

**T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ ve BELAGATI BİLİM DALI**

**GÜNÜMÜZ ŞIRNAK MEDRESELERİNDE ARAP DİLİ EĞİTİMİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Abdurrahman OCAK**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Yaşar ACAT**

ŞIRNAK, 2017

**T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ ve BELAGATI BİLİM DALI**

**GÜNÜMÜZ ŞIRNAK MEDRESELERİNDE ARAP DİLİ EĞİTİMİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Abdurrahman OCAK**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Yaşar ACAT**

ŞIRNAK, 2017

BİLİMSEL ETİĞEUYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan
Abdurrahman OCAK

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Günümüz Şırnak Medreselerinde Arap Dili Eğitimi” adlı Yüksek Lisans / Doktora tezi, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Abdurrahman OCAK

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Yaşar ACAT

Temel İslam Bilimleri ABD Başkanı

Yrd. Doç. Dr. M. Sait UZUNDAĞ

İmza

KABUL VE ONAY SAYFASI

Yrd. Doç. Dr. Yaşar ACAT danışmanlığında Abdurrahman OCAK tarafından hazırlanan “Günümüz Şırnak Medreselerinde Arap Dili Eğitimi” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

15/12/2017

JÜRİ

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Yaşar ACAT

Üye : Yrd. Doç. Dr. Emrullah ÜLGEN

Üye : Yrd. Doç. Dr. M. Sait UZUNDAĞ

İMZA

.....

.....

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

Yrd. Doç. Dr. Ömer Ali Yıldırım

ÖNSÖZ

Medeniyetlerin kuruluşundan bu yana, her medeniyet eğitim-öğretim ihtiyaçlarını değişik isimler altında kurmuş ve değişik yerlerde bu ihtiyaçlarını gidermişlerdir. İslam Medeniyetinin bu ihtiyacını, Suffe'den başlayıp Emevi-Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı'da devam eden ve hala da varlığını sürdüren medreseler karşılamıştır.

Bu çalışmada İslam medeniyetinin eğitim-öğretim vazifesi gibi zor bir görevi üstlenen medreselerin, bu başarılması güç görevi nasıl başarabildiği konusu araştırılmıştır. Bunun için medreselerin kuruluşundan bu yana tarihi serüvenleri, medreselerin fiziki yapıları, eğitim metotları, öğretici ve öğrenci kadroları gibi pekçok konu araştırılmıştır. Ancak bununla beraber daha çok Şırnak Medreselerinde Arap Dili eğitimi araştırılmış, Şırnak Merkez ile beraber ilçe ve köylerinde teşekkül etmiş medreselerde yüzyıllardır okutulan Arap Dili ile ilgili eserler mercek altına alınmıştır.

Bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; medreselerin ortaya çıkış aşamaları, Şırnak'ta ders vermiş âlimler ve aktif olarak eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren medreseler, birinci bölümde Şırnak Medreselerinde okutulan eserler ve içerikleri, ikinci bölümde ise medreselerin fiziki yapısı, eğitim metodu ve eğitim kadrosu ele alınmıştır.

Bu çalışmamda, bana rehberlik yapan bölgenin Değerli Âlimlerinden Ömer Nas'a, çalışmamın başından sonuna kadar bana destekçi olan Yaşar Acat'a, tezimi hazırlamamda değerli zamanlarından vakit ayırıp bana yardımcı olan kıymetli meslektaşım ve yol arkadaşım Albulhakim Ocak'a ve ilme olan sevdasından dolayı bana sürekli moral ve motivasyon veren Tahir Sidar'a ve isimlerini zikredemediğim kıymetli hoca ve arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

GÜNÜMÜZ ŞIRNAK MEDRESELERİNDE ARAP DİLİ EĞİTİMİ

Abdurrahman OCAK

**Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı,
Yüksek Lisans / Aralık, 2017**

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yaşar ACAT

ÖZET

“Günümüz Şırnak Medreselerinde Arap Dili Eğitimi” konulu çalışmamız, giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir.

Giriş kısmında islamiyetin doğuşu ile birlikte medreselerin ortaya çıkış aşamaları ve günümüze kadar varlığını sürdürürken uğradığı merhaleler kaleme alınmış ve ayrıca Şırnak Merkez ve ilçelerinde değişik zamanlarda medrese geleneğini devam ettiren âlimlerin kısaca hayatları anlatılmıştır. Son olarak da merkez ve ilçelerinde aktif olarak devam eden medreseler hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde günümüz Şırnak medreselerinde okutulan Arap Dili ve Belagatı kitapları ve içerikleri hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde de medreselerin fiziki yapısı ve uygulanan eğitim sistemi konu edinilmiştir. Son olarak da medreselerin günümüz eğitim sisteminden farklılıkları ve medreselerin eksiklikleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şırnak, Medrese, Arap Dili, Eğitim, Öğretim.

ARABIC LANGUAGE EDUCATION in TODAY'S ŞIRNAK MADRASAHS

Abdurrahman OCAK

**Sirnak University, Social Sciences Institute, Basic Islamic Studies Department, Post
Graduate / December, 2017**

Supervisor: Asst. Prof. Yasar ACAT

ABSTRACT

Our study that “Arabic Language Education in Today's Sirnak Madrasahs” is composed of one introduction and two parts.

At the introduction section of our work, emergence of the madrasah at the early period of Islam and the stages of change that they have experienced during the history were taken. As well as short life stories of valuable scholars who continued the madrasah tradition at different times in the Sirnak centers and districts were mentioned. In the introduction section, finally, brief information was given about the madrasahs who were actively active in the center of Sirnak and districts.

In the first chapter, was given information about the books that currently taught in Sirnak madrasahs on the Arabic Language and Literature.

In the second chapter, the physical structure of the madrasahs and the education system they applied in it were discussed. In the second part, focused on the differences between the modern education system and the madrasahs and the deficiencies of madrasahs are emphasized.

Keywords: Şirnak, Madrasah, Arabic Language, Education, Teaching

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 1

1. MEDRESENİN TANIMI	2
2. MEDRESELERİN ORTAYA ÇIKIŞ AŞAMALARI	2
3. BAĞDAT'TAKİ MEDRESELER	4
4. OSMANLI DÖNEMİNDE MEDRESELER	5
5. DOĞU MEDRESELERİ	7
6. ŞIRNAK İLİ VE MEDRESELERİ	8
6.1. Şırnak'ın Tarihçesi.....	8
6.2. Konum	8
6.3. Şırnak Tarihi ve Kültürü	9
6.4. Medreseler.....	9
6.5. Şırnak İli Dâhilinde Ders Vermiş Müderrisler	10
7.5.1. Molla (Seyyid) Hasan Bilen (ö.1997, Giriki)	10
7.5.2. Molla Abdülhamid el-Şâhî (ö. 2003)	11
7.5.3. Mola Sadullah (ö.1982, Basiski).....	11
7.5.4. Molla Süleyman Bayar (ö. 1979, Banihi).....	12
7.5.5. Mola Nurettin Ciro (ö. 2010, Bepini)	12
7.5.6. Molla Abdurrahman Alkış (d.1943, Gündüki)	13
7.5.7. Molla Muhammed Elçi (ö. 2003).....	13
7.5.8. Molla Abdullah Bilge (ö. 1995, Fırfeli)	14
7.5.9. Molla Abdurrahman Aksoy (d. 1930, Handeki)	14
7.5.10. Molla Muhammed Agitoğlu(ö. 2007)	14
7.6. Aktif Olarak Devam Eden Medreseler	15
7.6.1. Hacı Şükrü Geliş Kuran Kursu	15
7.6.2. Mehmet Emin Acar Kuran Kursu	15
7.6.3. Hz. Nuh Kuran Kursu	15
7.6.4. Şeyh Ahmet Kaya Kuran Kursu	16
7.6.5. Selahattin-i Eyyubi Kuran Kursu	16

BİRİNCİ BÖLÜM 17

MEDRESELERİN FİZİKİ YAPISI VE EĞİTİM METODU17

1.1. ŞIRNAK MEDRESELERİNDE EĞİTİM SİSTEMİ	17
1.1.1. Derse Önceden Hazırlık (Mütala'a).....	17
1.1.2. Birebir Eğitim.....	18

1.1.3. Ders Arkadaşlığı (Hevalders) Sistemi	18
1.1.4. Metin Ezberlenmesi ve Yöntemi	18
1.1.5. Müzâkere	19
1.1.6. İmlâ-İnşâ	20
1.1.7. Sınav Yapma	20
1.1.8. Hitâbet.....	21
1.1.9. Hadis Ezberleme.....	22
1.1.10. Talebeler Arası Soru Sorma	22
1.1.11. Özet Tutma.....	23
1.1.12. Tatiller ve Spor	24
1.2. ŞIRNAK MEDRESELERİ'NİN EĞİTİM KADROSU	24
1.2.1. Eğitimciler.....	24
1.2.2. Seydâlar	25
1.2.2.1. Birey Olarak Seydâlar	25
1.2.2.2. Medrese Hocası Olarak Seydâlar	25
1.2.2.3. Müderrisler	26
1.2.3. ÖĞRENCİLERİN SEÇİMİ VE MEDRESEYE KABUL ŞARTLARI.....	26
1.4. MEDRESELERİN GÜNÜMÜZ EĞİTİM SİSTEMİNDEN FARKLILIKLARI	27
1.5. MEDRESELERİN EKSİKLİKLERİ	28

İKİNCİ BÖLÜM 30

ŞIRNAK MEDRESELERİNDE OKUTULAN KİTAPLAR VE MUHTEVALARI30

2.1. ŞIRNAK MEDRESELERİNDE OKUTULAN SARF KİTAPLARI VE MUHTEVALARI	30
2.1.1. Kitâbu Binâi'l-Ef'âl	31
2.1.2. 'İzzî fi't-Tasrîf	32
2.1.3. Kitâbu'l-Maksûd fi't-Tasrîf.....	33
2.1.4. Sarf İlmindeki Şerh Kitapları ve Muhtevaları	35
2.1.4.1. Hâşiyetu'd-Dedecengî	35
2.1.4.2. Eşnevi Şerhi	36
2.1.4.3. Merâhu'l-Ervâh.....	37
2.1.4.4. Şerhu't-Tasrîfi'l-'İzzî	38
2.2. ŞIRNAK MEDRESELERİNDE OKUTULAN NAHİV KİTAPLARI VE MUHTEVALARI	
40	
2.2.1. 'Avâmilu'l-Cürcânî.....	42
2.2.2. ez-Zurûf.....	43

2.2.3.	et-Terkîb	45
2.2.4.	Sa‘dullah es-Sağîr	46
2.2.5.	Şerhu’l-Muğnî	48
2.2.6.	Hallu’l-Me‘âkid Şerhu’l-Kavâ‘id	51
2.2.7.	el-Hedâiku’d-Dekâik Şerhu’l-Enmûzec (Sa‘dulah Gevrân).....	53
2.2.8.	Netâicu’l-Efkâr	55
2.2.9.	Elfiyye.....	56
2.2.10.	Elfiyye Üzerine Yazılan Şerhler	57
2.2.10.1.	Şerhu’s-Suyûtî	57
2.2.10.2.	Hâşiyetu’s-Sabbân ‘ale’l-Eşmûnî.....	59
2.2.10.3.	Hâşiyetu’l-Huderî ‘âla İbni ‘Akîl ‘ala Elfiyyeti İbni Mâlik.....	60
2.2.11.	El-Kâfiye	61
2.2.12.	Kâfiye Eseri Üzerine Yazılan Şerhler ve Muhtevaları	62
2.2.12.1.	El-Fevâidu’d-Diyaiyye (Cami)	62
2.2.12.2.	Hâşiyetü ‘alâ Şerhi’l-Câmî Li’l-Kâfiye.....	63
2.2.12.3.	Hâşiyetu ‘İkdi’n-Nâmî ‘ale’l-Câmî.....	64
2.2.12.4.	Hâşiyetu’l-İsmet ‘ale’l-Câmî	66
2.3.	ŞIRNAK MEDRESELERİNDE OKUTULAN MANTIK KİTAPLARI VE MUHTEVALARI	67
2.3.1.	Muğni’t-Tullâb Şerhu İsbâğûcî	68
2.3.2.	Risâletü’s-Şemsîyye.....	69
2.3.3.	Makâletü’s-Şemsîyye.....	70
2.3.4.	Şerhu’s-Şemsîyye (Sa‘deddîn ‘ale’s-Şemsîyye).....	72
2.3.5.	Hâşiyetu Kûl Ahmed.....	72
2.4.	ŞIRNAK MEDRESELERİNDE OKUTULAN VAD’ , MÜNAZARA KİTAPLARI VE MUHTEVALARI	72
2.4.1.	Risâletü’l-Vad’iyye.....	73
2.4.2.	Er-Risâletü’l-Velediyye	75
2.5.	ŞIRNAK MEDRESELERİNDE İSTİ‘ARE MECAZ VE BELAGAT İLMİNDE OKUTULAN ESERLER VE İÇERİKLERİ	77
2.5.1.	Sutûr	79
2.5.2.	Şerhu’l-‘Usam ‘ale’l-Ferîd	80
2.5.3.	Telhîsu’l-Miftâh fi’l-Me‘ânî, ve’l-Beyân ve’l-Bedî‘	81
2.5.4.	El-Mutavvel.....	82
2.5.5.	Muhtasarü’l-Me‘ânî Şerhu Telhîsi’l-Miftâh.....	83

SONUÇ	88
KAYNAKÇA	92

KISALTMALAR

b.	:İbn, Bin
Bkz.	: bakınız
Byy.	: basım yeri yok
c.c	:Celle Celâluhu
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H/h.	: Hicri
H.z	: Hazreti
km2	: Kilometrekare
Md.	: madde
M/m	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
Ö/ö	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
t.s	: Tarihsiz
t.y.	: Tarih yok
vb.	: ve benzeri
yy	: Yüzyıl
y.y.	: Yayın Yeri Yok
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1. MEDRESENİN TANIMI

Medrese kelimesi د-ر-س fiil kökünden türemiş olup sözlükte “ders okunan yer, içinde dinî ilimlerin okunduğu okul, ders okuyan talebelerin içinde yatıp kalktıkları yer”¹ anlamında olan ismi mekândır.

İstilahi anlamı ise; içinde ders verilen yer,² talebelerin eğitim-öğretimlerini tahsil ettikleri mekânların genel ismidir.”³

2. MEDRESELERİN ORTAYA ÇIKIŞI

İslamda medreselere olan ihtiyaç, Hz. Peygamberin Hira Mağarası Nur Dağı’nda inzivaya çekilirken Yüce Allah’ın Cebrail a.s. vasıtası ile Hz. Peygamber’e; “Yaratan Rabbinin adıyla oku”⁴ emrinin inmesi sonrasında doğmuştur. Çeşitli toplulukların bir araya gelmesi ihtiyacı ortaya çıktı ve ardından zorunlu olarak ilim mekânlarına ve medreselere yönelmeler olmuştur.

Buna ilaveten Abbasiler döneminde çıkan heretik karakterli isyan hareketleri, şî‘î ve bâtinî devlet teşekkülleri, Sünni dünyayı tehdit etmeye başladığında, bunlarla mücadelede halk desteğini kazanarak askeri tedbirlere destek olmak için medreseler inşa edilmeye başlanmıştır.⁵

Bundan dolayıdır ki İslam devletlerinde bundan böyle ilim ve marifetin çeşitli alanlarında ilmi faaliyetler doğmuş, gelişmiş ve tarih bu denli yoğun faaliyetlere hiç tanık olmamıştır.

İslam Ülkelerinde camiler, öğrenci ve öğreticinin buluşup aralarında ders gördükleri, dinlerini, akidelerini, Kur’an-ı Kerimin hükümlerini ve hadisleri öğrenmeye çalıştıkları ilmi merkezlerdi. Böylece İslam ülkelerindeki camiler, ilmi ihtiyacı karşılamada büyük rol üstlendiler, nihayet medreseler inşa edildi. Artık halkalar camilerde olmaktan ziyade, değişik yerlerde oluşmaya başladı. Halifelerin saraylarında, âlimlerin evlerinde... böylece ilim ve fikir sahibi adamlar bir araya geldi, nihayetinde medreseler inşa edildi.

¹ Mevlüt Karaca, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Hisar Yay. İstanbul 2005, s.494.

² İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan Zeyyad, Hamid A.kadir, Muhammed Ali el-Neccar, *el-Mu’cemu’l-Vasit*, Mektebetü’ş-Şuruk el-Dueliyye, Mısır, b.4/2004 s.280, md.درس

³ Luis Maluf, *el-Müncid*, Mektebetü’ş-Şerkiyye, Beyrut, b.42/ 2007, s. 211

⁴ Alak Suresi 1

⁵ Mehmet Dalkılıç, Muş Alparslan Üniversitesi, (MSK, 2013: I/245), “*Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, Uluslararası Sempozyum, (05-07 Ekim 2012 Muş-Türkiye), s. 160

İlk medreselerin ne zaman inşa edildiği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Corcî Zeydân, bazı Batılı araştırmacıların medreselerin kuruluşunu Abbasî Halifesi Me'mûn'un Horasan Valiliği dönemine kadar götürdüklerini, ancak kendisi bu bilgiyi İslâm tarihî kaynaklarından teyit edemediğini söylemektedir.⁶

Bir görüşe göre medreseler Belh ve Buhara'da Budist viharaları (bilginin toplandığı yer) taklit edilerek yapılmıştır. Buhara adı da buradan gelmektedir.⁷

Çoğu araştırmacının savunduğunun aksine ilk medrese teşekkülü, Nizamiye Medreseleriyle birlikte değil, bundan bir buçuk asır öncesine dayanmaktadır.⁸

Bazıları ise medreselerin çok önceleri ortaya çıktığını söylerler. Ama kaynaklara göz attığımızda ortaya çıkış tarihlerinin h. 2. yy.'ın sonları ile 3. yy.'ın başlarına denk geldiğini buluruz. Bu medrese de İmam Ebu Hafs el-Fakih el-Buhari'nin medresesidir. Ebu Hafs el-Buhari, Buhara'da fikri hareketi savunan ve Doğu ülkelerinde medreselerin inşa hareketinde de faaliyet göstermiş fakihlerdendir.⁹

Ancak kaynaklarda medrese olarak anılan ilk yer fakih ve muhaddis Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî (ö. 342/954) tarafından Nişâbur'da kurulan Dârü's-Sünne'dir. Hasan b. Ahmed el-Mahleđî ve Muhammed b. Hüseyin el-Hasenî gibi hadis âlimlerinin imlâ meclisleri düzenlediği Dârü's-Sünne'de bin kadar öğrenciye ders verildiği söylenmektedir.¹⁰

Tarihçiler ve ilim ehli, medreselerin inşasınının başlangıç tarihinde hemfikir değillerdir. Bazıları Nizamiye medresesinin Selçuklu Sultanı Alparslan'ın veziri olan Nizamülmülk tarafından hicri 459'da ortaya çıktığını söyler. Nizamülmülk zamanında ona nisbeten Basra, Belh, İsfahan, Musul gibi birçok şehirde de Nizamiye Medreseleri inşa edilmiştir. Bunların en önemlisi ise Nizamülmülk'ün (457 h.-1064 m.) Bağdat'takine ek olarak inşasına başladığı Nişâbur'da olan Nizamiye Medresesidir. Bu medrese usul ve furu'da Şafii Mezhebine bağlıydı¹¹

⁶ Corcî Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Çev: Zeki Meğamiz), Doğan Güneş Yay. İstanbul 1971, s.408.

⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, s.331

⁸ Şakir Gözütok, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, *Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, Uluslararası Sempozyum, Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (05-07 Ekim 2012 Muş-Türkiye), e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: XI Nisan 2014, (MSK, 2013: I/212) s. 160

⁹ Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmet ez-Zehabi, *Siyeru'l-E'lami'n-Nübelâ*, thk. Şeyh Şuayb et-Taut denetiminde muhakıklardan bir heyet, Risale Yayınları, 3.baskı, 467/12, 1985.

¹⁰ Mehmet İpşirli, "Medrese" *TDVİA*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, XXVIII, 324.

¹¹ Tacüddin Abdulvehap b. Takiyüddin es-Subki, *Tabakatu Şafiiyetü Kubra*, thk. Mahmut Muhammed et-Tenaci, Abdulfettah el-Hulvi, Hicr Yayınları, 2.baskı, 1413 h, c.4, s.80

Nişabur Medresesinin inşası hicri 4.yy.ın başlangıcında tamamlanmış olup inşa edeni de İmam Ebu Hatem Muhammed b. Habban et-Temimi eş-Şafii'dir. (270 h-354 h).¹²

3. BAĞDAT'TAKİ MEDRESLER

Yukarıda zikredilen medreselerin çoğu üniversite mahiyetinde kurulan ilim merkezleriydi. Bugünkü anlamda islam tarihinde kurulan ilk üniversite (medrese) Abbasi döneminde Bağdat'ta inşa edilen medresedir. Bununla birlikte Bağdat'ın Rüsâfe bölgesinde 1065 yılında Nizamülmük tarafında Ebu Sa'd Ahmed Neysabuya'ya Nizamiyye Medrese'sinin inşası emri verilmiştir. Yapımı iki yıl süren bu medresenin amacı o dönemde hızlı bir şekilde yayılan Şi'i Batini hareketlere karşı Sünniliği özellikle de Şafiliği hâkim kılmaktı.¹³

Hilafet başkenti Bağdat'ın yaşadığı mezhepsel rekabetin Maverannehir şehirlerine uzanması sebebi ile bu dönemde inşa edilen medreseler, tek mezhebe bağlı olup tek mezhebin dersleri okutulmaktaydı.¹⁴ İslam tarihinde medreselerin dışında diğer eğitim kurumları da bulunmaktaydı. Bunlar arasında "Kuttap" adı verilen kurumlar daha çok halkın ihtiyaçlarına cevap verirken, medreseler ise bir yükseköğretim mahiyetinde olup kadıların, vezirlerin ve beytülmal kâtiplerinin yetişip çıktığı yer olmuştur.

Atabeg, medreselerin yapımında Selçuk yolunu takip edip h. 6. yy.da birçok medrese yapar. Örnek olarak Seyfuddin Gazi b. İmaduddin Zengi'nin h.6. yy. da Musul'da yaptığı Atabegiyye Medresesi ve Sultan Nurettin Zengi'nin¹⁵ Şam'da yaptığı Nuriyye Medresesini andıran Adiliyye Medresesidir.

Nurettin Zengi bunu tamamlamadan vefat ettiği için büyük Melik İsa bunu h. 619'da tamamlamıştır. Bu medreseyi Şafii Mezhebine tahsis etti. Zahiriyye Medresesini h. 616'da yapıp onu da Şafii Mezhebine tahsis etmiştir. h. 620'de Sultaniyye Medresesini yapıp bunu Şafii ve Hanefi olarak iki mezhepli bir medrese olarak hayata geçirmiştir.

Bağdat'ta bunlara ek olarak Şerabiyye veya İkbaliyye medreselerinin yapılması emri verildikten kısa bir süre sonra bunların inşası tamamlandı. El-Mustansır Billah'in yaptığı

¹² Arif Abdulğani, *Nazmu't-Ta'lim 'inde'l-Müslim*, Kenan Yayınları, Şam, 1993, s.89

¹³ Güray Kırpık, Bağdat Nizamiyye Medrese'sinin Kuruluşu, Yapısı Ve İşleyişi, İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetu's-Selâm) Uluslararası Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, 7-9 Kasım 2008, Üsküdar-İstanbul, 685-687

¹⁴ Hüsamettin es-Samurai, *el-Medresetu me'at-Terkis a'le'n-Nizamiyyat*, s.336-337

¹⁵ El-Hafız İmaduddin, Ebu'l-Fida İsmail b. Kesir, *el-Bidaye ve 'Nihayye*, Maarif Yayınları, Beyrut, 1958 c.6/s.329,

Mustansiriyye Medresesi ilim, irfan ve kültür merkezi oldu. Bu medrese Bağdat'ın Resafe bölgesine düşer.¹⁶ İslam âleminde 4 mezhebe tahsis edilen ve en geniş hacimli ilk medresedir.

Aşağıda zaman sırasına göre Nizamiyye Medresesinden önce inşa edilmiş bazı medreseler zikredilmiştir.¹⁷

1-İmam Ebu Hafs el-Fakih el-Buhari Medresesi(h. 150-217): Bu ilk kurulan medresedir.

2- İbn Hayyan Medresesi: Bu medrese Ebu Hatem İbn Hayyan'ın h. 4. yy başlarında yaklaşık h. 35'de yaptığı medresedir.

3- Ebu'l-Velid Medresesi: Bunu Ebu'l-Velid Hassan b. Ahmed en-Nisaburi eş-Şafii (ö.349) yapmıştır.

4-Muhammed b. Abdullah b. Hammad (ö.388 h.) Medresesi: Bu zat, Subki'yi (vefat edene kadar hep cami ve medresesine bağımlıydı.) sözleri ile tanımlamıştır.

5- Sadıriyye Medresesi: Sadır b. Abdullah'ın Şam'da yaptığı (391 h.) medresedir.

6- Nisabur'da Beyhekiyye Medresesi:

7- Ebubekir el-Besti Medresesi: Ebubekir el-Besti tarafından kuruldu. (429 h.)¹⁸

8- İmam Ebu Hanife Medresesi: Ebu Said b. El-Mustevfi bu medreseyi Ebu Hanife'nin türbesinin yanında yapmıştır. Nizamiyye Medresesinden 5 ay önce yapılmıştır.

Bazı tarihçiler, Gazne amirlerinin bazılarının medreselere rağbet ettiklerini belirtmişlerdir. Nasr b. Sabketkin gibi.¹⁹

Selçuklular devrine gelindiğinde, ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün (ö.1096) açtığı yatılı ve talebe hücrelerinden oluşan Mısır'daki Fatimilerinkine alternatif medrese sistemi, Nizamiyye Medreseleri olarak tarihe geçmiş ve bu sistem İslam âleminde yaygınlık kazanarak asırlar boyu devam edegelmiştir.

4. OSMANLI DÖNEMİNDE MEDRESELER

Osmanlı medrese sistemi genellikle Nizamiyye Medreselerinin devamı niteliğinde olmuştur.²⁰

¹⁶ Mustafa Cevat ve Ahmet Susa, *Delilu Haritatu Bağdat el-Mufassal*, Matbaatu Mecmei'l-İlmiyyi Irakiyye, Bağdat, 1958

¹⁷ Muhammet Ali Ez-Zecup, *el-İdaretu 't-Terbiyye fil-Medarisi fil-Asri Abbasi*(132-656 h.), Yermük Üniversitesi, Ürdün, 2002/s. 95

¹⁸ Es-Subki, *Tebakatu 'ş-Şafiiyetu 'l-Kubra*, c.4 s.80

¹⁹ Abdulhadi Muhammed Rıza. *Mahbubatu Nizamülmülk*, el-Mısriyye el-Lübniyye yayınevi, s. 365

Ancak medrese sistemi Osmanlılar tarafından daha da geliştirilmiştir. Özellikle İstanbul'un fethi sonrası Fatih'in emriyle yaptırılan Sahn-ı Seman medreseleri ve Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği doğrultusunda inşa edilen Süleymaniye Medresesi ile medresenin kurumsal kimliği iyice belirginleşmiş hem müfredatıyla hem de kurumsal işleyişiyle sağlam bir zemine oturtulmuştur.²¹

16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren medrese kurumunda çeşitli sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Medrese kurumu nicelik açısından hâkimiyet alanını genişletmekle birlikte, nitelik açısından gerilemeye ve zamanla da bozulmaya başlamıştır. Bunun nedenleri arasında birçok sebep zikredilmekle beraber en önemli sebepleri arasında nüfusun artması, devletin diğer kurumlarındaki aksamalar, ulemâ adı altında bağımsız bir meslek grubunun ortaya çıkması, ilmiye sınıfı için öngörülen geleneğin çığnınmeye başlaması ve ilim zihniyetinin değişmesi gibi hususlar medrese kurumunun yara almasına yol açmıştır²²

Osmanlı döneminden 19. yüzyıla kadar hemen hemen tek eğitim kurumu olan medreseler, batılılaşma süreci ve batılı tarzda açılan mekteplerin bu yüzyılda yaygınlık kazanması neticesinde, medreseler önemini kaybetmeye başlamış, başat eğitim kurumu olma niteliğini 20. yüzyıl başlarında kaybetme noktasına gelmiştir. Medreselerde alet ve dini ilimlerin yanı sıra zamanla diğer ilimlerin okunmaması Kâtip Çelebi devrinden itibaren (17. Yüzyıl) tartışmalara konu olmuştur.

19. yüzyılda hızlanan batılılaşma hareketleri neticesinde, medreselerle mücadele etmeyi göze alamayan idari kadrolar, modern okullar açarak devletin ihtiyaç duyduğu personel ihtiyacını karşılamaya başlamışlardır.

Bu çerçevede medreselerin fen-fizik bilimlerinden yoksun olduğu ve ²³ihtiyaca cevap vermediği tartışmaları, İslam eğitim sistemi ve medreseler ile ilgili tartışmaların odağını oluşturmuştur. Eğitimde aşanan bu ikilik zamanla laikliğin doğuşuna zemin hazırlayacaktır. Bu durum karşısında Batılılaşma fikrini savunanlar, medreselerin ıslahının mümkün

²⁰ Müfit Yüksel, *Uluslararası B.Şebap ve Molla Hüseyin Batevi Sempozyumu*, İlbey Matbaa, 1. Baskı, İstanbul, s.21

²¹ Davut Işıkdoğan, "Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Mardin Örneği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53, 2 (2012), ss.43-83.

²² Işıkdoğan, "Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", s. 44.

²³ Yüksel, *Uluslararası B.şebap ve Molla Hüseyin Batevi Sempozyumu*, s. 21.

olamayacağını, İslamcılar, bunun mümkün olduğunu, diğerleriyle, medreselerin sadece dini ilimlerle meşgul olmasını istemişlerdir.²⁴

Batı'nın hem teknik hem de fikri bakımdan önemli mesafeler katettiği bu süreçte, medreselerin kendini yenilememesi Batı ile topyekün bir mücadeleye girişen Osmanlı Devleti'nin elini fazlası ile zayıflatmıştır. Ancak medrese kurumuna el atılması ve çeşitli ıslahlara gidilmesi yönündeki çabalar 19. Yüzyılın başlarından itibaren gündeme gelmiştir. Medreseler bunu takip eden süreçte hem müfredat hem de genel işleyiş bakımından çok sayıda değişikliğe maruz kalsa da hiçbirisinden istenen neticenin alındığı söylenemez.²⁵

Birçok proje hayata geçirilmek istenmiş ancak gerçekleştirilen değişiklikler çoğu kez yüzeysel kalmış ve meselenin özüne inilememiştir.

5. DOĞU MEDRESELERİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra söz konusu medreseler, çağın ihtiyaçlarına ve gereklerine cevap veremedikleri ve yozlaştıkları gerekçesiyle kapatılmışlardır. Bununla birlikte Doğu ve Güneydoğu gibi bazı bölgelerdeki medreseler, eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmişlerdir. Söz konusu medreseler, yasal bir zeminleri olmamasına rağmen, varlık alanlarını teşkil eden yerleşim bölgelerinde yaşayan insanların talep ve destekleriyle, sosyal ve kültürel dayanakları doğrultusunda günümüze kadar yaşamlarını sürdürebilmiş ve eğitim faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Gerek müfredatları, gerek işleyiş biçimleri itibariyle bu medreselerin Osmanlı'daki genel yapıyla paralellik arz ettiği bir gerçektir.²⁶

Doğu ve Güneydoğudaki medreselerin eğitim programları, diğer medreselerde olduğu şekildedir. Medreselerde verilen Arapça eğitiminin noksan tarafı, konuşmaya ve yazmaya dayalı olmamasıdır. Ayrıca modern gelişmelerden ve ilimlerden yeterince haberdar olunmaması, kütüphanelerin azlığı, eğitim süresinin uzunluğu ve bilgiyi ölçmedeki yetersizlikler gibi sorunlar da önemlidir.²⁷

Bölgedeki mezhebi yapının Şafilik üzerine kurulu olması, ilk başta sanki bu medreselerin farklı bir çizgide eğitim ve öğretim faaliyetini sürdürdüğü izlenimi uyandırsa da,

²⁴ Ercan Uyanık ve İrfan Davut Çam, "II.Meşrûtiyet Dönemi'nde Medreselerde İslahat Tartışmaları", *Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 5-7 Ekim 2012*, y.y., 2013, I/259.

²⁵ Işıkdöğün, "Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", s. 44

²⁶ Işıkdöğün, "Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", s. 45-47

²⁷ Muhammed Sadık Hamidi, "Doğu ve Güneydoğu Medreselerinin Mahiyeti ve Ders Müfredatının İslah Önerisi", *Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 5-7 Ekim 2012*, y.y., 2013, I/319-323.

bunun doğru olmadığı okutulan bazı kitaplardan hareketle dile getirilebilir. Halen okutulan kitaplardan bazılarının Osmanlı döneminde Hanefi kimlikleriyle bilinen kişilerce yazılmış olması bunu teyit etmektedir.²⁸

Medreselerin katı gelenekçilikten kurtulmaları ve kendilerini yenilemeleri için Kur'an'ı din öğretiminin merkezine koymaları, tüm mezhepleri ana kaynaklarından incelemeleri, felsefe ve sosyal derslere de müfredatlarında yer ayırmaları gerekir²⁹

6. ŞIRNAK İLİ VE MEDRESELERİ

6.1. Şırnak'ın Tarihçesi

Şırnak kelimesi bazı araştırmacılara göre Şehr-i Nuh'tan gelmektedir. Şehrin tarihi geçmişi, Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkmakla birlikte, topraklarının tarih öncesi dönemlere kadar uzanan bir geçmişi bulunmaktadır. Arkeolojik kazıların az olması tarihsel süreç hakkında bilgi sahibi olmayı güçleştirmektedir. Mezopotamya ve İran ağırlıklı devletlerden Asur, Pers, Part ve Sasaniler ile sonrasında Roma ve Bizans İmparatorlukları egemen olmuşlardır.

Erken İslam döneminde fethedilen Şırnak toprakları sırasıyla Emevi, Abbasi, Selçuklu, Eyyubi ve Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Şırnak, Diyarbakır Salnamesine göre 1875 ve 1876 yıllarında Mardin Livasına bağlı kazadır. Cumhuriyet döneminde Siirt iline bağlı ilçe iken 1990 yılında il olmuştur.³⁰

6.2. Konum

Şırnak ili topraklarının batı kesimi, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle Bölümü'nde yer alır. İl merkezinin de içinde yer aldığı diğer kısım ise Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde yer almakta ve alan olarak da 7.172 km²'den meydana gelmektedir. Batıda Mardin, kuzeyde Siirt, kuzeydoğuda Hakkâri illeri; güneyde Irak ve Suriye ile çevrilidir. Şırnak merkezinin dışında 6 ilçe, 5 bucak ve 243 köyü bulunmaktadır.

Eskiden Siirt iline bağlı ilçe iken, 16 Mayıs 1990 tarihli 3647 sayılı yasa uyarınca Türkiye'nin 73. İli olmuştur. Güney yönünden Suriye ve Irak topraklarıyla sınırlanan ilin doğu ve kuzeydoğusunu dağlar (Cudi, Namaz, Gabar), batı ve güneybatısını düzlükler kaplar. Namaz Dağı'nın yamaçlarına kurulan ilin denizden yüksekliği 1350 metredir.³¹

²⁸ Işıkdöğün, "Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", s. 45-47

²⁹ Ahmet Ağrakça, "Medreselerin İslahı Çerçevesinde Tekliflerimiz", *Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 5-7 Ekim 2012*, y.y., 2013, I/299.

³⁰ *Şırnak Kültür Envanteri*, Editör. Mehmet Top, Anıt Matbaa, Ankara, 2010, s. 25.

³¹ *Şırnak Kültür Envanteri*, s. 21.

6.3. Şırnak Tarihi ve Kültürü

Türkiye'nin hem Doğu Anadolu hem de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin toprakları içinde kalan ve Şehr-i Nuh olarak bilinen Şırnak, yüksek dağları geniş ovaları ve büyük nehirleri üzerinde bulundurması nedeni ile Anadolu'da hem coğrafi hem de tarihsel olarak ayrı bir öneme sahiptir.

İlk çağlarda daha çok büyük ve kaya kabartmaları ile belirginleşmiş Mezopotomya ağırlıklı kültürlerin hâkimiyeti görülürken; Orta Çağ ve sonrasında İslam Kültürü ve Medeniyeti yanında, Hristiyan unsurları karşımıza çıkmaktadır. Farklılıklarını zenginlik olarak algılayıp, bu kültürel mirası değerlendirme hususundaki gayret, ilimizde, Selçuklu'dan Osmanlı'ya zaman zaman yerel beyliklerin de katılımı ile ortaya çıkan mimari zenginlik; kale, cami, medrese, köprü, türbe ve kasır gibi birçok eser ile kendini göstermektedir. Şırnak merkezindeki Abdurrahman Ağa Kasrı başta olmak üzere Cizredeki Ulu Cami, Kırmızı Medrese, Abdaliyye Camii ve Medresesi, Cizre Kalesi, Hamidiyye Kışlası ile Belediye Binası, Deşt ve Ceziret-u İbn-i Ömer Köprüsü bunların başlıcalarını teşkil etmektedir. Çoğu tescilli olan bu anıtsal yapılar ilimizin kültür turizmine katkı sunmaktadır.³²

6.4. Medreseler

Şırnak merkezde orijinal özelliklerini koruyan tarihi bir cami mevcut değildir. Cizre, Güçlükönak ve Silopi ilçelerinde tarihi özelliklerini muhafaza eden camiler mevcuttur. Bunlardan bir kısmı medreseyi de kapsayacak şekilde külliye tarzında inşa edilmiştir. Cizre Ulu Camii, Güçlükönak Faki Tayran Camii, Silopi Nuh Nebi Camii ve Şerif Camii sayılabilir.

Bunlardan Cizre Ulu Cami, Cizre şehir merkezinde Dağ Kapı Mahallesi'nde bulunan yapı, değişik zamanlarda yapılan ilave ve onarımlarla günümüze gelebilmiştir. İlk yapısı hakkında kesin bilgi yoktur. Ancak üzerindeki 8 adet kitabeye göre, Musul Atabekleri Döneminde 550-555 h. (1155-1160 m.) yıllarında yapıldığı, 1203 ve 1284 yıllarında ise tamir edildiği belirlenmektedir.

Güçlükönak Faki Tayran Camisi, Güçlükönak Damlarca köyü sınırları içerisinde yer almakta ve halk arasında Faki Tayran Medresesi olarak bilinmektedir. Faki Tayran'ın asıl adı Muhammed olup Van'ın Bahçesaray (Müküs) ilçesindedir. "Faki" medrese talebesi anlamında olmasından hareketle buranın cami olmaktan ziyade medrese olarak kullanılması muhtemeldir.

³² Şırnak Kültür Envanteri, s. 9

Silopi Nuh Nebi Cami ve Medresesi, Silopi merkeze 2 km uzaklıkta, Birlik (Cuma) köyünde bulunan ve halk arasında Nuh Nebi olarak bilinmekte ve köyün güneybatısında mezarlık içerisinde yer almaktadır.

Şırnak'ın Cizre ilçesinde karşımıza çıkan Osmanlı öncesi medreseler, Şırnak'taki en önemli mimari yapıları teşkil etmektedir. Abdaliyye Medresesi: 840-1437 yıllarında Emir Abdal (Abdullah) ibn Abdillah Seyfettin Bohti tarafından yaptırılmıştır. Yapıdan günümüze mescit, türbe, bir medrese hücre, avluya geçişi sağlayan giriş ünitesi ve bir eyvan gelebilmiştir.

Kırmızı Medrese (Medresa Sor): Medrese, camii ve türbeden oluşan bir külliye olan Kırmızı Medrese, 13. yüzyıldan beri kentin hâkimi olan Cizre Azizan Beyliği tarafından kenti bir çeyrek yüzyılı aşkın süredir ellerinde bulunduran Akkoyunlulardan geri alınışının sembolü olarak 15. yüzyılın sonunda inşa edilmiş bir yapıdır. Mimari özelliklerinin yanı sıra Kırmızı Medrese, Kuzey Mezopotomya'da Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi ve Osmanlı Devleti gibi dönemin önemli siyasi aktörlerinin egemenlik sembolü olması dolayısıyla önem arz etmektedir.

Kırmızı Medrese, mimari ve mimariye bağlı süsleme açısından inşa edildiği dönemin hâkim mimari zevkini yansıtmaktadır. Bir taraftan ilim ehli insanlar eğitim faaliyeti yürütürken diğer taraftan da kent halkı burada günlük ibadetlerini yapmaktadırlar. Dolayısıyla Kırmızı Medrese ulema ile halkı bir araya getiren bir yapı özelliği göstermektedir.³³

6.5. Şırnak İli Dâhilinde Ders Vermiş Müderrisler

Şırnak ili dâhilinde gerek medreselerde gerekse de camilerde olmak üzere birçok değerli âlim ders vermiş ve sayısız talebe yetiştirmiştir. Bu saygın âlimlerden birkaçını araştırmamızda ele aldık.

6.5.1. *Molla (Seyyid) Hasan Bilen (Giriki, ö. 1997)*

1924'te dünyaya gelmiştir. Medrese eğitimini Zaho'da Molla Ahmet'in yanında görmüş ve ondan ilmi icazetini almıştır. Molla Hasan, 1954'te Silopi'de ders vermeye başlamış ve bu ders verme süreci vefat tarihi olan 1997 yılına kadar devam etmiştir.

Molla (Seyyid) Hasan Bilen, kendi döneminde bölgenin en meşhur âlimlerinden olup, fıkıh, tefsir, hadis, nahiv ve sarf ilimlerinde en üst seviyede ders vermekteydi. Hala hayatta veya vefat eden birçok âlim onun yanında icazet almıştır.

³³ Birgül Açıkyıldız Şengül, "Cizre Kırmızı Medrese: Mimari, İktidar ve Tarih", *Kebikeç*, 38 (2014), s.194

Hocamızın yanında daha sonra ders vermekle meşhur olan birkaç âlim şunlardır.

- 1.Molla Muhammed Cemzerki
- 2.Molla Cüneyt Kavşut
- 3.Mola İzzettin
- 4.Molla Muhammet Agitoğlu
5. Molla Muhammed Tajdin

Bunların dışında gerek bölgemizde ve gerekse de bölgemizin dışından birçok âlim, ondan ders almış olup birçoğu da bizzat kendisinden icazet almışlardır.³⁴

6.5.2. Molla Abdülhamid el-Şâhî (ö. 2003)

“Mola Abdulhamit-i Şahii” olarak tanınan Abdulhamit Nart 1928 yılında Cizre’ye bağlı Şah (Çağlayan) köyünde dünyaya geldi. Okumaya kendi köyünde, kayınbabası Molla Abdullah’ın yanında başlamış daha sonra Kuzey Irak ve Suriye’ye geçerek eğitimini tamamlamıştır.

Tahsilini tamamladıktan sonra Cizre’deki camilerde talebe okutmaya başlamıştır. Özellikle Şeyh Seyda, Muhammed Nuri Erzen, Şankarşah, Hastane ve Dörtüol camilerinde; Cizre’ye bağlı Çağlayan, Kurtuluş, Mehmedi ve Bozalan; Silopi’ye bağlı Salatun, Telkebin, Basuri ve Ayvan; Şırnak’a bağlı Biryân; İdil’e bağlı Duru (Daner), Iğdır’ın Taşlıca ve Doğubeyazıt’ın İlan köylerinde yıllarca tedarisatlık yapmış ve birçok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.

Talebeleri arasında müftü, kuran kursu hocası, imam, müezzin ve üniversite hocası da bulunmaktadır. Abdulhamit Hoca 2000 yılında “Alzheimer” hastalığına yakalandı ve 2003 yılının Ramazan ayında vefat etti. Abdulhamit Hoca her ne kadar bir eser bırakmamış olsa da hayatı boyunca çevresine hep ilim saçıp talebe yetiştirmiştir.³⁵

6.5.3. Molla Sadullah (Basiski, ö. 1982)

Molla Sadullah 05.09.1922’de Kuştepe köyünde doğmuştur. Suriye ve Irak’ta değişik âlimlerin yanında medrese eğitimini sürdürmüş ve son olarak da Zaho’da Seyda Molla Ahmet’in yanında ilmi icazetini almıştır. Cizre’ye bağlı Kuştepe (Basisk), Kurtuluş (Misuri);

³⁴ Ahmet Bilen (d.1960, seydanın oğlu), 20.04.2017 tarihinde yapılan mülakat sonucunda bu bilgiler elde edilmiştir.

³⁵ Abdulkadir Bingöl, Kulîkên Bahê Botan, Enstituya Kurdî ya Amêdê, 1. Baskı, Diyarbakır, 2008, s. 115-116

Şırnak'a bağlı Geçitboyu (Biryân); ve İdil'e bağlı Alakamış köylerinde yıllarca medrese eğitimi vermiştir.

Molla Sadullah bütün ilimlerde meşhur olup bölge âlimleri arasında büyük bir üne sahipti. Ortalama 20-25 sayıdaki bir öğrenci kitlesine yaklaşık olarak 30 yıl boyunca medrese eğitimini aralıksız vermiştir. Harran Üniversitesi Öğretim Üyesi Cüneyt Gökçe, Molla Abdurrahman Alkış, Molla Muhammet Tajdin ve Molla Muhammed Agitoğlu gibi bölgede meşhur olmuş âlimler ondan ders almıştır.

Molla Sadullah, 20.02.1982'de bölge halkının kalbinde derin bir iz bırakarak vefat etmiştir.³⁶

6.5.4. Molla Süleyman Bayar (ö. 1979, Banihi)

Molla Süleyman Bayar 1902'de Tilila köyünde dünyaya gelmiştir. Değişik yerlerde yaklaşık olarak 65 yıl boyunca aralıksız bir şekilde ilmi tedrisatını sürdürmüştür. Cizre'de meşhur mutasavvıf olan Şeyh Said (Seyda)'in dergâhında 25 yıl boyunca öğrencilere ders vermiştir. Bununla beraber Cizre'ye bağlı Baneh ve Höser; İdil'e bağlı Barım köylerinde yıllarca bu görevini aralıksız bir şekilde sürdürmüştür.

Molla Süleyman, hem dini hem de fennî ilimlerde adeta mütebahhir ünvanına sahipti. Buna delil olarak Şeyh Halil Serdefi, Molla Sadullah Basiski ve Molla Abdullah Firfeli gibi bölgede yıllarca ders vermiş saygın âlimler onun rahle-i tedrisatından geçmiştir. Molla Süleyman 1979 yılında vefat etmiştir.³⁷

6.5.5. Molla Nurettin Ciro (ö. 2010, Bospini)

1916 yılında Silopi ilçesine bağlı Görümlü Beldesinde doğmuştur. Bölgenin en meşhur âlimi olan Seyda Seyyid Hasan el-Giriki'den ders almıştır.

İcazetini aldığı 1971'den 1989'a yılına kadar kendi köyü olan Görümlü Beldesinde ders vermiştir. 5 Temmuz 2010'da vefat edip arkasında Mecmuatu'r-Resail es-Silopi adında bir eser bırakmıştır.³⁸

³⁶ Selman Tanrıverdi (d.1977, Molla Sadullah'ın oğlu), 26.04.2017 tarihinde yapılan mülakat sonucunda bu bilgilere ulaşılmıştır.

³⁷ Masum Bayar (Molla Süleyman'ın oğlu), 22.04.2017 tarihinde yapılan mülakat sonucunda bu bilgilere ulaşılmıştır.

³⁸ Mehmet Şerif Ciro (Molla Nurettin Ciro'nun oğlu), 21.04.2017 tarihinde kendisi ile yapılan diyalogta bu bilgiler tespit edilmiştir.

6.5.6. Molla Abdurrahman Alkış (d. 1943 Gûndîki)

1943 yılında Şırnak'ın Balveren Beldesinde dünyaya gelmiştir. Bölgede tanınmış ilim ehli olan Seyda Şeyh Fahrettin el-Arnasi'nin yanında eğitim görmüş ve medreselerde okutulan sıra kitaplarının tümünü ondan almasına rağmen icazetini Şeyh Sait Seyda'dan almıştır. Bu konu ile ilgili edindiğimiz bilgiye göre; "Molla Abdurrahman Hoca, derslerini Şeyh Fahrettin'den aldıktan sonra, sıra icazet almaya gelince Şeyh Seyda, bilgisi ve başarılarından dolayı icazetini bizzat kendisi takdim etmeyi arzu ediyor. Şeyh Fahrettin, Şeyh Seyda'nın talebesi olduğundan dolayı böyle bir teklif karşısında gururlanıp onun bu arzusunu yerine getirmek için öğrencisi Molla Abdurrahman'ı Cizre'ye gönderiyor. Böylece Molla Abdurrahman, icazetini Şeyh Seyda'dan alma şerefine nail oluyor.³⁹"

Molla Abdurrahman, uzun yıllar kendi köyü olan Balveren'de 15-20 talebeye ders verdi. Belli bir dönemde de Cizre'deki Şeyh Seyda'nın medresesi ve dergâhında ve daha sonra da Batman merkezde müderrislik görevini sürdürmüştür.

Onun meşhur öğrencileri arasında Şeyh Seyda'nın oğulları Şeyh Muhammed Nurullah, Şeyh Ömer Faruk ve Şeyh Baki bulunmaktadır. Halen hayatta olup Diyarbakır'da yaşamaktadır. Dini konularda fetva merci'i konumundadır.⁴⁰

6.5.7. Molla Muhammed Elçi (ö.2003)

Medrese eğitiminin tamamına yakınına Irak'ta almış ve icazetini de Zaho'da müderrislik yapan Molla Ahmet'ten almıştır. Âlet ilimlerinin yanında özellikle de feraiz ilminde bölgede büyük bir ün salmıştır. Irak Medeni Kanunu'nun (Ahval-ı Şahsiyye) yürütülmesinde kendisine de fetva payı verilmiştir.

İcazetini aldıktan sonra takriben 1958'den 1999 yılına kadar Silopi merkez ve Okit (Kapılı) köyünde yaklaşık 15-20 öğrenciye ders vermiştir.

Molla Abdullah Kaplan (İl Müftüsü, D.İ.B. Müşaviri) ve bölgede uzun yıllar ders veren Molla İzzettin Tuncer gibi âlimler ondan ders almıştır. 2003'te Silopi'de vefat etmiştir.⁴¹

³⁹ Tahir Sidar (d. 1956 Molla Abdurrahman'ın yakın dostu) 20.04.2017 tarihinde medreseler hakkında kendisiyle yaptığımız bir mülakatta bizlere bu kıssayı aktarmıştır.

⁴⁰ Molla Abdulmecit Alkış (d.1946, Molla Abdurrahman Alkış'ın kardeşi), 24.04.2017 tarihinde yapılan mülakat sonucunda bu bilgiler bize aktarılmıştır.

⁴¹ Abdullah Kaplan (d.1951, seydanın damadı), 27.04.2017 tarihinde kendisi ile yapılan diyalogta bu bilgiler tespit edilmiştir.

6.5.8. Molla Abdullah Bilge (ö.1995, Firfeli)

1907 tarihinde Midyat'ın Zivinge (Otlı) köyünde doğmuştur. İlim tahsilini Suriye ve Cizre'nin değişik medreselerinde sürdürmüştür. Son olarak da Şeyh Said Seyda'dan icazetini almıştır. 1920'den 1990 yılına kadar Cizre'deki Şeyh Seyda dergâhında, Batman'daki Şeyh Fahrettin medresesinde ve ayrıca da İdil'e bağlı Duru ve Ulak köylerinde ders vermiştir.

Molla Abdullah, daha on yaşındayken bir kaza sonucu felç geçirmiş, elleri ve ayakları tam olarak iş göremez duruma gelmiştir. Buna rağmen ilme olan sınırsız aşkından dolayı bütün gücü ile kendini ilim ve irfana vermiştir. Bundan dolayıdır ki Molla Abdullah'dan ders alıp icazet alan çok sayıda öğrenci olmuştur.

Molla Zübeyr el-Arnasi, Şeyh Halil Serdefi, Molla Sadullah Basiski, Molla Beşir Deniz, Şeyh Nurullah ve Şeyh Ömer Faruk gibi âlim ve müderrisler onun rahle-i tedrisatından geçmişlerdir. Kitabü'l-Es'ile vel-Ecvibe, el-Bişare ve'l-İşare adlı iki eseri mevcuttur. Molla Abdullah, 1995 yılında vefat etmiştir.⁴²

6.5.9. Molla Abdurrahman Aksoy (d. 1930, Handeki)

1930'da İdil'in Bereketli köyünde dünyaya gelmiştir. Meşhur Botan âlimi Seyda Molla Muhammed ez-Zivingi ve Yine Irak'ın Duhok ilçesinde şehrin en büyük âlimlerinden biri olan Şeyh Ubeyd'in yanında ilmi eğitimini sürdürmüştür. Bölgede iki değerli bilge olan Şeyh Seyda ve Seyda Molla Muhammed'den (Ez-Zivingi) ilmi icazeti alma şerefine nail olmuştur. Medreselerde okutulan bütün ilimlere vakıf olmanın yanında özellikle tarih ilminde son derece bilgi ve birikime sahiptir.

Seyda, icazet aldıktan sonra 1992 yılına kadar İdil'e bağlı Hendek Köyü ve Cizre ilçe merkezinde sayıları 20-25 öğrenciye medrese eğitimi vermiştir.

Buharî'nin es-Sahîh isimli kitabını Kürtçeye tercüme eden Molla Salih Çakay (Dihî), Şırnak merkezde 100'e yakın öğrenciye medrese eğitimi veren Seyda Molla Ömer Nas'ın hocası olup halen hayattadır.⁴³

6.5.10. Molla Muhammed Agitoğlu(ö.2007)

1944'te Şırnak'ın Biryana (Geçitboyu) köyünde dünyaya gelmiştir. Tahsil hayatına Irak'ın Zaho bölgesinde yaşayan meşhur Seyda Molla Ahmet'in yanında başlamıştır. Değişik

⁴² Abdülbaki Deniz (d.1971, seydanın son mucazlarından), 26.04.2017 tarihinde yapılan mülakat sonucunda bu bilgilere ulaşılmıştır.

⁴³ Molla Ali Aksoy (d.1940, seydanın kardeşi) 04.05.2017 tarihinde kendisiyle yapılan sohbet esnasında bu bilgiler teyit edilmiştir.

âlimlerinden ders almış olan Molla Muhammed, son olarak da meşhur bölge âlimi Seyda Seyyit Hasan'dan icazetini almıştır.

İcazet aldıktan sonra Biryen Köyü, Şırnak, Siirt, Diyarbakır ve Silopi gibi değişik yerlerde müderrislik görevini yürütmüştür. Müderrislik yaptığı yerlerde yüzlerce talebe yetiştirmiş ve onlara icazet vermiştir. Medresesi halen faaliyette olup dersleri imam ve müderris olan oğlu Muhterem Agitoğlu vermektedir. Molla Muhammed 18 Ekim 2007 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁴

6.6. Aktif Olarak Devam Eden Medreseler

Şırnak merkez ve ilçelerinde eğitime aktif olarak devam eden medreseler aşağıda zikredilmiştir.

6.6.1. *Hacı Şükrü Geliş Kuran Kursu*

Bu medrese binası 2007'de Hayırsever Hacı Şükrü Geliş tarafından yapılmıştır. Şırnak Müftülüğü bünyesinde ilim tedrisatına devam eden bu medresede okuyan öğrencilerin yaşları de aynı hayırsever tarafından karşılanmaktadır. Hali hazırda 70-80 talebeye ilim tahsil ettirilen bu medresede Molla Ömer Nas yıllarca müderrislik görevini yürütmektedir.

6.6.2. *Mehmet Emin Acar Kuran Kursu*

Medrese binası 2015'te iş adamı Mehmet Emin Acar tarafından yapılmıştır. Medresenin bütün yaşlarını üstlenmiştir. Medrese'de 60-70'e yakın talebe ilim tahsil etmektedir. Bu medrese'de Abdurrahman Ocak müderris olarak çalışmaktadır.

6.6.3. *Hz. Nuh Kuran Kursu*

2011'de Silopi Müftülüğüne bağlı olarak açılan bu kurumda yaklaşık olarak 30-40 öğrenci ders görmektedir. Medrese Silopi merkezde olup Molla Halil Kayran tarafından idare edilmektedir.⁴⁵

⁴⁴ Muhterem Agitoğlu (d.1971, seydanın oğlu), 30.04.2017 tarihinde yapılan mülakat sonucunda bu bilgilere ulaşılmıştır.

⁴⁵ Seyda Molla Halil Kayran (d.1970, Başmüderris), 04.05.2017 tarihinde yapılan görüşmede kendisi bizlere bu bilgileri vermiştir.

6.6.4. Ş.A.M Kuran Kursu

Medrese, Silopi merkezde 2013'te Şeyh Ahmet Kaya (d.1964) tarafından yapılmıştır. Medresede yaklaşık 40 talebe ilim tahsil etmektedir. Medresenin eğitim işlerini Şeyh Lokman Kutlu yürütmektedir.⁴⁶

6.6.5. Selahattin-i Eyyubi Kuran Kursu

İdil Müftülüğü tarafından 2010'da kurulmuş olan medrese'de yaklaşık olarak 70 öğrenci ilim tahsil etmektedir. Medrese Molla Mehmet Zeki Ocak tarafından yönetilmektedir. Şırnak medreseleri arasında en modern eğitim verilen medrese olarak bilinmektedir.⁴⁷

⁴⁶ Şeyh Lokman Kutlu (d.1965, Başmüderri), 05.05.2017 tarihinde yapılan diyalogta bu bilgiler tespit edilmiştir.

⁴⁷ Seyda Molla Mehmet Zeki Ocak (d. 1981, Başmüderri) 06.07.2017 tarihinde yapılan görüşmede bu bilgiler bizlere ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDRESELERİN FİZİKİ YAPISI VE EĞİTİM METODU

İlk yıllarda medreseler genelde camilerin bitişiğinde veya çok yakınında bulunuyordu. Hücre adı verilen bu medreseler, yörenin şartlarına göre kerpiçten veya taştan inşa edilmiş; bir veya iki odadan ibaret basit binalardan oluşuyordu. Dini ilim tahsil etmek isteyen herkes bu hücrelerde kalırdı.

Bu hücrelerdeki hayat son derece basit ve mütevazı idi. Çünkü içinde hayırsever kişilerin bağışladıkları birkaç yataktan başka bir şey yoktu. Bu yataklar da genelde ölen kimselerin hayatta iken kullandıkları yataklardı. Bu durumda ya iki talebe aynı yatağı paylaşır ya da bazıları kilimlere sarılmak sureti ile yatmak zorunda kalırlardı.⁴⁸

1.1. ŞIRNAK MEDRESELERİNDE EĞİTİM SİSTEMİ

Medreselerde sıralı ve kendi içerisinde sarmal bir eğitim sistemi uygulanmıştır. Medrese müfredatlarının gerek kapsam ve gerekse bakış açısı olarak modern uygulamalardan oldukça farklı olduğu görülebilir. Medreseler eğitimin sadece teoride verildiği merkezler değil, aynı zamanda pratikte de uygulandığı merkezlerdir.⁴⁹

1.1.1. Derse Önceden Hazırlık (Mütala'a)

Medreselerde uygulanıp diğer eğitim kurumlarında uygulanmayan sistemlerden bir tanesi de mütala'a yapma sistemidir. Medreselerin ilk kuruluşundan bu yana süregelen bu uygulama, talebenin bir sonraki alacağı derse yönelik yaptığı ön hazırlıktır. Talebe dersini anlamak ve kavramak için her şeyi hocadan beklemeyip kendisi de gecenin sessiz saatlerinde ve sessiz bir alanda yeni alacak dersini bir nebze olsun anlamaya gayret eder. Böylece yeni dersini anlamada fazla sıkıntı çekmemekle birlikte, hocasını da fazla zorlamamaktadır. Ayrıca bu uygulamayı kendine adet haline getiren talebe, karşılaşacağı yeni ve yabancı ibareleri anlamada meleke sahibi olmaktadır.

Şırnak Medreselerinde de bu uygulama eksiksiz olarak devam etmekte ve hatta bu uygulamaya daha çok önem verilmektedir. Öyle ki bu uygulama için bir saati aşkın bir zaman dilimi ayrılmış ve talebeler zorunlu olarak bu süre zarfında yeni alacak dersi mütalaa etmektedirler. Ders mütalası üzerinde önemle durulan bir süreç olarak görülmektedir. Hoca,

⁴⁸ M. Şerif Eroğlu, *Bütün Yönleriyle Arapköndü*, s. 63

⁴⁹ İbrahim Hakkı İmamoğlu, "(İslam'ın Kadim Geleneğinden) Medreselerden (Vatandaşlık Bilincine) Mekteplere: Hedef-İçerik ve Paradigma Sorgulamaları", *Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 5-7 Ekim 2012*, y.y., 2012, I/196.

talebeden ders için mutlaka hazırlık yapmasını istemektedir. Dersi mütalaa edip hazırlamayana veya önceki dersin metnini ezberlemeyene o gün ders verilmemektedir.⁵⁰

1.1.2. Birebir Eğitim

Medrese eğitim sisteminde, birebir eğitim sistemi büyük bir önem arz etmektedir. Birebir eğitim sisteminin medreselerde de uygulanma esası şu şekildedir: medrese öğrencileri ikişer, üçer, dörder veya daha fazla gruplar halinde “seyda”nın karşısına geçmekte ve “seyda” onlara derslerini anlatmaktadır. Dersin herhangi bir yerinin anlaşılmasında “seyda” o noktayı öğrencilerine anlatmakta ve konu anlaşılana kadar bunu tekrarlamaktadır. Öğrencinin dersin herhangi bir yerini anlamaması durumunda bunu rahat bir şekilde “seyda”ya sorma şansı da vardır.

Sınıf sisteminin olmadığı, bireysel öğretim modelinin yaygın olarak uygulandığı medrese geleneğinde her seviyedeki kitaplar, konular atlatılmadan eksiksiz olarak okutulmaktadır. Alt seviyedeki bir kitap iyice kavranılmadan üst kitaba geçilmemektedir. Bu uygulama bir bakıma medreselerin ölçme ve değerlendirme uygulaması olmaktadır.⁵¹

1.1.3. Hevalders (Ders Arkadaşlığı) Sistemi

Medresede her öğrenciye kapasitesi doğrultusunda anlayabileceği kadar ders verilir ve genellikle seviyeleri birbirine yakın olan öğrenciler bir grupta toplanır ve bu öğrenciler kendi aralarında gruplar ve kümeler halinde çalışır, birbirlerine yardımcı olurlar.

1.1.4. Metin Ezberlenmesi ve Yöntemi

Medreselerde her öğrenci okumuş olduğu dersin metnini ezberlemek ve ezberlemiş olduğu metinleri tekrarlamak zorundadır. Öğrencilerin ezberlemiş oldukları metinleri takip etmek için iki haftada bir metinler dinlenir. Metinlerle ilgili sıkıntı yaşayan öğrencilerin dersi, problemi ortadan kalkıncaya kadar durdurulmaktadır. Uygulanan bu yöntemle öğrenci aldığı dersi ezberlemektedir. Böylece tekrarlanan metinler sayesinde yıllar geçse de ezberlenen kaideler unutulmamakta ve kalıcı hale gelmektedir.

Okuduğu dersi ezberleme tekniği medreselerin kuruluşundan bugüne kadar süregelen önemli bir eğitim metodudur. Medrese talebesi sabahleyin hocasından dersini alır ve akabinde arkadaşlarıyla o dersi müzakere (tekrar) yapmak suretiyle pekiştirmektedir. Son iş olarak o dersi ezberlemeye çalışır. Aldığı bu dersi ezberlemeden bir sonraki derse geçme şansı yoktur.

⁵⁰ Yahya Suzan, “Medreselerde Arapça Öğretimi”, *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum) 29 Haziran - 1 Temmuz 2012*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl: 2013, I/ 610.

⁵¹ Suzan, “Medreselerde Arapça Öğretimi”, I/610.

Medrese eğitim sistemi, atalarımızın “ Söz uçar, yazı kalır.” sözlerine karşın “Söz de kalsın, yazı da kalsın.” prensibini benimseyerek okunan ders sadece kitapta değil, akılda da yer edinsin metodunu uygulamaktadır.

Bilindiği üzere dil öğrenmek meşakkatli bir iştir. Şayet bu dil yabancı bir dil ise iş daha da zorlaşır. Yeni dili öğrenmek neredeyse imkânsızlaşmaktadır. Bundan dolayı yeni bir dili öğrenmek için öncelikle o dilin gramerini güzelce ve etraflıca öğrenmek ve bilinçaltına yerleştirmek gerekmektedir. Yine gramer bilgisini sadece anlamak, çözmek yetmez, onu her yerde uygulamak üzere zihinde bulundurmak gerekmektedir.

İşte medrese sistemi de bu metodu anlamış olacak ki yeni ve grameri geniş bir dil olan Arapçayı öğrenme yolculuğuna çıkanlara “ezber” tekniğini sunmaktadır. Bunun içindir ki medresede talebeler ağırlıklı olarak gramer içerikli kitapları ezberlemekte, diğer fıkıh, hadis ve tefsir gibi eserleri ezberleme ihtiyacı duymamaktadır. Ezberlenen kitaplar medreseden mezun olduktan bir süre sonra unutulsa da, bu pek büyük bir kayıp olmamaktadır. Çünkü talebe ezberlerini unuttuğu o esnada hafızasında onların izi kalmış, onları artık pekiştirmiş bir halde hafızasından çıkarmıştır. Atalarımızın dediği gibi “Çiviye söksen de izi kalır”

Medreselerde Arapça dersinde bir öğrenim usulü olarak ezber çok yaygın olan bir metottur. Çünkü bir dili iyi bir şekilde öğrenmenin yolu o dilin seviyeli ve kaliteli metinlerini ezberlemekten geçmektedir. Belli metinleri ezberlemiş medrese hocaları bunları talebelerine de ezberletiyorlardı. Arapça öğretimi için seçilen eserler de ezber metoduna uygun ve ezberlemeyi kolaylaştıran bir plana sahiptir.⁵²

1.1.5. Müzâkere

Medreselerin en önemli özelliklerinden birisi de, müzakere tekniğidir; Günlük derslerini hocadan alan talebeler, hocanın huzurundan ayrılıp okudukları dersi kendi aralarında müzakere etmektedirler.⁵³

Müzakere tekniğiyle özellikle kitapları ilerlemiş olan öğrenciler, her gün kitapları kendilerinden alt seviyede olan öğrencilere okudukları dersleri tekrarlamakta ve bu şekilde müzakere tekniğiyle öğrenciler derslerini çok iyi anlayıp pekiştirmektedirler. Eğitim seviyeleri ilerlemiş öğrenciler de bu sayede bilgilerini tekrarlamakta, tazelemekte ve okumuş oldukları kitapları unutmamaktadırlar.

⁵² Suzan, “Medreselerde Arapça Öğretimi”, I/ 611

⁵³ Suzan, “Medreselerde Arapça Öğretimi”, I/ 610

1.1.6. İmlâ-İnşâ

Yüce Allah'ın insana bahsettiği nimetlerden bir tanesi de dildir. Her insan dünyaya geldikten bir süre sonra konuşmaya başlar ve insanın herhangi bir eğitim almadan zorluk çekmeden içgüdüsel olarak konuşabildiği ilk dil anadilidir. Anadili öğrenmek için bir eğitime tabi tutulmaya gerek duyulmamaktadır. Bu Allah'ın insanoğluna verdiği bir nimettir.

Anadile ek bir dil öğrenmek isteyen insanın okuma-yazmayı öğrenmesi şarttır. Arapçayı da öğrenmek isteyen acemler (Arap olmayan milletler) bu dilin harflerini okumadan ve yazmadan öğrenmeleri epey güçtür. Bunun için Kuran'ın dili, Peygamberin dili ve birçok İslam kaynaklarının dili olan Arapçayı öğretmeyi kendilerine vazife yapmış medreseler, Arapçayı öğretirken sadece okutmakla kalmıyor, o dilin harflerini ve yazı biçimini de talebelere benimsetmek için yazdırıyorlar.

Şırnak Medreseleri de geleneksel medrese eğitim metodunu miras almış ve onlar da bu geleneği sürdürmektedirler. Medreselerde bu uygulama için belirli bir zaman dilimi ayrılmış ve yeni gelen talebe başta olmak üzere Arapça hat yazmayı bilmeyen veya güzel yazamayanlara özel olan bu zaman dilimi yaklaşık 45 dakikadır. Yazı yazma aktiviteleri tatil günleri hariç her gün yazısı düzgün ve güzel olan bir hocanın kontrolünde düzenli bir şekilde devam etmektedir.

1.1.7. Sınavlar

Şırnak medreselerinde sınavlar hem yazılı hem de sözlü olarak uygulanmaktadır. Aynı şekilde belli aralıklarla öğrenciler arasında genel denemeler de yapılmaktadır. Yapılan bu sınavlarda 70 ve üzeri puan almayan öğrencinin dersi durdurulur ve bu öğrenci çalışmaya sevk edilir. Öğrenci istenilen seviyeye ulaşıncaya kadar sınava tabi tutulur.

Günlük dersini okumadan önce talebe hocası tarafında gördüğü ders hakkında birkaç soru yöneltilir ki bu da sözlü sınav olarak telakki edilir. Böylece genel bir tarama testinden geçmiş olmaktadır. Talebe, kitabını bitirdikten sonra yazılı sınava tabi tutulduğu gibi sözlü sınava da tabi olmaktadır. Sorumlu olduğu kitaptan sınava tabi olup başarısız kalan talebenin diğer bir kitaba geçme olasılığı düşüktür. Kendini hazırlaması için belirli bir süre verildikten sonra tekrar sözlü sınava tabi tutulur, başarılı olduğu tesbit edildiği zaman da diğer sıra kitabına geçmesine izin verilir.

Medreselerde iki ayda bir olmak üzere tüm talebeler için, herkesin kendi kategorisinde yarıştığı genel bir deneme sınavı yapılmaktadır. Bu denemelerde dereceye giren öğrenciler, tüm talebelerin toplandığı bir ortamda teşvik amaçlı olarak hediyelerle taltif edilir.

Medreselerde her gün yatsı namazına müteakip bütün öğrencilere hoca tarafından gramer, fıkıh, hadis ve tefsir gibi dallarda çeşitli sorular yöneltilmekte ve ertesi gün aynı vakitte de talebelerin sorulara cevap vermesi istenmektedir. Bu şekilde öğrenciler arasında soru sorma ve bilgi paylaşımı egzersizleri yapılmaktadır.

Yazılı, sözlü ve denemelerle yapılan bu yöntemle talebe, kendini daha çok çalışmaya adanmakta ve sınav vakti gelmeden kendisini daha iyi hazırlayıp bilgilerini sürekli zihinde canlı tutmaya çalışmaktadır. Hoca da bu şekilde öğrencilerin durumunu tespit etmekte ve yetersiz gördüğü talebeye ilave çalışma yöntem ve tekniklerini uygulamaktadır.

1.1.8. Hitâbet

Medreselerde talebelerin hitabet yönünü geliştirmek için çeşitli etkinlikler yapılmaktadır. Örneğin her hafta öğrenciye dini bir konu verilir. Öğrenci bir hafta boyunca bu konuyu araştırır ve kendisini bu konuda hazırlar. Sohbetini vermeden önce bazen yalnız başına bazen de birkaç arkadaşı ile beraber kendisini denemeye tabi tutar. Öğrenci sohbet vakti geldiği zaman hocasının ve bütün öğrencilerin huzurunda yaklaşık yarım saat sohbet verir.

Bu anlamda yapılan bir diğer etkinlik de öğrencilerin cuma günleri belli camilere gönderilerek hutbe okumalarını sağlamaktır. Talebe, şehir ve köylerde yapılan taziyelere gönderilerek buradaki cemaate yönelik vaazlar yapmak sureti ile hitabet yönünü geliştirmektedir.

Yapılan bu etkinliklerle öğrenci, bu konuda cesaretlendirilmekte böylece kendine olan özgüveni artmaktadır. Talebenin konuşma yeteneği böylece yavaş yavaş gelişmekte ve belli bir süre sonra büyük kitlelere rahat bir şekilde vaaz ve sohbet verebilir hale gelmektedir.

Hayatta insanların uğraştığı her şeyin bir neticesi olmalıdır. Eğer ki insan bir netice elde etmezse yaptığı iş yok hükmündedir. Medrese eğitimini alan talebe de eğitim gördüğü altı-yedi yıl zarfı içinde anladığı ve kavradığı onca dersin teorik halini değişik yerlerde dini konuşmalar yaparak pratiğe dökme imkânı elde etmektedir.

Bu sebeple eskiden olduğu gibi Şırnak Medreselerinde de talebenin ileride bir meslek olarak icra edeceği imam-hatiplik ve vaaz-irşat faaliyetleri için bir nevi staj olarak kabul edilebilecek bu tür uygulamalar önem arz etmektedir. Hitabeti geliştirme yöntemleri farklı şekillerde uygulanmaktadır; bazı öğrenciler medreselerde eğitilirken, diğer bazı öğrenciler de hutbe ve vaaz mahalli olan camiye götürülmektedir. Özellikle bazı öğrenciler Ramazan aylarında bir köye gönderilerek bilgilerini pratiğe dökme imkânı elde etmektedir.

Şırnak Medreselerinde bu konu biraz daha önemsenmekte bunun için de belli gün ve saatlerde bu iş için ayrıca eğitilmektedirler. Talebe haftada bir hutbe verirken, diğer bazı talebeler de vaaz verme imkânı elde edebilmektedir. Buna ek olarak talebe diğer talebelere beş vakit namazı kıldırmak ve sohbet etmek suretiyle küçüklükten itibaren bu işi öğrenebilmektedir. Böylece medreseden mezun olmadan ileride karşılaçağı birçok şeye hazırlıklı olabilmekte, bilgilerini teorikten pratiğe dökme imkânı bulabilmektedir.

1.1.9. Hadis Ezberleme

Medreselerde öğrencilere yaptırılan aktivitelerden bir diğeri de düzenli bir şekilde hadis ezberletmektir. Her hafta bir hadisin Arapça metni ve anlamı yazılır ve bu hadis medresenin panosuna asılır. O hafta içerisinde bütün öğrenciler ezberlemiş oldukları hadisi hoca ve diğer talebelerin huzurunda tekrar ederler. Bu anlamda küçük hadisleri ezberlemeye yönelik ayrıca öğrenciler arası hadis yarışmaları da yapılmakta ve dereceye giren öğrencilere hediye takdimi yapılmaktadır.

Yapılan bu etkinlikler sayesinde öğrenciler belirli bir süre sonra birçok hadisi ezberlemiş olurlar, ezberledikleri bu hadislerden hem kendileri faydalanır hem de bu bilgileri çevresindeki insanlara aktararak topluma faydalı birer birey olurlar.

Talebelerin ezber müfredatında, talebenin belli bir kademeye kadar okuduğı kitapların ezberlenmesi zorunludur. Bu müfredat, hemen hemen her medresede kısmi bir değişiklikle uygulanmaktadır.

Bazı medreselerde ise ezber müfredatı biraz daha geniş tutulmakta, Kur'an-ı Kerim'in belirli bazı sureleri, hadis-i şeriflerden günlük hayat ile ilgili olanları ve bazı âlimlerin şiir ve sözlerini de ayrıca ezberletilmektedir.

Şırnak medreselerinde hadis ezberi eskiden olduğu gibi bugün de aynı heyecanla devam ettirilmektedir. Her talebe, hocanın belirlediğı hadisleri ezberlemekte ve hafta sonları da bu hadisleri hocasının huzurunda okumaktadır.

Bu uygulamanın amacı öncelikle Hz. Peygamberin 40 hadis ezberleyene vadettiğı mükâfata erişmektir. Böylece öğrenci, sohbet ortamlarında ezberlemiş olduğu bu hadislerden yararlanabilecektir.

1.1.10. Talebeler Arası Soru Sorma

Yüksek seviyedeki öğrenci aşağı seviyedeki öğrenciye ders vermek ve onun gelişimini takip etmek suretiyle öğrenciler arası etkileşim sürekli aktif halde tutulur. İleri seviyedeki

öğrenci alt seviyedeki öğrenciye günde on beş dakikadan az olmamak kaydıyla sorumlu olduğu kitaplardan sorular yöneltir. Ayrıca “Seyda”, dersini vermeden önce, talebinin dersini dinlemeye gelen öğrencilerden, dersi almaya gelen öğrenciye soru sormasını ister. Böylece talebe, diğer öğrencilerin de bulunduğu ders ortamında önceden hazırlandığı dersle ilgili soruları cevaplamaya çalışır.

Medreselerde talebeler arası soru sorma tekniklerinden bir tanesi de ileri seviyedeki her öğrencinin teneffüslerde, yemekten sonra ve çay vaktinde yanındaki öğrencilere çeşitli sorular yöneltmesi şeklindedir. Bu uygulama sayesinde soru soran öğrenci eski bilgilerini tekrarlamakta, tazelemekte, hafızasında pekiştirmekte, kendisine soru sorulan öğrenci de okumuş olduğu dersleri hatırlamakta, bilgilerini pratiğe dökmekte ve pekiştirmektedir. Bu şekilde öğrenciler arasında dersle ilgili pekiştirme egzersizleri yapılır.

Eğitimde soru sorma yöntemi ilk medreselerin kurulduğu tarihe kadar uzanmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber de Suffe’de ders verdiği dönemlerde ders halkasına katılan sahabilere sorular yöneltmiş ve bu tekniği daha etkili olmak için kullanmıştır. Medreseler de, ilk medrese ve ilk üniversite niteliğinde olan Suffe’nin bu eğitim metodunu benimsemiş ve eğitim programlarında bu tekniği kullanmıştır.

Soru sormaya bu denli önem verilmesindeki gaye, eğitim ve öğretimde bu tekniğin dersi canlı tutmak için en popüler metotlardan biri olması sebebiyledir.

Şırnak Medreselerinde de bu eğitim yöntemi, gerek hoca ve talebe gerekse de talebeler arasında hala devam etmektedir. Bazı medreselerde ise soru sorma kısmı için ayrıca belli bir süre de ayrılmıştır. Bu süre zarfında “seyda” ve diğer yardımcı müderrisler talebeler sorumlu oldukları derslerden sorular sormaktadır.

Bu sayede talebeler sorulacak sorulara doğru cevap vermek amacıyla önceden işlediği bütün dersleri tekrar etme şansını elde etmekte ve ilerleyen zamanlarda girecekleri sınavlara da ön hazırlık yapma fırsatı yakalamaktadırlar.

1.1.11. Özet Tutma

Medreselerde her öğrenci dersini okumadan önce mutlaka okumuş olduğu dersin özetini seydasına sunar. Öğrencinin özeti iyi ise derse başlanır, tam olarak kavramamışsa derse başlanmaz. Öğrenci özetini iyi bir şekilde kavradıktan sonra seyda derse başlar. Medreselerde uygulanan bu yöntemle öğrenci okumuş olduğu dersi anlamakta ve dersten büyük çapta fayda görmektedir. Şayet okumuş olduğu bir önceki dersin özeti öğrenciden

istenmezse öğrencinin beyninde dersin genel şeması olmaz, öğrenci kitaptan okuyarak anlamış olduğu konuyu beyninde hazır hale getirmiş olamaz.

Medrese eğitim-öğretim programı birçok yerde, okullarda uygulanan eğitim-öğretim programından ayrılmaktadır. Medrese eğitimini diğer eğitim yöntemlerinden farklı kılan özelliklerden bir tanesi de öğrenci okuduğu dersin özetini, yeni bir derse başlamadan önce seydasına sözlü olarak anlatmasıdır. Talebe, böylece dersini anlamadan ve pekiştirmeden seydasının huzuruna gitmekten çekineceğinden dolayı dersini pekiştirme mecburiyetine girmektedir.

Bugün bu uygulama Şırnak medreselerinde de itinayla baş müderrisin, diğer müderrislere telkin etmesiyle eksiksiz ve aralıksız devam etmektedir.

1.1.12. Tatiller ve Spor

Şırnak Medreselerinde okuyan öğrenciler, dinlenmek, şahsî temizliklerini ve içinde okudukları medresenin genel temizliğini yapmak için her hafta perşembe günü öğlenden sonra başlayan ve cuma günü akşam biten haftalık tatil yaparlar. Bayram günleri de derslere ara verilir. Ayrıca bazı medreselerde Ramazan ayında özellikle “tâlip” rütbesindeki öğrenciler, imamı olmayan köylerde veya câmilerde imamlık yaptıkları için bu ayda sıra kitaplarının okutulmasına ara verilir. Hatta bazı medreseler, yaz aylarında da tatil edilir.⁵⁴ Hafta sonu tatili esnasında, medreselerde okuyan öğrenciler, kendi aralarında eğlendirici birçok sportif faaliyette bulunurlar. Bazıları da ezberledikleri şiirleri okuyarak aralarında şiir ezberleme yarışması düzenlerler.⁵⁵

1.2. ŞIRNAK MEDRESELERİ'NİN EĞİTİM KADROSU

1.2.1. Eğitimciler

Eğitim-öğretimin temel unsurlarından biri, eğitimcilerdir. Günümüz Şırnak medreselerinde eğitim-öğretim genel olarak seyda ve müderrislerin eliyle yürütülmektedir. Bununla birlikte ders veren müderrislerin sayıca yetersiz kalmasından dolayı “el-Fevaiz’uz-Ziyaiyye” kitabını bitirmiş ve hocası tarafından ders verme kabiliyeti tespit edilmiş “tullab” pozisyonuna gelmiş talebeler de ders vermektedir.

⁵⁴ Bk. Mecdî, Hedâiku’i-Şekâik, s. 192; Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Programları*, s. 85-86; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 43-44

⁵⁵ 28.04.2017/30.05.2017 tarihleri arasında Şırnak Merkez ve ilçelerinde medrese başmüderrisleri ile yapılan mülakatlar sonucunda medreselerin eğitim metodu tezimizde işlenmiştir.

1.2.2. Seydâlar

Güneydoğu medreselerinin genel işleyişinden “seyda” adı verilen kişiler sorumludur. Seydalar, medresede hem idari işlerin hem de eğitim-öğretim işlerinin düzenli olarak yürütülmesinden sorumlu kişilerdir.⁵⁶ Ayrıca bölge halkının dini meselelerinde ve maslahatlarında fetva mercii konumundadırlar.

1.2.2.1. Birey Olarak Seydâlar

Yaşları 25 ile 70 arasında değişen seydaların çoğunluğu bölge insanından oluşmaktadır. Bununla birlikte seydalar arasında civar yerleşim yerlerinden gelenler de mevcuttur. Seydaların çoğu Türkçe, Kürtçe ve Arapça bilmektedir.

“Şark kültürü içerisinde Seyda, Mele ve Fekilerin bölge halkı üzerinde psikolojik, sosyolojik ve politik olarak oldukça önemli bir etkisi vardır. Medrese eğitimi çileli olduğu için ekonomik durumu iyi olanlar çocuklarına kıyamaz ve buralara göndermezlerdi. Seyda, mele ve fekilerin bundan dolayı çoğunlukla ekonomik durumları iyi değildir. Ancak bu durum, onlar için halk gözünde bir eksiklik değil, bir ayrıcalıktır. Halk, dinî konularda, ilim tahsilinde, toplumsal sorunlarda ve kişisel problemlerinde her zaman bu insanların kapısını aşındırmışlar ve hakemliklerine müracaat etmişlerdir.⁵⁷

Bununla birlikte medreselerde müderrislik yapan bazı hocalar, uzaktan eğitim sistemiyle lisans eğitimini tamamlamakta ve akabinde çeşitli alanlarda yüksek lisans yaparak öğrencilerini de bu konularda teşvik etmektedirler. Böylece öğrenciler klasik ve modern eğitim teknikleriyle farklı alanlarda söz sahibi olabilmektedirler. Medreselerde seydaların çoğu, dar gelirlili ailelerden gelmektedir. Aynı şekilde bunların çoğu medrese geleneğine göre yetişmiş ailelerden gelmektedir. Şu anda aktif olarak ders veren seydaların tamamı medrese hocalığının yanı sıra buldukları yerlerdeki müftülüklere bağlı olarak ya kadrolu imamlık ya da müftülüklere bağlı olarak geçici öğreticilik yapmaktadırlar. Devlet maaşı ile geçimlerini temin etmektedirler.⁵⁸

1.2.2.2. Medrese Hocası Olarak Seydâlar

Seydalar, vakitlerinin büyük kısmını medresede ders vermekle geçirirler. Bir medrese hocası olarak seydalar gözlemlendiğinde dikkatleri çeken en önemli husus, seydaların ağırbaşlı,

⁵⁶ Işıkdöğün, *Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Mardin Örneği*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 53,2 (2012), s.50

⁵⁷ Mehmet Yalar, “Seyda, Mele ve Fekilerin Bölgenin Dinî ve Kültürel Hayatındaki Yeri”, *Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 5-7 Ekim 2012*, y.y., 2013, I/460-465.

⁵⁸ Işıkdöğün, “Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri”, s. 51

ciddi ve vakur duruşlarıdır. Bu yönüyle seydalar, ister öğrencilerine ders verirken ister medresedeki başka ortamlarda öğrencileri için birer model oldukları bilinciyle hareket etmektedirler.

Ders esnasında yapılan gözlemlere göre seydalar, kendilerine ait minderlerinde rahat bir şekilde oturmakta ve usulüne göre öğrencilere ders içeriğini aktarmaktadırlar. Derse geçilmeden önce öğrencilerin bir önceki güne ait derslerini bilmeleri durumunda yeni derse başlanmakta; aksi halde seyda, öğrenciye dersini niçin yeterince çalışmadığını sormaktadır. Geçerli mazeretlerde seyda yumuşak bir şekilde durumu geçiştirmekte, aksi takdirde seyda öğrenciye nasihat etmekte ve yerine göre de kızmaktadır. Seydaların bu tutumları kişiye göre değişmekle birlikte, mazeretsiz bir şekilde dersi ihmal eden veya başarısız olan öğrencilere uygun gördükleri cezaları vermektedirler. Söz konusu bu ders ortamı, öğrencilerin başarı durumlarında genellikle takdir etme şeklinde beliren ödüllerin yanında, başarısızlığın cezalandırıldığını göstermektedir.

Yine ders ortamında yapılan gözlemlere göre seydalar, zaman zaman derse ara vermekte, öğrencileriyle sohbet edip dertleşmektedir. Ders dışı ortamlarda seydalar genellikle diğer müderrislerle birlikte dirler. Yerine göre kendi aralarında yerine göre de öğrencilerle sohbet etmektedirler. Ancak öğrencilerle ders dışında oturup sohbet eden seydalar, daha çok genç olanlarıdır. Yaşlı seydalar ise daha çok kendi odalarında dinlenir ve ders zamanı geldiğinde öğrencilerini odalarına alırlar.

1.2.2.3. Müderrisler

Medreslerin olmazsa olmazlarından olan medrese kurumunu teşkil eden bir diğer unsur da öğretici veya medresenin koyduğu isimle müderristir. Malumdur ki sağlıklı bir eğitim-öğretim iki kişi arasında hâsıl olmaktadır. Bunlardan öğretici konumunda olan müderris, medresenin kurucusu olarak görülür.

Medresede yönetimi elinde bulunduran, bir müdür niteliğinde olan başmüderris “seyda” bulunmaktadır. Bu başmüderris öğrencilere ders vermede yardımcı eleman olarak medrese kadrosuna alınan diğer müderrislerle beraber hareket etmektedir. Bu müderrislerin sayıları öğrenci sayısına göre değişkenlik gösterebilmektedir. Müderrisler okullarda uygulanan eğitim-öğretimin aksine bireysel eğitim metodunu esas almaktadırlar.

1.3. ÖĞRENCİLERİN SEÇİMİ VE MEDRESEYE KABUL ŞARTLARI

Medrese kurumunu teşkil edenler arasında “öğrenci” veya medrese diliyle “fakih” yer alır. Klasik eski medreseler lise-üniversite niteliğinde olduğu için öğrenci sayıları fazla

olduğundan, bu öğrencilere kademelerine/derecelerine veya görevlerine göre “suhte, danişmend, muid” gibi değişik isimler verilmiştir. Son zamanlarda İmam-Hatip ve İlahiyat Fakültelerinin sayıca artması sonucunda klasik medreselerdeki öğrenci sayısında ciddi anlamda bir düşüş yaşanmıştır. Genel olarak 50-100 sayıları arasında değişen talebe topluluğundan oluşan günümüz medreseleri, tüm talebelerini tek isim altında toplamış ve hepsine “fakih” adını vermiştir.

Medreseler öğrencilerini diğer eğitim kurumlarının aksine herhangi bir yaş grubuna veya eğitim statüsüne tabi tutmamış, ilim öğrenmek isteyen her bireye tüm kapılarını ardına kadar açmıştır.

Medreseler diğer eğitim kurumları gibi öğrenci alırken yaş sınırlaması getirmemekle birlikte genel olarak istenilen bazı kriterler mevcuttur. Bunlar öğrencinin ortaokulu bitirdikten sonra açıktan kaydını imam-hatip lisesine yapıp örgün olarak medreseye başlamasıdır.

Bu şartların başında; geldiği medresenin değil kayıt yaptığı yeni medresenin kurallarına göre davranması şartı gelmektedir. Diğer şartlar ise medreseden medreseye değişkenlik göstermektedir. Bazı medreseler ise sıfırdan öğrenci yetiştirip, başka bir medreseden gelen talebeyi kabul etmemektedir. Şırnaktaki medreseler ise “medrese kurallarına uyacağına söz veren” herkese gönül kapılarını ardına kadar açmış bulunmaktadır. Mevlana'nın prensibini benimseyip “Kim olursan ol yine gel.” hakikati üzerine yol almaktadır.

1.4. MEDRESELERİN GÜNÜMÜZ EĞİTİM SİSTEMİNDEN FARKLILIKLARI

Günümüz eğitim sistemine bakıldığında, daha çok anlatma, aktarma yöntemlerinin ön planda olduğu görülmektedir. Sınıflardaki öğrenci sayısının fazla olması, öğrencilerin zekâ seviyelerinin farklı olması, zaman içinde bazı öğrencilerin çok daha gerilerde kalmasına sebebiyet vermektedir. Sınıftaki öğrenci sayısı fazla olduğu için öğretmen, öğrenci ile fazla ilgilenememekte böylece gelişim durumunu tam olarak takip edememektedir. Ayrıca bu eğitim modelinde sınıfta anlatılan bazı konuları anlayamayan öğrenci sınıf ortamında soru sormaya çekindiği için anlatılan konular hakkında yeterince bilgi sahibi olamamaktadır.

Medreselerde birebir eğitim sistemi uygulandığı için “Seyda” her öğrencinin sorunu ile birebir ilgilenmekte ve öğrenci dersi kavrayıncaya kadar dersini anlatmaya devam etmektedir. Hoca-talebe sisteminde öğrenci sürekli kontrol altında tutulmakta ve gelişim seyri daha sağlıklı bir şekilde takip edilmektedir. Bundan dolayıdır ki okullarda başarısız olan bazı öğrenci medrese eğitiminde başarı gösterebilmekte ve topluma faydalı birer birey haline

gelebilmektedirler. Böylece öğrenci eğitim süresince anlayamadığı yerleri hocasına sorabilmekte, müzakere yöntemi ile de dersini daha iyi bir şekilde pekiştirebilmektedir.

1.5. MEDRESELERİN EKSİKLİKLERİ

İnsanoğlu gerek Allah vergisi gerekse kesbi kazancı ve özellikleriyle mükemmelliğe aday bir varlıktır. Ne var ki her insanın hem nicelik hem de nitelik açısından değişen bazı eksiklikleri vardır. Aynı şekilde insan yapımı olan kuruluşlar da böyledir. Medrese de insan ürünü bir müessese olduğu için kendi bünyesinde bazı eksiklikleri barındırıyor. Özellikle de her şeyin hızlı bir şekilde değiştiği ve geliştiği bir dünyada klasik medrese sisteminde istenen değişim gerçekleşmemiştir. Bununla bağlantılı olarak birçok sorun katlanarak daha da büyümüştür.

Bütün medreselerde olduğu gibi Şırnak medreselerinde de eğitim ve müfredatla alakalı birçok sorun mevcuttur. Özellikle şerh ve haşiyelerin ders kitabı olarak harfi harfine takip edilmesi talebelere metni yorumlama yeteneği kazandırsa da yoğun bir şekilde okutulmasında öğrenciler için bir bezme ve usanma durumu oluşturabilmektedir. Bu tür kitapların sıralı bir şekilde ve zamana yayarak okutulması da talebelerde zaman kaybına neden olabilmektedir.⁵⁹

Bazı medreselerde, Arapça öğrenimi için sadece sarf ve nahiv kitapları takip edildiği için sorunlar yaşanmaktadır. Başka bir ifadeyle, talebe Arapça öğrenmeden sadece sarf, nahiv ve belagat ile ilgili kaideleri ezberleyerek hareket etmektedir. Bu da modern dil öğretimine aykırı bir durum oluşturmaktadır. Çünkü öğrenci dili öğrenmekten ziyade sadece dile ait grameri kavramaktadır. Özellikle öğrenciler kitabın ifadelerini anlamak için çok çaba harcadıkları için dile ulaşmaları zor olmaktadır. Öyle ki gaye dili öğrenme değil de kitabı anlamak için harcanan bir çabaya dönüşmektedir.⁶⁰ Bu yüzden medreselerde, talebelerin konuşma becerisini geliştirecek tarzda bir yol izlenmesi gerekmektedir.

Bu yüzden Doğu medreselerinde olduğu gibi Şırnak medreseleri de ne yazık ki bilginin kolay ve hızlı bir şekilde elde edildiği bu çağımıza tam anlamıyla ayak uyduramamış, bu yüzden de bazı konularda çağın gerisinde kalmıştır. Söz gelimi bugün eğitim kurumlarının hemen hemen tümünde çağımızın olmazsa olmazı olan teknolojik (internet, bilgisayar, tablet...) imkânlar kullanılırken, bu durum klasik medreselerde ihmal edilmiştir. Ayrıca dersler ve kitaplara yönelik test, deneme gibi eğitim materyelleri noktasında da büyük eksiklikler yaşanmaktadır.

⁵⁹ Suzan, “Medreselerde Arapça Öğretimi”, s. 613

⁶⁰ Suzan, “Medreselerde Arapça Öğretimi”, s. 613

Bir diğerk eksiklik de fer'i ilimler bünyesinde okutulmakta olan fıkıh, tefsir ve hadis kitaplarının hala eski teliflerden seçilmesi ve sonradan telif edilmiş eserlerden habersiz kalınmasıdır. Medreselerin bu tutumu talebelerin çağdaş meselelere ve dile yeni giren kavram ve kalıplara yabancı kalmasına sebep olmaktadır.

Medreselerde disiplini sağlayacak olan yazılı bir hukukun oluşmaması medreselerdeki vukuatları arttırabilmektedir. Yazılı normların olmayışı medresedeki disiplini sağlama konusunda olumsuz bir etki oluşturabilmektedir. Eğitim açısından çok düzenli bir metot olmaması, resmi bir uygulamanın bulunmaması bazı aksaklıklara sebebiyet vermektedir.

Medreselerin bir diğerk sorunu da alınan diplomaların "icazet" resmi bir hüviyete sahip olmamasıdır. Bu sorun medrese mezunlarının resmi bir kimlik kazanmayıp ileride birçok sıkıntıyla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Medreselerde verilen icazetin yani diplomanın bir geçerliliği olmaması buralara olan talep meselesini gündeme getirmektedir. Hâlbuki medreselerden alınan icazet "diploma" resmi bir statüye bindirilseydi buralardaki öğrencilerin ders çalışma şevkleri daha da artacak ve buralara olan talep sorunu da kendiliğinden ortadan kalkacaktı. Bu durum ayrıca verilen icazetin gerçek değerinin kaybolmasına da neden olmaktadır. Aynı şekilde icazet alacak öğrencilerin sınava tabii tutulmaması, icazete ehil olmayan öğrencilerin de icazet almasını beraberinde getirmektedir. Bu durum aynı zamanda medrese öğrencilerinin icazet almak için daha sıkı çalışma motivasyonlarına da olumsuz şekilde etki edebilmektedir. Şayet öğrenciler icazet almadan önce bir komisyon tarafından sınava tâbi tutulsaydı, bu belgeyi almak için işin başından itibaren derslerine ve çalışmalarına daha çok önem verecek ve ona göre hazırlanacaklardı.

Arapça bilmenin din eğitiminde büyük bir önemi ve değeri vardır. Ancak Arapça bilmek ile dinî bilmek özdeş değildir. Arapçayı bilmenin amacı, Kur'an ve hadisi daha iyi anlamak ve bunun üzerinden fikir üreterek toplumun dertlerine çözüm üretmektir. Günümüzde medreselerin böyle bir hedeflerinin olduğu şüphelidir. Ayrıca günümüz şartları göz önüne alındığında, medreselerin dinî ilimlerde de yeterli olduğu söylenemez. Özellikle de dinî ilimlerden en çok Tefsir ilmi ihmal edilmektedir. Medreselerin katı gelenekçilikten kurtulmaları ve kendilerini yenilemeleri için Kur'an'ı din öğretiminin merkezine koymaları, tüm mezhepleri ana kaynaklarından incelemeleri, felsefe ve sosyal gibi derslere de müfredatlarında yer ayırmaları gerekir.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞIRNAK MEDRESELERİNDE OKUTULAN KİTAPLAR VE MUHTEVALARI

2.1. ŞIRNAK MEDRESELERİNDE OKUTULAN SARF KİTAPLARI VE MUHTEVALARI

Sarfın tanımı: Sözlükte “çevirmek, döndürmek” anlamındaki sarf kelimesi, terim olarak biri amelî diğeri nazarî olmak üzere iki şekilde kullanılır.

Amelî sarf, asıl kabul edilen kelimeyi (masdar veya mâzi) lafız veya anlamla ilgili bir maksat için değişik fiil ve isim vezinlerine dönüştürmektir (tasrif).

Nazarî sarf ise “i’rab ve binâ dışında kelime durumlarının kurallarını inceleyen ilim” diye tanımlanır. Geç dönem dilcileri, sarf ilmiyle tasrif ilmini eş anlamlı kabul ederken, Sîbeveyhi gibi kadîm dilciler ise, tasrif’i nahiv ilminin bir bölümü olarak gördükleri sarf’ın bir cüzü sayarlar.⁶¹

Bir başka kaynakta; döndürmek, çevirmek anlamına gelmektedir.⁶² Harcamak, süslemek anlamlarına da gelir.⁶³

İstilahtaki anlamı ise, belli kaidelere bağlı olup bu kaidelerle kelimenin sonunu ve şeklini illetlilik ve yapılış yönünden tanımamıza yardımcı olan bir ilimdir.⁶⁴

İmam Eşnevî’nin tanımına göre, mücerred fiillerin mastarlarının vasıtalı veya vasitasız olarak değişik kalıplara dönüşmesidir. Vasitasız dönüşüm; mazi fiilin direkt olarak mastardan türemesi, vasıtalı dönüşüm ise; mazi fiili dışındaki müştakların vasıtalı olarak mastardan türemesidir. Değişik sıygaların mastardan türetilmesinin asıl amacı, istenilen manayı elde etmek içindir. Bu anlamlar, yalnızca bu sıygaların çekimlenmesi sonucu ortaya çıkarılabilir.⁶⁵

Meşhur dil bilgini İbn Hacib’in⁶⁶ (ö.646/1249) tanımına göre sarf; bina ve i’rapla ilgilenmeksizin, kelimelerin durumlarını ve hallerini inceleyen ve belli kaidelere sahip olan bir ilimdir.⁶⁷

⁶¹ Hulusi Kılıç, “Sarf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.36, s. 136

⁶² Arif Erkan, *el-Beyan*, Huzur Yayınevi, İSTANBUL, 2006, s.715

⁶³ İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan Zeyyad, Hamid Abdulkadir, Muhammed Ali el-Neccar, *el-Mu’cemu’l-Vesit*, s.513, md.صرف

⁶⁴ Seyid Ali el-İzi, *Şuruhu’l-İzi*, Mektebetu’l-Mahmudiyye, t.y., s.3

⁶⁵ Musa el-Celali, *Ta’likatu ‘ala Haşiyeti’l-Kızilci*, Sembol Yayınevi, İstanbul/2011, s.17

⁶⁶ İbn Hâcib. (ö.646/1249), Osmân b. Ömer b. Ebu Bekir b. Yûnus, Ebû Amr. Cemâleddîn İbn Hâcib. Fâkih ve Arab dili âlimidir. Mısır’da doğmuş İskenderiye’de vefat etmiştir. El-Kâfiye, eş-Şâfiye, Muhtasar, el-Fıkh, el-Emâlî’n-Nahviyye gibi kitapların müellifidir. Zirikî. El-Â’lâm, IV/211; Suyûtî. Buğyetu’l-Vuât, I/24.

⁶⁷ Abdulhak el-Cavi, *Haşiyetu tedrici’l-edani*, thk. Muhammed Hadi Şemrehi, Seyda Kitapevi, 1. Baskı, Lübnan, 2015/s.22

Kurucusu: Bu ilmin kurucusu hakkında değişik rivayetler olmakla birlikte, ilk sarf ilminden bahseden şahıs Muaz b. Müslim el-Herraî olduğu söylenmektedir.⁶⁸

Konusu: Bu ilmin konusu kelimelerin vezinleri, türeme yolları ve kelimedede oluşan nakil, hazf, bedel ve idğamdır. Sarf, Arapça kelimelerin şekillerinde meydana gelen i'lâl, idğam, iştikak gibi konulardan bahseden bir ilimdir.⁶⁹

2.1.1. Kitâbu Binâi'l-Ef'âl

Medrese tedrisatında, sarf ilmine “Emsile”⁷⁰ eseri ile başlanmakta, akabinde de “Bina”⁷¹ adlı eser okutulmaktadır

Müellifi belli olmayan eser, kısaca “Binâ” adıyla meşhur olup metni kısadır. Arapça öğrenimi açısından tercih edilen eser, asırlarca okutulmuştur. Eserin önemli şerhlerinden birisi de Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî'nin (ö.1038/1628) “Mânihu'l-ğınâ min Kitâbi'l-Binâ” isimli şerhidir. Binâ kitabı, 35 tasrîf (çekim) babını ve aksâm-ı seb'a konularını ihtivâ eder. Kitap, “Sarf Mecmu'âsi” içinde başta Bulak (1244) ve İstanbul (1316) olmak üzere defalarca basılmıştır.⁷²

Bu eser, fiillerin mazi ve müzârîde gösterdiği ses, yapı ve mana değişikliği esas alınarak Arapça öğrenmek isteyenlere temel sarf bilgisi vermek üzere hazırlanmıştır. Mevcut kaynaklarda yazarına rastlanmayan kitabın Şerhu'l-Mufassal'a yapılan bir atfindan dolayı 538'den (1143) sonra yazıldığı iddia edilmiştir.

Arapçadaki fiil kalıplarının sülâsiden sūdâsiye doğru ve dildeki işleklik sırasına göre mastarlarıyla birlikte verilmesi, ayrıca her kalıbın müteaddî ve lâzım manalarına işaret edilmesi, kitabın en belirgin özelliklerindedir. Fiillerde görülen söz konusu değişiklikleri 35 bâbda ele alan kitap 18 bâbda sülâsi mücerred ve mezîd fiilleri, kalan 17 bâbda da rubâi mücerred ve mezîd fiil kalıplarını vermekte ve “aksâm-ı semâniyye” ve “aksâm-ı seb'a” bilgisiyle son bulmaktadır.⁷³

⁶⁸ Musa el-Celali, *Mecmuatu'l-Ulum*, Şefkat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.6

⁶⁹ Nusrettin Bolelli, “XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi”, *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)*, 29 Haziran - 1 Temmuz 2012, y.y., Bingöl Üniversitesi, 2013, I/617.

⁷⁰ Arapça kelimelerin çekim kılavuzu olarak hazırlanan anonim sarf kitabıdır. İsmail Durmuş, “Emsile”, *DİA*, 11/166.

⁷¹ Bina'ul-Efal, Arapçadaki fiil kalıplarına dair müellifi meçhul bir eserdir. Mehmet Çakır, “Binâü'l-Ef'âl”, *DİA*, 6/179.

⁷² Nusrettin Bolelli, “XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi”, s. 617-618

⁷³ Uğur Erman, *Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi*, basılmamış yüksek lisans tezi, Erzurum-2013, s. 31

Arap ülkeleri dışında İslam âleminde, özellikle Osmanlı-Türk dünyasında yüzyıllar boyu okutulan ve Arapça öğreniminde temel bir merhale kabul edilen kitap, sarf cümlesi olarak bilinen kitapçıklar grubuyla birlikte veya müstakil olarak birçok defa basılmış ve üzerine sayısız şerhler yazılmıştır.⁷⁴

Yeni başlayanlar için ideal bir kitap olmasına rağmen, musannif bazı yerlerde ayrıntıya girmeden üstünkörü geçmektedir.

2.1.2. el-‘İzzî fi’-t-Tasrîf

Binadan sonra gelen “el-İzzî” kitabı, müellifi Ebul-Feḍâil İzzuddîn Abdulvahhâb b. İbrâhîm ez-Zencânî (ö.655/1257)’ye nisbeten “el-İzzî”⁷⁵ ismiyle meşhur olmuştur. İzzî kitabının içeriği, ilk başta mastardan türeyen muştaklar; mazi, muzari, ism-i fa’il, ism-i mef’ul, sıfatu’l-müşebbehe, ef’al-i tafdil, ism-i zaman, ism-i mekân ve ism-i alet olarak beyan eder ve bunları ayrıntılı bir şekilde anlatır.

“Eksâm-ı seb’a” yâni sâlim, muza’af, misal, ecvef, nâkıs, lefif, mehmûz fiillerin; muhtelif masdarların, ism-i zaman ve ism-i mekânın yapılışını ihtiva etmektedir. Yaygın bir kullanıma sahip olan bu çalışma, Arapça tahsilini gören öğrenciler tarafından ezberlenirdi. Eserin çok sayıda şerhi olup bir kısmı basılmıştır.⁷⁶

Fiiller tanımlanırken zamanlara göre guplara ayrılmıştır. Etken ve edilgen olmak üzere iki sınıfa taksim edilmiştir.⁷⁷

Kitabın bir başka bölümünde, fiillerin başına gelen bazı harfler zikredilmiş olup, bu harflerin fiillere lafzen ve ma’nen tesir ettikleri durumları örnekleri ile birlikte tafsilli bir şekilde beyan etmiştir.⁷⁸

Arapça’da bazı harflerin belli kelimelerde kullanılması Arap lisanına ağır gelmesinden dolayı, belli kurallar çerçevesinde ağır olan bazı harfler, hafif olan bazı harflere dönüşebilmektedir.

Musannif, bunların hepsine tafsilli olarak değinmemiş olmakla beraber, fiillerin bazı bablarında ortaya çıkan harf değişikliklerinin Arap dil kaidelerine göre nerelerde meydana geldiğini açıklamıştır. Bu değişmelere “ibdal” denilmektedir.

⁷⁴ Uğur Erman, *Sürt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi*, s. 31

⁷⁵ İzzeddin ez-Zencani, *El-izzî Fit-Tasrif*, (ö.655/1257)’nin kaleme aldığı, Sarf cümlesi olarak bilinen beş klasik eserden biridir, DİA, 23/566

⁷⁶ Nusrettin Bolelli, “XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Arapça Öğretimi”, s. 617

⁷⁷ İzzettin ez-Zencani, *Kitab-ı Sarf*, s. 123

⁷⁸ İzzettin ez-Zencani, *Kitab-ı Sarf*, s. 186

جعل مطلق حرف مكان حرف آخر “Mutlak bir harfin başka bir harf yerine kullanılmasıdır.” Bu harflerde; "هدأت موطيا" cümlesinin harfleridir.⁷⁹

Arap dil kaidelerinde sıkça rastlanılan idğamın tanımı maksut adlı eserde şu şekilde yapılmıştır:

الإدغام: هو إدخال أول المتجانسين في الآخر و يسمي الحرف الأول مدغما والحرف الثاني مدغما فيه (Aynı cinsten iki harften birincisinin ikinci harfin içine katılarak okunmasıdır.)

Yazar ism-i fail ve ism-i mef'ul sıygalarının yapılışını, sıyga çekimini ve genel olarak hangi vezin üzerine geldiklerini, başka bir bölümde okuyucuya aktarmıştır. İsm-i fail ve ism-i mef'uller bazen de bu vezinler üzerine değil de değişik birkaç vezin üzerine gelmekte olup, bu vezinleri detaylı bir şekilde açıklamıştır.⁸⁰

Bazen sondan ikinci harfin hareke açısından bir sorunu olması durumunda her ikisi için de aynı vezin kullanılır. Bunların farkları ancak aslına inilmesi sonucu ortaya çıkar.

Örn. معتل vezni ismi fail ve ismi meful için aynı olarak kullanılmaktadır. Ancak aslına inildiğinde idğam olan harflerin ayrılmasından dolayı sondan ikinci harfin harekesi zahir olup aradaki fark ortaya çıkar.⁸¹

Kitabın son bölümünde mu'tel fiillerin kısımları geniş bir şekilde açıklanmış ve bunların her biri muhatabın zihninde canlı kalması için örnekleme yöntemi ile açıklanmıştır.

Bu kitapta bir kusur bulmak zor olsa da müellifin رمي و غزا gibi bazı sıygaları anlatırken, aynı sıygaya sahip olmasına rağmen, hepsini tek tek açıklamış olması, gereksiz bir uzamaya neden olmuş ve gereksiz uzama da talebeleri yorma pozisyonuna getirmiştir.

2.1.3. Kitâbu'l-Maksûd fi't-Tasrîf

Şırnak medreselerinde okutulan önemli bir sarf kitabıdır. Kısaca “Maksûd” adıyla meşhur olmuştur. Kitabın müellifi hakkında değişik rivayetler olmakla birlikte, bir görüşe göre, müellifi İmam-ı A'zam Ebû Hanife Nu'mân b. Sâbit'tir (ö.150/767). Birgivî, “İm'ânu'l-enzâr” isimli “Maksûd” şerhinde eserin müellifinin kesin olarak Ebu Hanife olduğunu söylemektedir. Bu kitap, sarf bablarını tanımlamakta ve bu babların vezinlerini

⁷⁹ İbrahim ez-Zencani, *Sarf Mecmuası*, thk. Mehmet Sait Yıldırım, s.143

⁸⁰ İzzeddin ez-Zencani, *Mecmuatu's-Sarf*, s. 200-202

göstermektedir. Çok sayıda şerh ve hâşiyesi bulunan eser birçok defa basılmıştır (Bulak 1244)⁸²

Bu kitabın müellifi, kitabının başında sarf ilminin önemine değinmiş ve ayrıca Arapçanın fıkıh ilimlerine destek olduğunu, Arap dilinin en önemli kaynaklarından birisinin de sarf olduğunu dile getirir.⁸³

Müellif master konusunu diğer sarf kitaplarından biraz daha açarak izah etmektedir. Masterı, mimli ve mimsiz diye ikiye ayırmaktadır. Mimsiz masterları semai olarak kabul eder. *علما* masterının başında mim harfi gelmediği için semâ'î kabul edilmiştir.

Semaiyi de şu şekilde tanımlamıştır: *أنه يحفظ كل مصدر علي ما جاء من العرب ولا قياس عليه* (Araplardan ezberlenildiği şekilde kullanılan ve üzerlerine kıyasın caiz olmadığı masterlardır.)⁸⁴

Hemze-i vasıl konusunu da tafsilli bir şekilde ele almıştır. Bazı kelimelerin başında gelen hemzenin vasıl hemzesi olduğunu beyan etmiş ve kelimeleri birer birer açıklamıştır. Bunlar *إبن و ابنة و ابنم امرء و امرأة و إثنين و اثنتين و إسم و أست و أيم* ve ayrıca humasi ve sudasi bablarının mazi, emir ve masterlarının başında gelen hemze ve sülasi fiillerin emri muhatap sıygalarının da başında olan hemzeyi, vasıl hemzesi olarak kabul etmiştir. *إنقطع و إستخرج* mazi fiilleri *إستغفر* emir sıygaları ve *إقنساسا* master sıygalarında bulunan hemzeler bunlara örnektir.⁸⁵

Müellif genel sarf kitaplarında muzari fiilinden türetildiği kabul edilen ism-i fail sıygasını, eserinde değişik bir görüş ortaya atarak mazi fiilinden türediğini savunmuştur. Yapılışında *عين الفعل* i esas olarak kabul edip mazi fiilinin *عين الفعل* fetha ise ism-i fail, *فاعل* kalıbında, ötreli ise *فعل و فعيل* kalıplarında, meksur ise fiilin yapılış şekline bakılarak geçişli ise *فاعل*, geçişsiz ise *عطشان و أحمر و زمن و مريض* vezinleri üzerine geldiğini savunmuştur.⁸⁶

Eserin olumlu birçok yönü bulunmakla birlikte, tertip sıralamasında yapılan karışıklık dikkatlerden kaçmamaktadır.

⁸² Nusrettin Bolelli, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", s. 618

⁸³ Maksut, *Kitabu's-sarf*, tahrir: İbrahim Aydemir, Haşimi Yayınları,1.baskı, İstanbul/2011,s.71

⁸⁴Maksut, *Kitabu's-sarf*, s.74

⁸⁵Maksut, *Kitabu's-Sarf*, s.74

⁸⁶Maksut, *Kitabu's-Sarf*, s.81

2.1.4. Sarf İlmindeki Şerh Kitapları ve Muhtevaları

2.1.4.1. Hâşiyetu'd-Dedecengi

Şerh-i Sa'duddîn et-Teftezani adlı eserin üzerine yazılan Dedecengi'nin⁸⁷ (ö.957)kaleme aldığı Hâşiyet-u Dedecengi, ince ve latif olup, konuları çok fazla derine inmeden açıklamaya çalışır. Sarf ilmini açıklamaya çalışırken ara sıra nahiv ilmine de değinmiştir. Sarf ilmi ve nahiv ilmini birleştirerek her iki ilim hakkında veciz bilgiler vermektedir. Kitabında ele aldığı kaideleri açıklarken, çoğu kez başka âlimlerin görüşlerinden de yararlanmıştı. Hem de kelimeleri daha ince bir şekilde analiz etmeye çalışmıştır.

Cevazim edatları olan لم ve لما harfleri hakkında diğer kitaplardan daha ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Cevazimlerden olan لم edatının üzerine harf-i şart olan ان edatı gelebilir ama لما edatına gelemes. Hemzeyi istifham لم ve لما 'nın üzerine geldiği zaman takrir anlamı taşımaktadır.⁸⁸

Yazar, kitabında bazı harflerin analizini de yapmıştır. Hece harfleri ve manevi harfler olan (في علي من حتي) vb. harflerini müennes-i semai olarak kabul etmiştir.⁸⁹

Yine eserinde bazen nahiv kaidelerine de değinmiştir. Nahiv konuları arasında yer alan بعد و قبل meselesini analiz edip İmam Razi'nin görüşlerine yer vererek konuya şu şekilde açıklık getirmiştir: İmam Razi Mef'ul-u Fih adlı eserinde قبل ve بعد kelimelerini ğayri mutasarrıf olan zarf olarak kabul eder. Bunlar lazimi zarf olup tek mana üzerine gelmektedir. Bunlar da kullanışları itibarı ile bazen في harfi gizli olup bazen de açık bir şekilde gelip bunları mecrur yapmaktadır.⁹⁰

Müellif bazı konularda ayrıntılı bilgiler vermeyi de ihmal etmemektedir. Mesela, الله lafzı ekseriyete göre Arapça iken bazılarında göre ise Süryanicedir. Arapça diyenlere göre (Halil, Sibeveyhi, Usuliyun ve Fıkıhçılar) özel isim, diğerlerine göre ise sıfattır.⁹¹

⁸⁷ İbrahim b. Zeyneddin b. Yahya b. Bahşi b. İbrahim el-Amasi er-Rumi, önceden kadı olup sonra D.Bakır müftüsü olmuştur. Daha sonra İstanbul'u ziyaret edip ve bazı şehirlerde müderrislik yapmıştır. Daha sonra Bursa'ya yerleşip 975 senesinde vefat etmiştir. Bazı eserleri; Şerhu'l-izzi fi-tasrif, Risale fil-benci vel-haşiş, Risale fil-livate ve tahrimiha, es-Siyasetu şeriyye (*Hâşiyetu Dedecengi 'ala Şerhi Sa'dudin*, Mektebetu'l-Mahmudiyye, İstanbul, s.1

⁸⁸ Yahya b. İbrahim Zeynuddin, *Hâşiyetu dedecengi 'ala şerhi sa'dudin*, s.129

⁸⁹ Zeynuddin, *Hâşiyetu dedecengi 'ala şerhi sa'dudin*, s.64

⁹⁰ Zeynuddin, *Hâşiyetu dedecengi 'ala şerhi sa'dudin*, s.105

⁹¹ Zeynuddin, *Hâşiyetu dedecengi 'ala şerhi sa'dudin*, s.3

2.1.4.2. Eşnevî Şerhi

Sarf ilmine İmam Zencani'nin el-İzzi adlı eseri ile başlayan öğrenciler, sarf ilmini geliştirmek, pekiştirmek ve daha da zenginleştirmek için İmam el-Eşnevi'nin yazdığı şerh kitabını mütalaa etmektedirler.

el-Eşnevi, el-İzzi'de anlatılan konuları, biraz daha farklı ve kendine özgü değişik kaidelerle şerhetmektedir.

Müellif bu eserinde değişik bazı sarf kaidelerini ele almıştır. İsim ve fiillerde kelimenin asıl yapısının kaç harf üzerine olduğunu açıklamıştır.

İsimlerde kelimenin yapısı, en az üç ve en fazla beş veya altı harf olarak gelmektedir. Fiillerde ise kelimenin yapısı, en az 3 harf üzerine, en fazla da 4 harf üzerine inşa edilmektedir. Bu kelimelere ayrıca zaid harfler de eklenebilmektedir.

Bunun sebebi ise, ismin asıl olması ve fiilin onun fer'i olmasıdır. Asıl olan kelimenin fer' olan kelimedenden harf bakımından daha fazla olması gerekmektedir.⁹²

İsim ve fiillere gelen zevaid harflerini detaylı ve vezin halinde okuyucuya sunmuştur.

Mezid fiillerde zaid olarak gelen harfler, *سئلتمونيها* diğer bir deyimle *اليوم تتساه* kelimelerini oluşturan harflerden meydana gelmektedir.⁹³

Muzari fiillere gelen ve tekid edatlarından olan nun-u tekidlerin, nerelerde değiştiğini veya hazfe yol açtığını da açıklamıştır.

Tekid nunları, emsile-i hamse denilen (*يفعلان و تفعلاون و يفعلون و تفعلون و تفعلين*) fiillere bitiştiği zaman ordaki “nun-u i'rabı” hazfe götürür. Çünkü emsile-i hamsedeki nunlar, iraplığın alameti, nunu tekid ise mebnilik alametidir. İkisinin de birbirine zıt olmasından dolayı aynı kelimedede gelmesi uygun değildir.⁹⁴

Örn. *ينصران* fiiline nun-u tekid getirildiği zaman fiildeki nun harfini hazfe götürerek *ينصران* şeklini almaktadır.

Diğer kitaplarda çok nadir rastadığımız sıfat-ı müşebbehe vezinleri bu eserde okuyucuya detaylı bir şekilde dile getirilmiştir.

⁹² Eşnevi, *Tasrif el-Allamet Ali b. Şeyh Hamid el-Eşnevi*, Saadet Yayıncılık, Mısır, h.1354, s. 11-12

⁹³ Eşnevi, *Tasrif el-Allamet Ali b. Şeyh Hamid el-Eşnevi*, s.31

⁹⁴ Eşnevi, *Tasrif el-Allamet Ali b. Şeyh Hamid el-Eşnevi*, s.85-86

Sıfat-1 müşebbehe sıygaları, sulasi mücerredlerde sema’i olarak gelir. Eğer فرح fiili vezninde ise daha çok فعل vezninde bazen de aynu’l- fiili ötre olarak da gelebilir. Eğer كرم vezninde ise daha çok فعيل vezninde gelmektedir.

Bazen de صلب و صعب و حسن و خشن sıygalarında gelmektedir. فعل sıygasından sıfat-1 müşebbehe az olarak gelmektedir. Sülası mücerred dışındaki sıfat-1 müşebbehe sıygaları kıyasi olup sulasi mezidin ism-i fail vezninde gelir (muzari’ harfi yerine ötre olan bir mim harfi getirilerek kelimenin sondan bir önceki harfin harekesi esre yapılarak oluşturulur.)⁹⁵

2.1.4.3. Merâhu’l-Ervâh

Ahmed b. Ali b. Mesud’un (ö. 700/1330) telif ettiği bu eser, sarf ilminin bir özeti olup faydalı ve ilim ehli arasında yaygın bir kitaptır. “Sarf mecmu’ası” ile birlikte, Bulak’ta (1244) ve İstanbul’da (1316) defalarca basılmıştır.⁹⁶

Kitabının başında sarf ilminin önemine temas eden müellif, kitabını 7 bölüme ayırmıştır.

Birinci bölümde, mastar ve mastar kalıplarını, sülasi mücerredin 6 kalıbını ve bunların bazı Arap kabileleri tarafından farklı kullanılışı, üçlü kök fiilden türeyen 12 fiil kalıbı ve diğer fiil kalıplarını ele almaktadır.

Eserinin birinci bölümünü 7 kısma ayıran müellif, bunların her birinde düzenli (sahih) bir fiilden türeyen fiilleri ve isim kiplerinin çekimlerini yapmıştır.

Diğer bölümlerde düzensiz (illetli) olan fiillerin zamanlara ve şahıslara göre çekimleri verilmiş, çekim sırasında meydana gelen hazf, i’lal, ibdal ve kalb gibi değişiklikler sebepleri ile açıklanmıştır.

Müellif iştikak konusunun tarifini yaparken diğer kitaplara nisbeten daha geniş tutmaya çalışmış ve iştikakın kaç kısımdan oluştuğunu, sarfçılara göre hangisinin makbul olduğunu ve iştikakta hangi kalıbın kimlere göre asıl olduğunu delilleri ile birlikte açıklamıştır.

İştikak: iki kelime arasında hem lafzen hem ma’nen olan ilişkiden ibarettir.⁹⁷

İştikak: Sağır, kebir ve ekber olmak üzere 3 kısma ayrılmıştır.

⁹⁵ Eşnevi, *Tasrif el-Allamet Ali b. Şeyh Hamid el-Eşnevi*, s.99-100-101

⁹⁶ Nusrettin Bolelli, “XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Arapça Öğretimi”, s. 618

⁹⁷ Ali Bilici, *Mukayyed Sarf Cümlesi*, Salah Bilici Kitapevi, İstanbul, s.5

İştikak-1 sağır: Her iki kelime arasında harf, tertip ve mana bakımından birbirine uyumlu olma durumudur. ضرب fiilinin ضرب mastar sıygasından türemesi gibi.

İştikak-1 kebir: Her iki kelime arasında lafız ve mana bakımından uygunluk olup tertip bakımından uygun olmamasıdır. جذب fiilinin جذب mastar sıygasından türemesi gibi.

İştikak-1 ekber: İki lafız arasında sadece mahreç uygunluğu olan türemedir. نعى fiilinin نهق mastar sıygasından türemesi gibi.⁹⁸

Müellif mehmuz fiillerin kısımlarını ve hangi bablardan gelip gelmediğini dile getirir.

Mefmuz fiillerden olan mehmuzu'l-fa, sülasi mücerredin 6. babı hariç diğer 5 babdan gelmektedir.

Örn. أخذ يأخذ و أدب يأدب و أهب نأهب و أرح يأرح و أصل يأصل

Mehmuzu'l-ayn olan kısım 3 baktan gelmektedir. Sülasi mücerredin üçüncü, dördüncü ve beşinci bablarından gelmektedir.

Örn. رأي يري و يبأس يبأس و لوم يلوم

Mehmuzu'l-lam ise 4 babdan gelmektedir. Bunlar da 2. 3. 4. ve 5. bablardan gelmektedir.

Örn. هنا يهنا و سبأ يسبأ صدئ يصدئ و جرؤ يجرؤ

Muzaaf fiillerinden sadece mehmuzu'l-fa gelmektedir. Örn. أن يأن

Misal fiillerinde ise sadece mehmuzu'l-ayn ve mehmuzu'l-lam gelmektedir. Örn. وأد و أن و جاء

Nakıslarda ise mehmuzu'l-fa ve'l-ayn olarak gelmektedir.⁹⁹ Örn. أبي و رأي

Bu eser, aksam-ı seb'e adı verilen ve kök harfleri içinde illet harfi bulunup bulunmamasına göre fiil ve türevlerini 7 kısımda inceleyen sisteme göre düzenlenmiştir.

2.1.4.4. Şerhu Tasrîfi'l-'Izzî

Teftâzânî¹⁰⁰ tarafından h. 737 yılında telif edilen eser, bir kaç kısa nahiv kitabından sonra okutulur. Pek çok baskısı yapılmış olan eserin çok sayıda şerhi ve hâşiyesi mevcut olup

⁹⁸ Ali Bilici, *Mukayyed Sarf Cümlesi*, s. 5

⁹⁹ Ali Bilici, *Mukayyed Sarf Cümlesi*, s.77-78

¹⁰⁰ Sa'd-ul millet Mesut b. Ömer et-Teftezani, 722 h. Senesinde son derece bilgin bir ailede dünyaya gelmiştir. Meşhur âlimler arasında sayılan Abdurrahman b. Ahmet el-İci (ö.756), Muhammed b. Muhammed Nizamuddin ve Bahauddin es-Semerkandi gibi âlimlerden ders almıştır. Eserleri; İrşadu'l-hadi, el-Mutavval, Şerhu akaidi

bir kısmı basılmıştır.¹⁰¹ Eser “İzzî” isimli eserin şerhidir. Konu olarak İzzî ile aynı içeriği ihtiva etmektedir. Kitapta İzzî’de anlatılan kurallar geniş bir şekilde ele alınır, eksik yönleri tamamlanır ve İzzî’de zikredilmeyen kurallar zikredilir. Böylece Sarf ilminin konuları detaylı bir şekilde ele alınır.¹⁰²

“el-İzzi” metni üzerine yapılmış en geniş kapsamlı eserler arasında yerini almaktadır. Eserin on beş veya on altı yaşlarında yazıldığı dile getirilmektedir. Uzun zamandan beri ders kitabı olarak okutulan değerli bir kitaptır. “el-İzzi” kitabının ele aldığı kısa tanımları geniş bir şekilde açıklayıp neden sonuç ilişkilerine de değinmiştir.

Sıygalarının nasıl yapıldığını ve yapılaş şeklini en ince noktasına kadar ele alır. “el-İzzi” kitabının mücmel olarak ele aldığı kelimelerin asıllarını bütün vecihleri ile okuyucularına aktaran tafsilli bir kitap olarak bilinmektedir. Sıra kitapları içerisinde sarf ilminden bahseden son kitap olarak bilinir ve bu kitap bitirildikten sonra sarf ilmine nokta konulur.

İmam Teftazani sarf ilminin ıstılahî tanımını yaptıktan sonra, bütün yapılan tanımların ilel-i erbe’aya (dört sebep) göre yapıldığını söylemektedir.

Bu sebepleri de tanımına uydurarak beyan etmektedir.

İlel-i fail: Fiili meydana getiren etken (sebep) olarak tanımlanır.

İlel-i maddi: Kelimenin oluşumunda kullanılan maddeden ibarettir.

İlel-i şekli: Zihinde oluşturulmak istenen şekil ve yapı demektir.

İlel-i ğayi: İşin yapımında güdülen hedef ve amaçtan ibarettir.¹⁰³

Müştak fiillerin mastardan yapılaşında kullanılan harfler olan (ض ر ب) harfleri ilel-i maddi; bu eylemi gerçekleştiren kişi ilel-i fail; zihinde oluşturulmak istenilen şekil olan (ضرب) fiili ilel-i şekli; elde edilmek istenilen mana olan (Geçmiş zamanda dövdü.) anlamı da ilel-i ğayi diye isimlendirilir.

Teftazani “el-İzzi” metnini şerh ederken daha çok kullandığı metot, bir kelimenin veya bir harfin kullanıldığı yerlerde sebep ve münasebet ilişkisini kullanarak aralarında bir bağlantı kurmaya çalışır.

Nesefiyye. Vefat yılında ihtilaf olmakla birlikte tercih edilen görüşe göre h.791/792 seneleri arasında vefat etmiştir. El-Cawi, *Haşiyetu Tedricu'l-Edani*, s. 7-8.

¹⁰¹ Nusrettin Bolelli, “XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Arapça Öğretimi”, s. 618

¹⁰² Uğur Erman, *Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi*, s. 35-36

¹⁰³ Abdulhak b. Abdulhannan el-Cawi, *Haşiyetu Tedrici'l-Edani*, thk. Muhammed Hadi eő-şemrehi, Seyda Yayınları, 3. Baskı, Diyarbakır, s. 24-25

İmam Zencani, muzari harflerinin sadece kullanılış yerlerini açıklamakla yetinmiştir. Teftezani ise bunlara ek olarak aralarındaki sebep ve münasebet ilişkilerine değinerek zihinde kalıcı olmasını sağlamıştır.

Muzari harflerinden olan تاء harfinin muhataplar için kullanılmasının sırrı, konuşma esnasında muhatabın derecesi mütekellim ve gaip arasındadır. تاء harfinin mahreci de ortada olduğundan bu harf muhataplar için kullanılmıştır.

Hemzenin mütekellim (konuşan) için kullanılmasının nedeni ise, mütekellimin derecesi en önde olup hemzenin mahreci de en önde olduğundan dolayı hemze harfi mütekellim için kullanılmıştır.¹⁰⁴

Müellif, öne sürülen bu görüşlerin sadece aralarındaki münasebetlere dayandığını, gerçekte ise ancak vad' (kurucu) tarafından bilinebileceğini sözlerine eklemiştir.¹⁰⁵

Müellif, sıygaları açıklarken, başka lügatleri bulunan sıygalara da değinip kaideler eşliğinde eserinde bunlara yer vermiştir.

فعل vezni üzerine gelip aynu'l-fiilin de boğaz harflerinden biri olan isim ve fiillerde, dört vecih caizdir.

Fau'l-fiili meksur, ayn-u'l-fiilin sükûn olması (نعم), fau'l-fiil ve aynu'lfiilin meksur olması (نعم), fau'l-fiilin meftuh ve aynu'l fiilin sükûn olması (نعم), fau'l-fiilin meftuh ve aynu'l-fiilin meksur olması (نعم)¹⁰⁶

İzzi kitabını açıklamada yegâne kitap olan bu eserin eksikliği, bazı konularda (nakıs konusu gibi) gereksiz açıklamalar yapmasıdır.

Toplamda dört kitap olarak okutulan sarf ilmi kitapları, bazı medreselerde artarken bazı medreselerde de azalabilmektedir. Genellikle medreselerde Emsile, Bina, İzzi ve Sa'dini kitapları okutulmakta olup bunları başarılı bir şekilde bitiren talebeler sarf ilminde geniş bir bilgiye sahip olmaktadır.

2.2. ŞIRNAK MEDRESELERİNDE OKUTULAN NAHİV KİTAPLARI VE MUHTEVALARI

Tanımı: Nahiv, sözlükte bir şeye yaklaşmak, meyletmek, uzaklaşmak, bir şeye meyledip yönelmek gibi anlamlara gelen نحا fiilinin mastarıdır. İsim olarak, taraf, yol, yön anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ el-Cavi, *Haşiyetu Tedrici'l-Edani*, s. 120-121-122

¹⁰⁵ el-Cavi, *Haşiyetu Tedrici'l-Edani*, , s. 102

¹⁰⁶ el-Cavi, *Haşiyetu Tedrici'l-Edani*, s.41

İstilahî anlamı ise Arap dil bilginleri tarafından birçok tanım yapılmakla birlikte en meşhurları arasında Muhammed b. Abdurrahim'in (ö.811 h.Miladi 1392) tanımıdır. علم بأصول (belli bazı kaidelere bağlı kalarak, kelimenin sonunu i'rap ve bina yönünden tanımına yarayan bir ilimdir.)¹⁰⁸

İbn-i Cinni'ye (ö.392/1001) göre; tesniyye, cemi', ismi tasğir, izafet, nisbet, terkib vb. durumlarda i'rabı kullanarak Arap kelamının bir kısmına yönelmek demektir. Bunu yapmanın amacı, Arap olmayanların bunu öğrenerek aslen Arap olmasalar da fasih bir dille araplara katılmasını sağlamaktır.¹⁰⁹

Kurucusu: Bir rivayete göre Ali b. Ebi Talib (ö.40/661), nahvin kurucusu olduğu söylenen Ebu'l-Esved ed-Dü'eli'ye (ö.69/688) Arap gramerinin bazı konularını öğretip yapılacak taksimat hakkında bilgi vermiş ve أنح علي هذا النحو (Bu yolda yürü.) demiş, bu yeni ilim de nahiv adını almıştır.¹¹⁰ Diğer bir rivayete göre Ebu'l-Esved, Arap gramerinin esaslarını bizzat kurmuş ve başkalarına أنحوا نحوه (Ona göre yürüyünüz, hareket ediniz.) demiş, nahiv adı da bundan çıkmıştır.¹¹¹

Bir başka rivayete göre Ebu'l Esved: إستأذنت علي بن طالب رضي الله عنه أن أصنع نحو ما وضع (Ali b. Ebi Talib'den kendisinin ortaya koyduğunun benzeri (nahiv) bir şeyi ortaya koymak için izin istedim) demiştir. Bundan dolayı da bu ilim nahiv olarak isimlendirilmiştir.¹¹² Ya da nahiv kelimesi sözlükte kastetme ve amaçlama anlamını da taşıdığından, nahiv ismini almıştır. Çünkü nahiv, sözün esaslarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.¹¹³

Konusu: Tanımından anlaşılacağı üzere kelime ve kelimedir. Kelimenin cümle içindeki yerini, görevini ve harekesini araştırır ve tespit eder. Gayesi ise Arapça okuyan ve ibareye mana veren kimseyi, hata etmekten kurtarmaktadır.¹¹⁴

¹⁰⁷ İbn Faris, İbn Zekeriyya Ahmed, Mekayisu'l-luga, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Daru'l Fikr, Beyrut, 1979, V,403. İbn Manzur, Muhammed b. Muharrem, Lisanu'l-Arap, (thk. Abdullah Ali el-Kebir- Haşim Muhammed eş-Şazeli), Daru'l Me'arif, Kahire, VI,4371-4374

¹⁰⁸ El Meylani, Şerhul -Muğni fin-Nahvi, Tahkik: Muhammed Hadi eş-Şamrehi el-Mardini, Seyda Yayınları, Diyarbakır, 2. Basım, 2015, s. 14

¹⁰⁹ İbn Cinni, Ebu'l-Feth, el-Hasais, (thk. Muhammed ali el-Neccar),Alemu'l-Kutub, Beyrut, c.1./34

¹¹⁰ Muhibbuddin Ebu Feyz es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseyni ez-Zebidi, Tacu'l-Arus min Cevahiri'l Kamus, Beyrut, 1994, XX, 226; Şevki Dayf, el-Medarisu'l-Nahviyye, Kahire, t.y., s, 15

¹¹¹ Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed B. Mukerrem İbn Manzur, Lisan'ul Arab, Beyrut, 1994, XV, 310;

¹¹² Ebul-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr İbn Hallikan, Vefayatu'l-A'yan ve Enba'u Ebna' i 'z-Zeman, Beyrut, trz. , II, 537.

¹¹³ Ebu'l Huseyn Ahmed İbn Faris b. Zekeriyya, Mu'cemu Mekayisi'l-Luga, Beyrut, trz. , V, 403.

¹¹⁴ Ahmet b. Muhammed ez-Zili, Haşiyetu Cami'i-l-Fevaid, şarih. Hasan b. Ahmet ed-Dirzibini, thk. Muhammed Hadi Şemrehi, el-Mardini, Mektebetu Seyda, 3. Baskı, 2015, s.31

2.2.1. ‘Avâmilü’l-Cürcânî

Medreselerde “el-İzzi” kitabından sonra sarf kısmına ara verilerek i’rabtan bahseden nahiv ilmine Cürcân doğumlu, Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed Ebubekir Cürcânî (h.471/M.1078 veya h.474) tarafından kaleme alınan “Avâmil” adlı eser ile başlanılır. Eserde Nahiv ilmine konu olan yüz âmil işlenmiştir. Bunlardan doksan bir tanesi semâ’î, yedisi kıyâsî, iki tanesi manevî âmildir. Sema’i olanlar on üç kısımdan oluşmaktadır.¹¹⁵

Abdulkahir b. Abdurrahman el-Cürcani’nin (ö.471/1078) ele almış olduğu bu eser, Nahiv ilmindeki âmillere (edatlara) bir nevi özet biçiminde değinmiştir. Müellif, bu eserinde nahiv ilmine yeni başlayanlar için sade, kolay ve rahat anlaşılabilir bir üslup kullanmıştır.

Konuları derinlemesine inmeden açıklamaya çalışmış ve her bir edatı örneklerle süsleyerek akılda daha kalıcı olmasını sağlamıştır. Bu eserde lafzi ve manevi olmak üzere 100 avâmilden bahsedilmektedir.

Yazar, fiile benzeyen harfleri konu edinmiş, bunların hangi mana üzerine geldiklerine de değinmiştir.

Bu harfler 6 tanedir. Mübteda ve haberin üzerine gelip mübtedayı mensub, haberini de merfu’ yapmaktadır.

Yazar bu eserde, sarf kitaplarının amel açısından ele aldığı cevazim harflerini, mana itibari ile konu edinmiştir.

Müellif bu kitabında kıyasi âmillere de değinerek bunları yedi sınıfa ayırmıştır.

Bunlar: Mutlak fiil, mastar, ism-i fail, ism-i mef’ul, sıfatu’l-müşebbehe, diğer bir isme izafe edilen isimler ve izafeye gereksinim duymayan isimlerdir.¹¹⁶

Bir ismin izafeye ihtiyaç duymaması için 4 tane özellikle vasıflandırılması gerekmektedir. Bunlar; tenvin, nun-i tesniyye, nun-i şubhi cemi’ ve izafedir. Örn. زيد و غلامان و عشرون و غلامه

Bu eserde bazı fiillerin amellerine de değinilmiştir. Bunlardan bazıları -anlamları yakınlık içerdiği için yakınlık anlamına gelen- “Mukarebe Fiileri”dir.

Amel bakımından nakis fiille aynı grupta olmasına (ismini raf’ haberini nasb ederler) rağmen, haberlerinin daima muzari’ fiili olması gerektiğinden dolayı ef’al-i nakislerle aynı kısımda zikredilmemiştir.¹¹⁷

¹¹⁵ Uğur Erman, *Süirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi*, s. 32

¹¹⁶ El-Cürcani, *Avâmilü’l-Cürcani*, 17-18

Bunlar genellikle cümleye beklenti, başlama ve husul anlamlarını katmaktadırlar. Örnek عسي زيد أن يخرج (Umulur ki Zeyd çıkacak) vb.

“Avâmil” kitabı i’raptan bahsederek yeni başlayan talebelere kolaylığı ve açıklığı bakımından son derece faydalı bir kitaptır. Amel eden harf, fiil ve isimlerden bahsettiği için bu kitaba âmilin çoğulu olan “Avâmil” ismi verilmiştir. Bu kitabın nahiv ilmiyle yeni tanışan talebeler için kolay ve faydalı bir kitaptır. Ancak musannif konuyla ilgili örnekler sunarken bazı detaylara yer verseydi daha isabetli olacaktı.

Klasik medrese sisteminde genel olarak “Avâmilü'l-Cürcani” kitabı okutulurken, kimi medreselerde ise bunun yerine “Avâmilü'l-Bergevi” kitabı okutulmaktadır.

2.2.2. ez-Zurûf

Bu kitap Halkatanlı Molla Yunus tarafından 19. yy. da telif edilmiş, kısa ve özet mahiyetinde bir kitaptır. Her sayfada 9 satır olmak üzere toplam 10 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın ilk 7 sayfası arapça gramerin en zor konusu olan ve anlama en çok etki eden zarflarla alakalı genel bilgilerden oluşmaktadır.¹¹⁸

Bu kitap, zarf ilminde çok önemli bir yere sahiptir. Zarf ilminin başlangıcı için olmazsa olmazlardandır. Bu yüzden bu esere zarf kelimesinin çoğulu olan " ظروف " ismi verilmiştir. Kitabın sonlarına doğru nahiv ilminin kurucusunu, bu ilme i’rab ve nahiv ilmi denilmesinin nedenlerini misallerle dile getirmiştir. Eser 2007’ de Arapçaya çevrilmiştir.

Kitapta zarfların kısımları, zarflar hakkındaki genel kurallar yani zarf-ı lağv, zarf-ı müstakarr, zarf-ı hâss ve zarfların müteallakları gibi konular işlenmiştir. Ayrıca cümle ve câr-ı mecrûrun hükümleri, tam mârife, tam nekre ve tam olmayan mârife ve nekreden sonra geldiğinde terkipte ne olacağı, zarf ve câr-ı mecrûrun müteallik olduğu âmiller, mebnî ve mu’reb durumlarından bahsetmektedir. Kitap kürtçe yazılmış olup metnini her öğrenci ezberlemektedir. İstanbul’da defalarca basılmıştır.¹¹⁹

Yazar konuları anlatırken sadece iddiada bulunmamış, bunların nedenlerini, özellikle isimlendirmelerin sebebini de belirtmiştir. İsimlendirmelerde iki isim arasında tercihte bulunurken saygıyı da göz ardı etmemiştir. Bunlara örnek olarak şu cümleyi verebiliriz. ظرف خاص ژي دبژني ژير خصوصاً عامل هم ژير ماء وكو هي دتسميه داناي بلغوين ژتركا أدبي

¹¹⁷ El-Cürcani, *Avâmilü'l-Cürcani*, 15

¹¹⁸ Nusrettin Bolelli " XVII-XX Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Arapça Öğretimi", s. 145

¹¹⁹ Uğur Ermen, *Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi*, s. 32, Nusrettin Bolelli, " XVII-XX Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Arapça Öğretimi", s. 619

(Bilesin ki bu tür zarflara âmilleri has âmîl olduğundan ve zarf-ı lağv ismi ile isimlendirmede edebe aykırılık bulunduğundan dolayı has zarflar da denir).¹²⁰

Müellif eserinde zarfların taalluk olabileceği fiil ve türevlerini örnekleri ile beraber ele almış ve bunlardan herhangi birisinin bulunmaması durumunda yapılabilecek takdirleri beyan etmiştir.

Arap dil bilginleri tarafından hakiki olan zarfa, mef'ulu'n-fih denilebilmesi için gerekli olan şartları yine bu eserinde özetlemiştir. Ayrıca في harfinin melfuz (açık) ve mukadder (gizli) olduğu yerleri de okuyuculara veciz bir üslupla izah etmiştir.¹²¹

Zarflarla alakalı bu kadar bilgi ve kural bu şekilde derli toplu olarak ancak bu kitapta bulunur. Küçük hacmine rağmen İbn Hişam'ın "Kava'id" isimli eserine ve bu esere yazılan Hallu'l-Me'âkid' şerhine çok iyi bir hazırlayıcıdır. Özellikle İbn Hişam'ın aksine zarflar konusunda hakiki zarfları esas alıp mecaz zarfları bunlara ilhak etmesi takdire şayan bir tespittir. İbn Hişam ise Kava'id'in ikinci babında mecaz zarf olmalarına rağmen car mecruru esas alıp hakiki zarfları buna ilhak eder.

Ayrıca ihtilaflı konularda kendi tercihini de belirtmiştir. Mesela zarfın bağlanması gereken âmîlin fiil veya ismi fail olduğunu açıklarken Basra ve kufe ekollerinin görüşünü aktardıktan sonra tercihe şayan olan görüşün Kûfelilerin görüşü olduğunu belirtir.¹²²

El-Irkîti tarafından Kürtçe yazılan bu eser, Arapçadaki zarf çeşitleri ile Car Mecrürleri tafsilatlı bir şekilde açıklayan ve mübtediler (yeni başlayan) için çok faydalı olan bir kitaptır. Bu eser, senelerce Doğu ve Güneydoğu medreslerinde okutulmuş ve hala okutulmaktadır.¹²³

Zarfları okuyucuya eksiksiz bir şekilde aktarmayı başarabilen bu eserin, bütün bu güzelliklerine rağmen şu iki hususta eleştirilmektedir: Birincisi isminden de anlaşıldığı gibi zarflar konusunda yazılmış bir eserin son sayfalarında konuyla alakası olmayan nahiv ilminin tanımını ve belli birkaç konuya değinmesi uygun olmadığına dair yapılan eleştiridir. Hatta bu bilgilerin verildiği yer itibarıyla da eleştirilmesi mümkündür. Zira bu bilgilerin verileceği en uygun yer kitabın giriş kısmıdır.

İkincisi yazar kitabın dördüncü sayfasında zarfları mustakarr ve lağv (has) kısımlarına ayırırken sanki bu taksim sadece mecaz zarflar içinmiş gibi bir intiba uyandırmaktadır.

¹²⁰ Selman Yeşil, "Medreselerde Arap Diline Dair Okutulan Kürtçe Kitaplar", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler (Uluslararası Sempozyum) 29 Haziran - 1 Temmuz 2012*, Bingöl Üniversitesi Yayınları/2013, 1/457

¹²¹ Selman Yeşil, *Medreselerde Arap Diline Dair Okutulan Kürtçe Kitaplar*, s. 28-30

¹²² Yeşil, *Medreselerde Arap Diline Dair Okutulan Kürtçe Kitaplar*, s.457

¹²³ Eroğlu, *Bütün Yönleriyle Arapkendi*, Kent Yayınları, s. 66

Hâlbuki bu taksim hakiki zarflar için de geçerlidir. Zira hakiki zarflar da mustakarr ve lağv (has) kısımlarına sahiptir.¹²⁴

2.2.3. et-Terkîb

İmam Abdulkahir el-Cürcani'nin (ö.471 h.) ele almış olduğu “el-Avâmil” adlı nahiv kitabı, şüphesiz ki medreselerde en çok okutulan kitaplar arasında yerini almaktadır. Bu eser Arap dilindeki âmillerden (edatlardan) bahsedip bunların hangi ameli yaptığı ve cümleye hangi anlamı kattığını da okuyucuya aktarmaktadır.

Öğrencilerin terkib bilgilerini geliştirmek için “Avâmil” kitabı üzerine yazılmış olan bu şerh kitabı, “Avâmil” kitabının başından “نحو به داء” cümlesine kadar olan ibarenin terkibini çok geniş bir şekilde tüm terkib kurallarını belirterek açıklamıştır. Kitabın müellifinin kim olduğu bilinmemektedir. Zira kitabın üzerinde kime ait olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Ancak medrese çevrelerinde bu eserin de Molla Yunus Arkatâni'ye ait olduğu zannedilmektedir.¹²⁵ Kelimenin türünü, yapımını, sıygasını, i'rabını ve cümle içindeki yerini tek tek ele almaktadır.

Bu şerhi diğer şerh kitaplarından ayıran en önemli özelliği, sadece metne bağlı kalmayıp gerektiğinde ek bilgi ve daha fazla kuralları da kullanarak şerhini müzeyyen etmeye çalışmasıdır.

Yazar bir kelimeyi ele alırken öncelikle isim, fiil veya harf olduğuna dair bilgi verir. Daha sonra eğer isim ise ma'rife veya nekre mi sorusuna cevap verir. Marife veya nekre olmasının sebebini söyler. Hatta ma'rifelerin hangi kısmına dâhil olduğunu bile belirtir. Ayrıca kelimelerin mu'rab veya mebni olduğunu da belirtir. Mebni ise neden mebni olduğunu, harekeli ise neden harekeli ve harekelerden de neden mevcut harekeyi aldığını belirtir. Bunu نستعين: عامل لفظي قياسي فعلي مضارع مبني: نستعين fiilinin açıklanmasında görebiliriz: (Bu fiil lafzi ve kıyasi bir âmildir. Muzari fiil olup etken ve birinci çoğul şahıstır. Ref' halindedir. Onu merfu' yapan âmil zikredilen âmildir).¹²⁶

Arap dilinde çok sık rastlanılan ve çok isti'mal edilen ابن kelimesinin hemzesinin ne zaman hazfe gidip, ne zaman sabit kaldığını detaylı olarak incelemektedir.

¹²⁴ Yeşil, *Medreselerde Arap Diline Dair Okutulan Kürtçe Kitaplar*, s. 458

¹²⁵ Erman, *Süirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi*, s. 32

¹²⁶ Yeşil, *Medreselerde Arap Diline Dair Okutulan Kürtçe Kitaplar*, s. 459

ابن kelimesi ne zaman iki özel ismin arasına girip hem sıfat olduğu hem de satır başında olmadığı takdirde burdaki hemze-i vasıl hem okunuşta hem de yazılışta sakıt olur. Örn. احمد بن محمد

Bu şartlardan biri meydana gelmediği takdirde burdaki hemze okunuşta olmayıp yazılışta bulunmaktadır.¹²⁷ Örn. رجل ابن علي

Cem' kelimeleri anlamı ve yapıları bakımından iki kısma ayrılmaktadır.

Müellif eserinde cem' sıygalarının yapılarını ve manaya delaletini tafsilli olarak ele almaktadır.

Mutlak cem' yapıları bakımından salim ve mükesser olarak iki kısma ayrılmaktadır.¹²⁸

Cem' olan sıygalar mana bakımından kille ve kisre olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

Cem'-i kille: Karinesiz on veya ondan aşağı bir sayıya delalet eden ve karineli olarak on sayısından fazlasına da delalet edebilen cem' türüdür. Cem'-i kisre ise cem'-i kille için tam tersi durumundadır.¹²⁹

Salim bir cem'in oluşmasında gerekli olan şartları da izah etmiştir.

Bir ismin raf' haletinde و ve ن, nasb ve cer haletinde ي ve ن harfleri ile cem' olunması için camid olan isimlerde, o kelimenin özel isim, müzekker ve akıllı varlıklar için kullanılması gerekmektedir. Örn. زيد kelimesi bütün şartları içinde bulundurduğu için زيدون şeklinde cem' olunur.

Müştak olan isimlerde ise müzekker ve akıllı varlıklar için kullanılması gerekmektedir.¹³⁰

Bu kitabın derlediği kurallar Arap grameri için altın kurallar niteliğinde olmakla beraber, müellifin bu kuralları ve başka bazı yerleri birkaç kez tekrar etmesi talebeleri yormaktadır ve talebeler metin kitabı olan bu kitabı ezberlemede güçlük çekmektedirler.

2.2.4. Sa'dullah es-Sağîr

“Terkib”ten sonra müellifi Sa'dullah'a nispeten “صعد الله الصغير” (Küçük Sa'dullah) isimli kitap okutulur. el-Cürcanî'nin “el-Avâmil” adlı eseri üzerine yazılmış olup, Nahiv ilmi

¹²⁷ Molla Yunus, *El-Mecmuatu'n-Nahviyetu'l-Cedide*, thk. Muhammed Can, Şefkat Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul/2015, Şubat, s. 75

¹²⁸ Molla Yunus, *El-Mecmuatu'n-Nahviyetu'l-Cedide*, s. 81

¹²⁹ Molla Yunus, *El-Mecmuatu'n-Nahviyetu'l-Cedide*, s. 82

¹³⁰ Molla Yunus, *El-Mecmuatu'n-Nahviyetu'l-Cedide*, s. 59

ile alakalıdır. Konu bakımından “Avâmil” ile aynı konuları ihtiva etmektedir. Bu kitapta Avâmil kitabı anlaşılır bir dille açıklanmıştır.¹³¹ İmam Sa’dullah’ın kaleme aldığı bu eserde, anlaşılması güç olan kelimelerin manaları açıklanmıştır. Kelimelerin cümle içindeki konumunu (mübteda, haber, fail, mef’ul) ve cümle içindeki i’rapları da beyan etmiştir. Herhangi bir konuda oluşan ihtilaflara da değinerek hangi görüşün kime ait olduğunu ve hangi delile dayandırıldığını da konu edinmiştir.

İmam el-Cürcani “el-Avâmil”de geçen âmillere genelde tek anlam verip diğer anlamlarına değinmemektedir. Bu şerhte müellif âmillere (edat) ait diğer manalara da dikkat çeker.

Bazı önemli noktaları da şu şekildedir:

اِنْ ve kardeşlerinden olan كَانْ harfi, bazen teşbih (benzetmek) bazen de terecci (ümit etmek) için gelmektedir.

İmam Sa’dullah bu konuya değinerek şöyle açıklamaya çalışır: كَانْ harfinin haberi ne zamanki camid (türememiş) olarak gelirse teşbih anlamında gelir. Haber camid olmayıp müştak (türeyen) olarak gelirse o zaman terecci (ümit etmek) anlamında kullanılır.¹³²

Örn. كَانْ زيدا الأسد (Zeyd aslan gibidir.) örneğinde haber camid olduğundan كَانْ teşbih anlamında, كَانْ زيدا عالم (Zeyd âlim gibidir.) misalinde ise haber müştak olduğundan terecci anlamında kullanılmıştır.

Şarih az da olsa bazı harflerin özelliklerine, neye has olduklarına ve nasıl kullandıklarına da değinmiştir.

Harfi cerlerden olan رْبْ her zaman cümlenin başında gelmektedir. Zahir bir isimle sıfatlanan nekrele ya da temyizi mensub ve nekre gelen zamirlere dâhil olmaktadır. Muta’allik (bağlandığı) olduğu fiil, mazi fiili olup genelde hazfe gitmektedir.¹³³

رْبْ رجل كريم لقيته (İyi olan bazı adamlara rastladım.) Örneğinde رْبْ harfi كريم kelimesi ile sıfatlanan رجل ismi üzerine dâhil olup, bağlandığı fiil gizlidir. رْبْ رجلا لقيته örneğinde ise رجلا kelimesiyle temyizlenen رْبْ zamiri üzerine dahil olup bağlandığı fiil yine gizlidir.

“Avâmil”de irap bakımından tek vecih aktarılırken bu eserde caiz olan bütün vecihler beyan edilmiştir.

¹³¹ Erman, *Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi*, s. 33

¹³² Sa’duddin Sa’dullah el-Berda’i, *Silsiletu’n-Nahiv*, Tanzim. Muhammed Ali Arslan, Mutercim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014, S. 219-220

¹³³ el-Berda’i, *Silsiletu’n-Nahiv*, s. 210-211

إنّ (Hurufu'l müşebbeh 6 tanedir. Bunlardan bir tanesi إنّ'dir.) cümle içinde geçen إنّ kelimesi terki b bakımından birkaç vecih caizdir:

- 1) إنّ kelimesi mahallen merfu' olup سئّة kelimesi için bedel olabilir.
- 2) Haberi hazfe gitmiş bir müpteda olarak da takdir edilebilir. Aslı: إنّ منها
- 3) إنّ haber olarak takdir edilip müptedası أحدها veya بعضها olup hazfe gitmiştir.
- 4) إنّ kelimesi mukadder olan أعني kelimesi ile mensub olup terki b bakımından ona mef'ul olabilir.¹³⁴

Şarih metin kitabında mücmel olarak zikredilen esmau'l-ef'al olan kelimelere ek olarak kelime içinde değişkenlik bakımından nasıl kullanıldıklarına değinmiştir.

Metinde geçen bütün esmau'l-ef'aller her şekil kullanımlarında aynı kalıp üzerine gelirler. Sadece içlerinde gizli olan zamirler müzekker, tesniyye ve cem' durumlarına göre değişkenlik göstermektedir.¹³⁵

Örn. İsm-i fiillerden olan رويد kelimesi müzekker, müennes, tesniye ve cem' sıygaları için aynı lafız kullanılmaktadır. İçinde gizli olan أنت zamiri duruma göre değişip أنتما و أنتن vb. şekillerde değişir.

Gerek "Avâmil" kitabının ibarelerini tahlil etmede, gerekse talebeye nahiv ilminin amacı olan irabı aşlamakla eşsiz bir eserdir. Eserin ibareleri açıklarken az bir ekleme daha yapmış olsaydı talebelere daha hoş görülecekti.

Bu eser kendinden sonra gelen, nahiv ilminde adeta ümmül nahiv diye tabir edilen bütün nahiv kaidelerini en ince şekli ile kaleme alan "Şerhu'l-Muğni" kitabının rahat anlaşılması ve talebelere daha kolay gelmesi için üzerinde durulan bir eserdir.

2.2.5. Şerhu'l-Muğni

Şerhu'l-Muğni kitabı, Sa'dullahi's-Sağir kitabından sonra okutulan, nahiv ilminin en geniş ve açıklamalı kitapları arasındadır. Bütün müderrislerin talebelere üzerinde durulmasını tavsiye ettiği ender kitaplardandır. Nahiv ilminde profesör, usul ve furu'larda âlim, mantık ve fıkıh ilminin birleştiricisi; me'ani ilminde adeta mütebahhir, önde gelen imamların öncüsü,

¹³⁴ el-Berda'i, *Silsiletu'n-Nahiv*, s. 216-217

¹³⁵ el-Berda'i, *Silsiletu'n-Nahiv*, s. 44-45

Fahredden Ahmed b. el-Hasan el-Çârperdi'nin (ö. 746/1249)¹³⁶ “Muğni” adlı eseri üzerine yazılmış olan bir eserdir.

Bedreddin Muhammed el-Meylânî¹³⁷ (ö. 811/1408) tarafından h. 801 yılında te'lif edilmiştir. Kitapta“el-Muğni”de manası kapalı olan ve anlaşılmayan bazı kelimeler ve şiirler açıklamış, bazı âyetler de, i'râb açısından tahlîl etmiştir. Abdulkadir el-Heytî tarafından tahkik edilen (Bingâzi 1988) eser birçok defa basılmıştır.¹³⁸ Şerhu'l-Muğni kitabı; toplamı itibariyle üç kısımdan oluşmaktadır (isim, fiil ve harf babları)

Yazar i'râbın konularını açıklarken bir kelimenin asıl olan zahir i'raptan takdiri i'raba dönüşmesinin nedenlerini detaylı bir şekilde okuyucuya aktarmıştır.

İ'raba mani özellikler istiskal (lisana ağır gelme) ve i'tizar (mazeret) olmak üzere iki grup içinde ele alınmaktadır. Mazeretten dolayı zahir olmayan i'rap, iki yerde görülmektedir. Kelimenin sonunda “elif” harfinin bulunduğu yerde, örneğin سعدي kelimesinde son harf olan “elif”in hiçbir şekilde hareke kabul etmemesinden dolayı, bu kelimenin bütün hareketleri takdiri olarak gelmektedir. Hakeza mütekellimin zamiri olan “y” zamirine izafe olan bir isim de takdiri olarak gelmektedir. غلامي örneğinde “y” zamirinden önce gelen harf hiçbir i'rap kabul etmeyeceğinden dolayı takdiri kısmına girmektedir.

Lisana ağır geldiğinden dolayı da bazen hareketler zahiri olarak gelmeyebilirler. جائني القاضي (Kadı yanıma geldi.) cümlesinde, fail konumunda olan القاضي kelimesinde, ötre harekesi “y” harfine ağır geldiğinden dolayı gizli olarak gelmiştir.¹³⁹

Yazar kitabında sadece nahiv ilmi ile yetinmeyip eserinde sarf kaidelerine de vurgu yapmıştır. Buna delil olarak sarf kitaplarında da rastlanılan meçhul fiilin failinin neden zikredilmediği ve bunların vuku' bulduğu yerleri misallerle açıklamıştır.

Failin zikredilmemesinin başlıca sebepleri arasında şunlar gösterilebilir:

a)Gerçekte failin kim olduğu mütekellim tarafından bilinmediğinden dolayı zikredilmiyor olabilir. سرق السيارة (Araba çalındı.) cümlesinde arabanın kim tarafından çalındığı bilinmediğinden dolayı fail zikredilmemiştir.

¹³⁶ Ahmet b.Hasan b.Yusuf (664-746 hicri) Eserleri: El Muğni fin-Nahvi, Şerhi'l-Minhaci'l-Beydavi, Şerhu Şafiyeti İbni'l-Hacib, Haşiyetun 'ala Keşşafi'z-Zemahşeri (el-Meylani, Şerhu'l-Muğni fin-Nahvi, Tahkik: Muhammed Hadi E Şamrehi el- Mardini, Seyda Yayınları, Diyarbakır, 6. Basım 2015

¹³⁷ Muhammed b. Abdurrahim b. Muhammed El ömeri El Meylani (ö.811 h. Miladi 1392 m.) , (El Meylani)

¹³⁸ Nusrettin Bolelli “XVII-XX Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi ”, s. 620

¹³⁹ el-Ömeri, Şerhu'l-Muğni, s. 52-56

b) Mütakellimin yanında bilinmesine rağmen, muhatab tarafından bilinmemesi için fail gizli olarak getirilmektedir. قتل زيد (Zeyd öldürüldü.)

c) Bazen herkes tarafından bilindiğinden dolayı failin zikredilmesine ihtiyaç duyulmamaktadır. خلق الإنسان (İnsanalar yaratıldı.)

d) Yaptığı fiilden dolayı çok hakir durumuna düşen fail, telaffuz edilmek istenmediğinden dolayı yine fail gizli olarak gelmektedir. شتم الأمير (amire küfredildi)¹⁴⁰ bunlar ve daha bir çok sebepten dolayı fail zikredilmeyip fiil direkt olarak meful ögesine isnat edilmektedir.

Kitabın en dikkat çeken özelliklerinden bir tanesi, harf bölümünün ele alınış biçimidir. Zira metin kitabı olan “el-Muğni” de yazar, harf bölümünde istişadını Arap Şairlerinin fasih şiirleriyle desteklemiş olmakla birlikte, şiirlerin anlamlarına ve i’raplarına herhangi bir şekilde değinmemiştir. Bu eserde ise müellifin değinmediği şiirlere açıklayıcı ve aydınlatıcı birçok ekleme yapılmıştır. Sözelimi her harfin asıl anlamı aktarılırken bu harfin gelecek başka anlamlarına da değinilmiştir. Buna bir örnek verecek olursak;

Müellif “muhaffef olan tekid nun” konusunu ele alırken, bu harfin tenvidinden ayırt edilebilmesi için “te’kid nun-u kendisinden sonra gelen sakin bir harf karşısında hazfe gitmekte olup, tenvin ise hazfe gitmeyip cer i’rabı ile i’raplanmaktadır” kaidelerini,

لا تهين الفقير علك أن تركع يوما و الدهر قد رفعه (hiçbir zaman fakiri hor görme, zira sen de bir gün perişan olabilirsin. Çünkü zaman, bazen fakiri yüceltebilir.) şiiriyle desteklemiş olup herhangi bir teferruata girmemiştir. Bu eserde ise şiirin geniş açıklaması yapılmış olup şiirin getiriliş amacını şu şekilde açıklanmıştır; “şiirde geçen لا تهين kelimesinin aslının لا تهين olduğunu, ondan sonra gelen الفقير kelimesinde ilk harfin sakin olmasından dolayı muhaffef olan “nun” hazfe uğrayıp لا تهين olduğunu belirtmiştir.”¹⁴¹

Hemen hemen Arapça ilminin bütün kaidelerini içine alan “Şerhu’l-Muğni” eseri, medrese tahsilat sisteminin olmazsa olmaz kitapları arasında yer almaktadır. Bu kitabı anlayarak bitiren bir talebenin Arapça kaidelerinin hemen hemen tamamından ön bilgi sahibi olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla medrese müderrisleri bu kitaba oldukça önem vermektedirler ve kitabın metni olan “Metnu’l-Muğni” kitabı da talebeler arasında zaruri olarak ezberlenmektedir.

¹⁴⁰ el-Ömeri, Şerhu’l-Muğni, s. 370-374

¹⁴¹ el-Ömeri, Şerhu’l-Muğni, s. 554

Nahiv kaidelerinin hemen hepsini toplayıcı bir kitap görevi üstlenen bir kitap olmasına karşın, bazı önemli meseleleri (iştîğal, tenazu'...) ele almamış ve ele aldığı konuların bazılarında (temyiz, hal...) eksik açıklamalar yapmış ve bazılarında da (bazı şiirlerin açıklamalarında) gereksiz açıklamalar yapması dikkatleri çeken bazı eksikliklerdendir.

2.2.6. Hallu'l-Me'âkid Şerhu'l-Kavâ'id

Sivas'ın Zile ilçesinden bir bilgin olan Şemseddîn Ahmed b. Muhammed (ö.1006/1597) tarafından h. 967 yılında Zile'de te'lif edilen eser "Kav'âidu'l-İ'râb"da istişhât için kullanılan şiirleri, bazı âyetleri ve manası anlaşılmayan bazı kelimeleri açıklamıştır. Pek çok baskısı yapılmış ve şark medreselerinde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Eser, Prof. Dr. Ahmed Turan Arslan tarafından doçentlik çalışması olarak tahkik edilmiştir (1993).¹⁴²

Bu kitap dört kısımdan oluşur ve her kısım da kendi içerisinde meselelere ayrılır. 1. kısım cümle ve hükümlerinden söz etmektedir. Kendi içerisinde 4 meseleye ayrılıp 1.meselede cümlenin tanımından söz edilmektedir.

Cümle: (انّ اللفظ المفيد بالقصد يسمي كلاما و جملة) kasten söylenen ve anlamlı olan bir veya birkaç kelimedenden oluşan kelime topluluğudur.¹⁴³

Cümleyi 4 kısma ayırıp isim, fiil, şart ve zarf cümleleri olduğunu beyan etmiştir.

Cümleyi başka bir açıdan ele alıp "kübra" ve "suğra" diye isimlendirmiştir.

2. meselede i'rapta yer tutan cümlelere yer verip bunların 7 tane olduğunu açıklamıştır. (الواقعة خبرا و حالا و مفعولا و المضافة اليها و الواقعة جوابا لشرط جازم و التّابعة لمفرد و التّابعة لجملة) haber, meful, hal muzafun ileyhi, cezm eden şart edatının cevabı olan cümleler, bir müfrede tabi olan cümleler ve irapta yer tutan bir cümleye tabi olan cümlelerdir.¹⁴⁴

3. meselede i'rapta yer tutmayan cümlelerden bahsedip bunların da 7 tane olduğunu belirtmiştir. Bunlar (المبتدأ الواقعة صلّة المعترضة بين الشينين و التفسيرية و الواقعة جوابا لقسم الواقعة جوابا لشرط) mübtada, silla, birbirini isteyen iki şeyin arasındaki cümle, tefsiri, kasamın cevabı olan, cezm etmeyen şart edatının cevabı olan, irapta yer tutmayan bir cümleye tabi olan cümlelerdir.¹⁴⁵

¹⁴² Nusrettin Bolelli, "XVII-XX Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi ", s. 621

¹⁴³ Ahmet b. Muhammed ez-Zili, *Haşiyetuu Cami 'i'l-Fevaid*, Şarih. Hasan b. Ahmet ed-Dirzibini, thk. Muhammed Hadi Şemrehi, el-Mardini, Mektebetu Seyda, 4. Baskı, s. 31-32

¹⁴⁴ ez-Zili, *Haşiyetu Akdu'n-Nami 'ala Şerhi'l-Halli'l-Me'akid*, şarih, thk. Fuat Mahmut Nasır, Nur Sabah Yayınları, 4. Baskı, Lübnan, 2011, s. 86-151

¹⁴⁵ ez-Zili, *Haşiyet-u Cami 'il Fevaid*, s. 74-101

4. meselede haberi cümleden bahseder ve haberi cümleyi şu açıdan kısımlandırır: Eğer salt nekre olan bir isimden sonra gelirse sıfat, (نظرت رجلا وجهه حسن) salt marifeden sonra gelirse hal (ولا تمنن تستكثر) olur.¹⁴⁶

2. kısmı da 1.kısım gibi 4 meseleye ayırmıştır. 1. Meselede cer ile mecrurun bir fiile ya da fiil anlamını taşıyan bir isme müteallik olmasının gerekli olduğunu söylemiştir. (أنعمت) عليهم غير المغضوب عليهم)

2. meselede marife ve nekreden sonra gelen car ve mecrurun hükmünü belirtir. Bunların da hükmü yukarıda zikredilen cümle gibidir.

3. meselede car ile mecrurun haber, hal, sıfat ve silla olduklarında neye taalluk edilmesi gerektiğini açıklamıştır.

4. meselede car ve mecrurun kendinden sonra gelen ismi raf' edip kendisine fail olarak yapabilme özelliğinden bahsetmektedir.¹⁴⁷

3. kısımda ise irapla uğraşan kişilerin ihtiyaç duydukları kelimelerden bahsedip bunların 20 tane olduğunu belirtmiş ve 8 guruba ayırmıştır.

1. gurupta بلي ve أجل, عوض, قطّ kelimelerinin sadece bir anlam için geldiğini vurgulamıştır.

2. gurupta اذا kelimesini zikredip bu harfin iki anlamda kullanıldığını açıklamıştır.

3. Gurupta 3 anlamda kullanılan harfleri beyan etmiş olup bunlar (كآ, حثي, إي, نعم, لَمَا, إذ) (لا) harfleridir.

4. kısımda 4 anlamda kullanılan harfleri zikretmiştir. Bunlar (من, أن, إن, لولا) harfleridir.

5. kısımda 5 anlamda kullanılanları incelemiş ve bunların iki tane olduğunu tespit etmiştir. Bunlar (لو ve أي) harfleridir.

6. 7. ve 8. gurupların her birine sadece birer harf yerleştirmiş ve bunların sırası ile 7, 8 ve 12 anlamda kullanıldığını belirtmiştir. Bu harfler (ما ve واو, قد) harfleridir.¹⁴⁸

4. Babta kısa ve öz ibarelerin nasıl yazılması gerektiğini ve hangi şeylerden uzak durulması gerektiğini örnekleri ile birlikte muhatabına ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir.¹⁴⁹.

¹⁴⁶ ez-Zili, *Haşiyetu Akdu'n-Nami 'ala Şerhi'l-Halli'l-Me'akid*, s. 211-215

¹⁴⁷ ez-Zili, *Haşiyet-u Cami'il Fevaid*, s. 108-121

¹⁴⁸ ez-Zili, *Haşiyetu Akdu'n-Nami 'ala Şerhi'l-Halli'l-Me'akid*, s. 265-536

¹⁴⁹ ez-Zili, *Haşiyetu Cami'i'l-Fevaid*, s. 212-220

Bu kitabı diğer arapça dil kitaplarından ayıran temel özellik, zarftan bahsetmesidir. Diğer kitaplar da her ne kadar zarflardan bahsediyor olsa da bu kitap zarfları birleştirerek yan yana getirip zikretmiştir.

Zarf-i mecazi ve zarf-i hakikiyi aynı zamanda mecazi zarfın hakiki zarfa ne şekilde kıyas edildiğini kısa ve öz bir şekilde beyan etmiştir. Her ne kadar diğer kitaplar cümle konusunu işlemişlerse de müellif onların aksine bir yol izleyip cümle konusuna kitabının başında yer vermiştir. Nedeni de kitapların sonları genelde okunmadığından cümle çeşitleri adeta unutulmaya mahkûm edilmiştir. Bir diğer başka özelliğine gelince talebeler arasında çok nadir kullanılan bazı Arap dil harflerinin kaç anlama geldiğini ve nerelerde kullanıldığını belirtmiştir.

Bu eser, Arapça dil gramerini içinde barındıran “Kavaid” kitabını güzel açıklamalarla şerh etmiş eşsiz bir eserdir. Ancak mütala’a kitabı olan “Muğni’l-Lebib” kitabından alıntı yaparken hiçbir ihtisar (kısaltma) yapmadan, olduğu gibi aktarmış olması eserin ders kitabı olmaktan çıkıp “Muğni’l-Lebib” gibi mütalaa kitabı olma niteliğini kazandırmıştır. Bunun içindir ki bazı medreselerde okutulmamaktadır.

2.2.7. el-Hedâiku’d-Dekâik Şerhu’l-Enmûzec (Sa’dulah Gevrân)

Bazı medreselerde okutulup bazılarında ise okutulmayan, daha çok nahiv ilminde başarılı talebelere ders kitabı olarak okutulan “Sa’dulah Gevran” adlı eser, Cârullah Ebu’l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri’nin¹⁵⁰(ö.583/ 1100) “el-Enmûzec” adlı metin kitabı üzerine kaleme alınmış bir eserdir. Müellifi Sa’deddîn Sa’dullah el-Berde’î (ö. h. X. asır)’dir. Zemahşeri’nin “İzâhu’l-mufassal” kitabından faydalanılarak hazırlanan eserde müellif, şâhid olarak kullanılan beyitleri, âyetleri, manası anlaşılmayan kelimeleri ve i’rabla ilgili kuralları açıklamıştır. Eser birçok defa basılmıştır.¹⁵¹

Bu kitap “Şerhu’l-Muğni” eserinin konu sıralamasına uygun hareket etmiş ama içerik bakımından daha derin ve detaylı bir şekilde konuların analizini yapmıştır. Bu kitabın en temel özelliği fiil babının diğer nahiv kitaplarına oranla daha detaylı ele alınmasıdır.

¹⁵⁰ Ebu’l-kasım Mahmut b.Ömer b. Muhammed el-Harizmi ez-Zemahşeri (d.18 Mart 1075-ö.538/144) Eserleri: Keşşaf Tefsiri, Nukatü’l-Arab, El-Minhac, Rüusu’l-Mesail, El-Muhaccat, Esasü’l-Belaga, Etvakü’l-Zehab, Makamat şiirleri ise divanında toplanmıştır. Mustafa Öztürk ve Mehmet Suat Mertoğlu, “Zemhşeri” *DİA*, c. 44, s. 235

¹⁵¹ Nusrettin Bolelli, " XVII-XX Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Arapça Öğretimi ", s. 621-622

Metinde fiilin tanımı yapılırken ona has olan özellikler zikredilerek yapılmıştır.

Fiil: Üzerine قد , cevazim ve istikbal harfleri vb.nin dâhil olduğu bir kelime türüdür.

Şerhte bu konuya tafsil getirmiş, fiile ait olan özellikleri “hassa-i şamile ve hassa-i gayri şamile” olmak üzere iki kısma ayırmıştır.

Hassa-i şamile: Fiilin bütün fertlerine eklenebilen özelliklerdir.¹⁵²

Bariz olan merfu' zamirleri, fiilin fertleri olan; mazi, muzari ve emir sıygalarının tamamına bitişebilmektedir. Dolayısıyla bu özellik hassa-i şamilenin kısmı içerisinde yer almaktadır. نصرو و ينصرو و أنصرو gibi.

İstikbal harfleri muzari' fiili üzerine gelip mazi ve emir sıygaları üzerine gelmediğinden dolayı hassa-i gayri şamile kısmına girmektedir. سيضرب denilebilir. Ama ساضرب و ساضرب denilemez.

Ez-Zemahşeri konuları detaya inmeden öz ve sade bir dille ele almıştır. İmam Sa'dullah ise şerhte detaylı olarak konuları incelemiştir. Örneğin metinde ef'alu't-tafdilin sıygasının nasıl yapıldığı yalın bir dille anlatılmışken, şerhte ise detaya inilerek sebep sonuç ilişkileri örneklerle birlikte açıklanmıştır.

Ef'alu't-tafdil: El takısı من edatı ve izafeli olmak üzere 3 şekilde kullanılmaktadır. من ile kullanıldığı zaman nekre, el takısı ve izafe ile birlikte kullanıldığı zaman ise ma'rife olmaktadır. Bu 3 şekilden birisi ile kullanılmasının amacı, mufaddalun aleyhinin (kendisine üstünlük yapılan) zikredilmesi içindir.¹⁵³

من edatı ile kullanıldığı takdirde ef'alu't-tafdil, müfret, tesniyye, cemi', müzekker ve müennesler için aynı sıyga kullanılmaktadır. Örn. زيد أفضل من عمر زيدان أفضل من عمر زيدون أفضل من زيد عائشة أفضل من زينب إلخ buna neden olarak 2 sebep zikredilmektedir.

Birincisi: Gerek vezin gerekse mübalağa açısından taaccüp fiilinin sıygalarına benzerlik göstereceğinden dolayı bu şekilde kullanılmıştır.

İkincisi: Tesni, cemi', tezkir ve te'nis alametleri kelimenin sonunda gelmektedir. من edatı, bir nevi ef'alu't-tafdil sıygasının bir cüz-i konumunda olmuştur. Zikredilen alametler من harfinden önce gelirse kelimenin ortasında geldiğinden dolayı caiz değildir. Sonrasında gelmesi durumunda ef'alu't-tafdil sıygasına bitişmesi gerekirken من kelimesine bitişeceğinden

¹⁵² Sa'dullah el-Berde'i, *Hedaiku'l-Dekaik Şerhu'l-Unmûzec*, Salah Bilici Yayınları, İSTANBUL, s. 311

¹⁵³ el-Berde'i, *Hedaiku'l-Dekaik Şerhu'l-Unmûzec*, s. 304

dolayı maksadımız hâsıl olamamaktadır. Bu mazeretlerden dolayı bu kullanımında istiva elzem olmuştur.¹⁵⁴

Ef'alu't-tefdil sıygası, el takısı ile beraber kullanıldığı zaman sıygalar aynı olmayıp her birisi için kendi sıygaları kullanılır. "زيدان أفضلان و عائشة أفضله" gibi. Buna neden olarak, el takısı ile beraber kullanıldığı zaman, fiile olan benzerlik yönü zayıf düşüp isme olan benzerlik yönü daha ağır bastığından ve taaccüp sıygasına da herhangi bir şekilde benzerlik göstermeyeceğinden dolayı her birisi için ayrı sıygalar kullanılmıştır.¹⁵⁵

Son olarak izafeli olarak kullanıldığı takdirde muzafun ileyhisine göre değişkenlik göstermekle birlikte her iki şekilde kullanılmaktadır (istiva-ğayri istiva).¹⁵⁶

Benzeri nadir görülen bir kitap olan bu eser, talebelerin düşünmesine, fikir yürütmesine yardımcı olan etkili ve güzel anlatımıyla medrese müderrislerinin beğenisini toplamıştır. Görüşümüzce anlatımında daha anlaşılır, dilinin daha sade olması yerinde olacaktır.

2.2.8. Netâicu'l-Efkâr

Mustafa b. Hamza b. İbrahim Adalı (ö.1085/1674) tarafından h. 1085 yılında telif edilmiştir. "İzhâr" kitabının âmil, ma'mûl ve 'amel bölümlerinin açıklamasından ibâret olan eserde, İzhâru'l-Esrâr da istişhâd için verilen beyitler, bazı âyetler ve garip kelimeler açıklanmıştır.¹⁵⁷

Bu kitapta "İzhar" kitabının metni ezberlenir. Kitap içerik bakımından çok derin ve anlaşılması zor ibarelere yer verdiği için dolayı pek az okunmaktadır. Bazı medreselerde, bunun yerine İbn Hişam el-Ensarinin¹⁵⁸ "Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sedâ" adlı eseri okutulur. "Netaic" kitabının yerine bu kitabın okunmasının temel gayesi, içeriği bakımından daha kolay anlaşılır ve daha öğretici olmasıdır. Bu kitabın en temel özelliği ise metin ve şerh kitaplarının yazarlarının aynı olmasıdır.

Faydalı bilgileri, özenli nükteleri ve talebeye zoru öğretmeyi kendine amaç edinmiş bir eserdir. Ancak ağır bir anlatıma sahip olması talebeleri kendinden uzaklaştırmaya sebep olmuştur.

¹⁵⁴ el-Berde'i, *Hedaiku'l-Dekaik Şerhu'l-Unmûzec* s. 305-306

¹⁵⁵ el-Berde'i, *Hedaiku'l-Dekaik Şerhu'l-Unmûzec* s. 307

¹⁵⁶ el-Berde'i, *Hedaiku'l-Dekaik Şerhu'l-Unmûzec* s. 308-309

¹⁵⁷ Nusrettin Boilelli, "XVII-XX Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", s.622

¹⁵⁸ İbni-Hişam el-Ensari,(doğum; h.708 m.1309-ölüm; h.761 m.1360) eserleri; el-Camiu Sağır, el-Camiu el-Kebir, Şüzüru zeheb, Evdehul mesalik ile elfiyeti ibni malik, Şerhil lemheti li-ebi hayyan, Umdetul talip, Muğnil-Lebib. Bkz. *Şerhi Ketri'n-Neda*, tahkik: İrfan Metreci, Seyda Yayınevi, Diyarbakır, Baskı;2, 2014.sayfa;5

2.2.9. Elfiyye

İmam Cemaleddin Muhammed b. Abdullah b. Malik el-Endulusi'nin (ö.672/1274) kaleme aldığı bu eser, manzum ve şiirsel yönü ile dikkat çekmektedir. Hem sarf hem de nahiv kaidelerini içinde barındırarak bir nevi hem sarf hem de nahiv kitabıdır. Bin beyit olarak ele alınan bu eser nice medreselerde ders kitabı olarak okutulmakta ve tüm talebeler tarafından ezberlenmektedir.

Bu kitabın en göze çarpan tarafı kaideleri daha veciz bir ifade ile dile getirilmiş olmasıdır. Ayrıca manzum olarak ele alındığından dolayı ezberlenmesi talebeye daha hoş gelmektedir. Çok sayıda şerhi olan bu eser, Fransızca ve İtalyanca'ya tercüme edilmiş ve defalarca basılmıştır.¹⁵⁹

Eserin diğer önemli tarafı ise kelimenin cümle içindeki konumunu diğer kitaplara kıyasen daha farklı bir biçimde ele almasıdır. Bu eserde daha çok takdim ve te'hirler göze çarpmaktadır. Nice yerlerde haber müptedadın, mef'ul fiilden ve hal zil-halden önce getirilmiştir.

بeyitte görüldüğü üzere mef'ul و ماضي الأفعال بالتا مز و سم بالتون فعل الأمر إن أمر فهم konumunda olan ماضي الأفعال kelimesi fiilden önce gelmiştir.¹⁶⁰

bu beyitte ise meşhur kaidenin aksine و معرب الأسماء ما قد سلما من شبه الحرف كأرض و سما gerçeğinde sıfat konumunda olan معرب kelimesi mevsuf konumunda olan الأسماء kelimesinden önce gelmiştir. Aslı الأسماء المعربة şeklindedir.¹⁶¹

والأسم قد خصص بالجر كما قد خصص الفعل بأن ينجزما Bu beyitte ise kalbi mekân (yerlerin değişmesi) mevcuttur. Çünkü isim ve fiil cerre ve cezme has kılınmayıp bilakis cerre isme, cezme ise fiile has kılındığından dolayı cümlenin aslı الجزم بالأسم والجرم قد خصص بالفعل الشكلindedir.¹⁶²

Elfiyye, medrese eğitim sisteminde yazılan eserlerden en dikkat çekenidir. İçindeki derin kaideleri muazam bir vezin tekniği ile adeta okuyucuyu kendisine hayran bırakarak nahiv ve sarf ilminin hemen hemen bütün konularını içerisinde barındırmayı başaran yegâne bir kitaptır. Kitabın yok denecek kadar eksikliği bulunmakla beraber bazı kaide ve konuları ihmal etmesi eksiklik olarak algılanmaktadır.

¹⁵⁹ Nusrettin Bolelli, " XVII-XX Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi ", s. 623

¹⁶⁰ İmam Camaluddin b. Abdullah b. Malik el-Endulusi, *Metn-i Elfiyyet-i ibn-i Malik*, thk. Suheyb Muhammed Nuri, Nur Sabah Yayıncılık, 1. Baskı, Lübnan, 2010, s. 11

¹⁶¹ el-Endulusi, *Metn-i Elfiyyet-i ibn-i Malik*, s.11

¹⁶² el-Endulusi, *Metn-i Elfiyyet-i ibn-i Malik*, s.12

Bundan dolayıdır ki istisnasız bütün medreslerde ezberlenmesi zaruri bir metin kitabıdır. Her ne kadar metin olarak görülsede kendisinin deyimi ile az kelime ile çok geniş anlam ifade eden bir eserdir. Bu metin üzerine birçok şerh yazılmasına rağmen hala da istenilen seviyede şerh edilememiş, anlatılmak istenen anlamlar açığa çıkarılamamıştır.

2.2.10. Elfiyye Üzerine Yazılan Şerhler

2.2.10.1. Şerhu's-Suyûtî

Asıl adı el-Behcetü'l-Mardıyye fi- Şerhi'l-Elfiyye olmasına rağmen talebeler arasında Celalettin Suyuti'nin (Ö.911/1505)¹⁶³ eseri olması münasebetiyle ona istinaden “Suyuti” ismi kullanılmaktadır. Bu kitap İbn-i Malik'in Elfiyye'sini açıklamak için yazılmış birçok şerhten yalnızca birisidir.

İmam Suyuti bu şerhinde istişhat için kur'an ayetlerine, sözü muteber Arapların söylemiş olduğu beyitlere başvurmuştur. Metinde manası ve i'rabı kolay anlaşılmayan kelimelere de temas ederek hem manasını, hem de cümle içindeki konumunu belirtmiştir.

İbn-i Malik esma-i sitte olan "أبوه و أخوه و هنوه و فوه و ذو مال و حموها" kelimelerinin i'rabı raf' haletinde “vav” nasb haletinde “elif” ve cer haletinde “ya” harfi ile oluştuğunu sade bir şekilde anlatmaktadır.

Suyuti ise, bunlara ek olarak bu tür i'rabın oluşması için bazı şartların meydana gelmesi gerektiğini söylemiştir.

ذو kelimesinin zikredilen i'rap şekli ile gelmesinin şartı, “sahib” manasında olması kaydıyla mu'rap olması gerekmektedir.

“فو” kelimesinin şartı ise kelimenin aslında bulunan mim harfinin hazfe gitmesidir.

“حمو” kelimesinin قرأ و قرأ و خطأ vezinleri üzerine gelmemesi gerekmektedir. Aksi takdirde izafe edilse dahi i'rabı bu harflerle değil hareketlerle meydana gelir.¹⁶⁴

Mu'rab olan isimler merfu'at, mensubat ve mecrurat olmak üzere 3 katagori içinde gelmektedir.

¹⁶³ Celalettin Suyuti(d.1445/ö.1505) Tefsir. Hadis, Fıkıh, Lügat, Beyan ve Tarih ilimlerinde yazardır. Eserleri: el-İtkan fi-Ulumi'l-Kur'an, Cem'i'l-Cevami', el-Cami' fil-Feraid, et-Tevşih 'alel-Tevdih, Fethu'l-Celil lil-Abdizelil, tarihi'l-Hulefa. Bkz.Suyuti, *Behcetü'l-Merdiyye*, tahkik: Muhammed Hadi Şemrehi, Seyda Yayınları, Diyarbakır, Baskı:5, 2016,

¹⁶⁴ Celalettin es-Suyuti, *Behcetü'l-Mardıyye*, thk. Muhammed Hadi el-Mardini, Seyda yayınları, Lübnan, 2013, c. 1, s. 69-71

Suyuti bu şerhinde merfu'at olan kısımda hangisinin asıl ve hangisinin mülhak olduğuna değinmiştir. Bazıları mübtedayı asıl görüp failden önce zikrederler. Bazıları ise faili asıl olarak ele alıp mübtedadan önce zikrederler. Her iki tarafın kendine özgü delilleri vardır.

Mübteda asıl diyenlere göre, mübteda cümlenin başında gelmekte, fail ise fiilden sonra zikredildiğinden dolayı mübteda asıl olmaya daha layık görülmüştür. Yine mübteda olan isim takdim ve te'hir olsa dahi mübtedalıktan düşmez. Ama fail mukaddem olduğu zaman fail ögesinden düşüp başka bir öge olarak kullanılır.

Mübteda hem 'amil hem de ma'mul olmakta, fail ise sadece ma'mul olduğundan dolayı mübtedanın faile kıyasla asıl olması daha uygundur.¹⁶⁵

Fail asıldır diyenlere göre, failin amili lâfzîdir, mübtedanın amili ise manevi amildir. Lâfzî amiller manevi amillerden daha kuvvetli olduğu için fail asıl olmaya daha layıktır.

Yine i'rabın getirilme amacı, kelimenin içindeki farklı manaların birbirinden ayrılmasını sağlamak içindir. Failin merfu' okunması, fail ve mef'ulun birbirinden ayrılması içindir ama mübtedanın i'rabı böyle bir amaç için gelmediğinden dolayı fail asıl olmaya daha müstehaktır.¹⁶⁶

Mevsullar, "harfi ve ismi" olarak ikiye ayrılmaktadır. Suyuti, bu şerhinde harf olan mevsulleri istitraten(asıl konudan olmayarak münasebeti gelmişken söylenen söz) isim olan mevsuller arasında zikretmiştir ve bunların tahlillerini geniş bir şekilde okuyucusuna sunmuştur.

Harf-i mevsul: Sıllası ile birlikte mastara (müfret) te'vil olunan mevsuldur. Bu sılla cümleleri, zahiri itibari ile bakıldığında cümle olarak gözüke de gerçekte müfret hükmündedir. Bu mevsuller; *وَأَنَّ وُلُوْا مَا وَكِي* harflerinden meydana gelmektedir.

أَنَّ harfinin sıllası mazi, emir ve muzari olan mutasarrıf fiilerden oluşmaktadır. *أَنَّ سَخَطَ* bu örneklerde أَنَّ harfi sırası ile mazi, muzari' ve emir fiilerine dâhil olmuştur.

أَنَّ harfinin sıllası, ismi ve haberinden oluşmaktadır. أَنَّ harfi muhaffef olsa bile yine aynı hükmü alır ve ismi olan zamir-i şen vacibi olarak hazfe gider.

Örneğin *أَعْجَبَنِي أَنْتَ عَالَمٌ* cümlesinde, isim ve haberi ile birlikte müfrede tevil olduğundan dolayı cümlenin aslı *أَعْجَبَنِي كَوْنُكَ عَالَمًا* şeklindedir.

¹⁶⁵ es-Suyuti, *Behcetü'l-Mardiyye*, s. 157

¹⁶⁶ es-Suyuti, *Behcetü'l-Mardiyye*, s. 158

وَدَّ kelimesinin sillası, mazi ve muzari fiillerinden oluşmaktadır. Ama daha çok وَدَّ ve bunun gibi muhabbet manası taşıyan fiillerden oluşmaktadır. وددت لو قمت (Senin kalkmanı isterim.) cümlesinin aslı وددت قيامك şeklindedir.

ما harfinin sillası, mazi ve muzari fiili ve kısmen isim cümlesi olarak da gelmektedir. Örn. عجبت مما ضربت و يعجبني مما تنصر.

Son olarak da كي harfinin sillası sadece muzari fiilden oluşur. Örn. أتيتك كي تكرمني (Bana ikram etmen için yanına geldim.)¹⁶⁷

“Elfiyye” kitabının şerhleri arasında ders kitabı olarak okutulmasındaki sebep, eserin “Elfiyye” eserini açıklamada ifrat ve tefrite fazla kaçmayan bir yol takip etmesidir. Ancak biraz daha açıklayıcı ve aydınlatıcı olması istenmektedir.

2.2.10.2. *Hâşiyetu’s-Sabân ‘ale’l-Eşmûnî*

Nurettin Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Eşmuni’nin kaleme aldığı “Eşmuni” adlı eserin üzerine şerh kitabı olarak yazılan Muhammed’in Haşiyetu’s-Saban adlı eseri oldukça rağbet gören ve medreselerde mütala’a edilen bir kitaptır. Bu eseri diğer haşiyet kitaplarından ayıran özellik, metin kitabında okuyucunun zihininin ulaşamadığı noktaları net bir şekilde açığa kavuşturması ve diğerlerine nisbeten daha derine inip daha ayrıntılı üslûple açıklamasıdır.

Böyle olmasından dolayıdır ki talebeler bu kitabı elden bırakmaz, gecenin geç saatlerine kadar mütala’a ederler. Diğer haşiyet kitapları arasında en çok tercih edilendir.

Söylenen bu iddiaları somut birkaç örnekle açıklamaya çalışalım.

“Elfiyye”de هو ابن مالك قال محمد هو ابن مالك ibaresi geçer. Eşmuni bunu şerh ederken هو ابن مالك cümlesinin mu’teride bir cümle olduğunu söyler.

“Saban” ise şöyle açıklar: Eşmuni’de geçen معترضة kelimesinde حذف لأيصال (cer harfinin hazfe gidip kelimenin kendisinden sonra gelen kelimeyle birleşmesi) olmuştur. Kelimenin aslı معترض بها dir. ب harfi orda hazf olunmuş ve kelime ◦ zamiri ile birleşmiştir.

Burda mu’teride (ara cümle) bir cümle getirmesinin sebebi cümledeki isim benzerliğinden ötürü müellifi (ibn Malik) diğer adaşlarından ayırt etmek içindir. Bazı

¹⁶⁷ es-Suyuti, *Behcetü'l-Mardiyye*, s. 127-128

âlimlerin bu cümleye istinaf-i beyani (başlangıç cümlesi) demesi onun mu'teride bir cümle olduğunu engellemez.¹⁶⁸

Yine bir başka örnekte “Elfiyye”de geçen " و بعد فعل فاعل " (Bütün fiillerden sonra fail gelir.) cümlesini “Eşmuni” şöyle beyan eder: Burdaki فاعل sözcüğü mübteda, بعد فعل kelimesi ise onun haberi durumunda olup devrik bir cümledir.

“Saban” ise “Eşmuni”nin açıklamasına şöyle bir ekleme yapar: Mübtedanın şartı marife (belli) olmasına rağmen فاعل kelimesi nekre (bilinmeyen) olarak gelmiştir. Sebebi ise haberin muhtas zarf olmasıdır. Çünkü بعد فعل kelimesinde bir hazf bulunup aslı فعل كَلْ şeklindedir. Muhtas zarf: Ondan sonra gelen kelimenin mübteda olma özelliğine sahip olması demektir. Örnekte geçen بعد فعل sözcüğü de mübteda olma özelliğini taşımasından dolayı mübteda nekre olarak gelmiştir.¹⁶⁹

Son bir örnekle iddiamızı ispat etmeye çalışırsak; “Elfiyye”de geçen تخلفا للباء في جميعها (Nasp ve cer haletinde elifin yerine ya harfi gelir.) ibaresinde Eşmuni, جرًا و نصبا kelimelerine değinerek, bunlar جميعها kelimesi için hal olup منصوبة و مجرورة şeklinde tevil olmaktadır.

“Saban” da Eşmuni'nin منصوبة و مجرورة kelimelerini şöyle açıklar: Burada bu kelimeler جميع kelimesi için hal olmuşlar ve جميع kelimesi müzekkerdir. Bundan dolayı bu kelimeler de müzekker kalıbında منصوبا و مجرورا şeklinde kullanılmalıydı. Bunun sebebi ise كَلْ gibi kelimelere itibar verilirken muzafun ileyhilerine (tamlanan) göre hareket edilir. Burda da جميعها kelimesine bakıldığında muzafun ileyh durumunda olan ها kelimesi müennes olduğundan dolayı bu kelimeye de müenneslik hükmünü veririz.¹⁷⁰

2.2.10.3. *Hâşiyetu'l-Huderî 'âla İbni 'Akîl 'ala Elfiyyeti İbni Mâlik*

Muhammed el-Huderî eş-Şafii'nin kaleme aldığı bu eser, ibn Akil'in “Elfiyye” eseri üzerine olan kitabını açıklamakta ve nahiv ilminin önemli ve saklı kaidelerine değinip onları güzel ve anlaşılır bir üslûple açıklamaya çalışır. Yalın ve sade olması ile meşhur olmuş bir eserdir.

Metin kitabında çelişki olan yerlerde o konu hakkında görüş belirtmiş olan âlimlerin, görüşlerini toplayıp hangisinin daha makul olduğunu belirtmektedir. Öyle ki bu eser yazıldığı günden beri talebeler arasında hep müzakere ve mütalaa edilmektedir.

¹⁶⁸ Muhammed es-Saban eş-Şafii, *Hâşiyetu 's-Saban*, thk. Abdulhamid Hindari, Asriyye Yayınları, Beyrut, 2009. c.1, s. 17

¹⁶⁹ es-Saban eş-Şafii, *Hâşiyetu 's-Saban*, c.2, s.64

¹⁷⁰ es-Saban eş-Şafii, *Hâşiyetu 's-Saban*, c.1, s. 113

Bu eserden birkaç örnek verecek olursak: Huderî, “Elfiyye”de geçen "و تيسط البذل" (çokça vermek) ibaresinin teşbih yönüne değinerek cümleyi muhatabın anlayabileceği bir üslupla okuyucuya aktarmıştır. “Çokça verir cümlesinden maksat, manaları ve kaideleri itibari ile geniş bir eser olduğudur”.

Burada temsili istiâre vardır. Çok anlam ifade eden Elfiyye’yi, çokça sadaka verip hayır hasenat işleyen bir adama benzetmekte ve istiâre etmektedir. Bir başka yönden de istiâre-i musarrehe (açık istiâre) yapıp mana ifade etmesini mal sarfetmeye benzetip istiâre yapmıştır.¹⁷¹

Elfiyye tarif edatı ile marife durumuna gelen isimleri açıklayan bölüme "المعرّف بأداة" "المعرّف بالتعريف" başlığını koymuştur.

Huderî bu başlığa yorum yaparak, burada müellifin böyle bir başlık kullanması gayet yerindedir demiştir. Sebebi ise, eğerki "المعرّف بآل التعريف" (el takısı ile marife olanlar) diye başlık getirseydi, Sibeveyhi’ye göre tarif edatı olan “lam” takısı, Halil’in görüşü olan “el” takısı, Müberrid’in görüşü olan “hemze” edatı ve bazı Arap kabileleri arasında “el” takısı yerine kullanılan “em” takısı, görüşlerini içinde kapsamayacak şekilde dar bir kavram olurdu. Bunun aksine böyle bir başlıkla bütün görüşleri kendisinde barındıran bir başlık kullanmıştır.¹⁷²

“Elfiyye”de geçen bazı cümlelerin Arap dil kaidelerine göre terkihi bakımından sahih gibi görünmeyenlerin tevillerini okurlara izah etmiştir.

و كلمة بها كلام قد يؤم (Bazen bir cümleye de kelime denilebilir.) ibaresinin tashihini yaparken كلمة و kelimesi mübteda olmasına rağmen nekre olarak gelmiştir. Bu da Arap dil kaidelerine göre uygun değildir. Mübtedadın kasıt onun manası olmayıp lafızdır. Ne zaman ki bir kelimedden lafız kast edildiğinde, o lafız kelimenin özel ismi konumunda olduğundan dolayı marifedir. Bu örnekte de كلمة sözcüğünden lafız kastedildiği için marife durumunda olup mübteda olmasında herhangi bir sakınca yoktur.¹⁷³

2.2.11. el-Kâfiye

İbn Hâcib (ö. 646/1249) tarafından te’lif edilmiş olup mu’reb isim, merfû’ isimler mansûb isimler, mecrûr isimler, mebnî isimler, fiiller ve edâtlar konusunu içermektedir. Medreselerde yaygın olarak okutulan ve her öğrencinin ezberlemekle yükümlü tutulduğu eser

¹⁷¹ Muhammed el-Hudari eş-Şafii, *Haşiyetu'l-Huderi*, thk. Ferhat el-Mustafa, Daru'l-kutubu'l-İlmiyye, 4. Baskı, Beyrut, Lübnan, 2011, c. 1, s. 22

¹⁷² el-Hudari eş-Şafii, *Haşiyetu'l-Huderi*, c. 1, s. 170

¹⁷³ el-Hudari eş-Şafii, *Haşiyetu'l-Huderi*, c. 1, s. 27

üzerine pek çok şerh ve hâşiye yazılmıştır. Eser birçok defa basılmış, ayrıca Türkçe'ye de tercüme edilmiştir.¹⁷⁴

2.2.12. Kâfiye Eseri Üzerine Yazılan Şerhler ve Muhtevaları

2.2.12.1. *el-Fevâidu'z-Ziyaiyye (Cami) Kitabı ve İçerikleri*

Asıl adı “Fevaidu'z-Ziyaiyye” olan müellifi Abdurrahman b. Ahmet el-Cami (ö.898/1492) tarafından yazılan bu eser İbn-i Hacib'in yazmış olduğu “el-Kafiyye” adlı esere yazılmış bir şerh kitabıdır.

Müellif bu kitabında “el-Kafiyye” adlı eserde bulunan ve istişhad için kullanılan şiirleri, bazı ayetleri ve anlaşılması güç olan kelimeleri açıklamıştır. Bu eser nahiv konularına üst düzeyde değindiğinden ve çok faydalı bilgiler içerdiğinden, neredeyse bütün medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve üzerine nice şerh ve haşiyeler yazılmıştır.

h. 897 yılında tamamlanan bu şerh, medreselerde asırlarca okutulmuştur. Şark Medreselerinde, bu kitabı okumaya başlayan öğrenciye “tâlib” (Yüksek Okul Öğrencisi) unvanı verilmektedir.¹⁷⁵

Şarih, bu şerhinde kelimeler ile cümleyi elfazı müteradife (eş anlamlı) olarak kabul edenler ile kelamı cümleden daha has tutanların delillerine vurgu yapmıştır.

Mufassal sahibi Carullah ez-Zemahşeri ve “el-Lübab” adlı eserin yazarı Tacuddin Muhammed b. Muhammed, kelimeler ve cümleyi eş anlamlı olarak kabul etmektedirler. İbn-i Hacib'in yapmış olduğu kelamın tanımına bakıldığında onun da bu görüşten yana olduğu çıkarılabilir. Çünkü kelamın tanımını yaparken isnadı maksudun li-zatıhi olma şartını zikretmemiştir.¹⁷⁶

Kelamı cümleden daha has tutanlar ise kelamın tanımına “maksudun li zatih” kaydını ilave etmektedirler.¹⁷⁷ Örn. *الذی قام أبوه* cümlesinde mevsulden sonra gelen cümle kendisi için kastedilmeyip mevsul olan *الذی* için kastedildiğinden dolayı *قام أبوه* kelam olmayıp cümledir. Ama *نصر زيد* cümlesi başka bir şey için kastedilmeyip meksudun li-zatıhi olduğundan dolayı hem kelam hem de cümledir.

Müellif bu şerhinde i'rabın neden kelimenin sonunda meydana geldiğine ve i'rabın hangi maddeden türediğine değinmiştir. Bunun sebebi ise, isim zat olup i'rap onun sıfatı ve

¹⁷⁴ Nusrettin Bolelli, " XVII-XX Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi ", s. 623

¹⁷⁵ Bolelli, " XVII-XX Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi " , s. 624

¹⁷⁶ Abdurrahman b. Ahmet el-Cami, *Mecmuatu Havaşi Molla Cami*, hazırlayan. Ali Rıza Kaskı, Bekir Sermabıyıkoglu, Seyda Yayınları, 2. Baskı, Diyarbakır, 2012, s. 118

¹⁷⁷ el-Cami, *Mecmuatu Havaşi Molla Cami*, s. 119

özelliğidir. Şüphe yoktur ki sıfat her zaman mevsuftan sonra gelmektedir. Bundan dolayı da i'rap isimden sonra gelmektedir.¹⁷⁸

Abdurrahman el-Cami, eserinde mantıkla ilgili açıklamalar yapmış ve mantıkçılara ait istihlalar kullanmıştır. Aslında bütünüyle mantikî bir temele oturtulan şerhin, bu disiplinden istifade edilerek yazılması olağan bir şeydir. Ancak burada el-Câmî'nin, konuya daha fazla hassasiyet gösterdiğini söylememiz mümkündür. Şerhini orijinal kılan yönlerden birisi, işte bu mantık çerçevesinin iyi kurulmuş olmasıdır. Muamma ile ilgili de eser yazmış olan el-Câmî, bir anlamda matematik formülleri gibi nahiv konularını anlatmayı yeğlemiştir. Ustaca işlediği bu usûl sayesinde bilgilerin daha anlaşılır olması sağlanmıştır.¹⁷⁹

Bu kitap nahiv ilminde derin iz bırakmış ve nahiv ilminde son kitap olarak okutulan şerh kitabıdır. Kitabın müellifi olan Molla Cami bütün Arap ilimlerinde mahir olduğu için eseri medreselerde üst düzeyde rağbet görmektedir. Cami kitabı eski zamanlardan beri hemen hemen medreselerin kuruluş yıllarından bu yana ders kitabı olarak okutulmaktadır.

el-Cami kitabının Arap dil kaidelerini anlatmadaki tekniği, ibarelerinde çok önemli faydeleri barındırmasıdır. İbarelerindeki itirazlara yine kendi kitabında açıklık getirmiştir. Bir konudaki kaideleri tafsil ederken, o konudaki bütün âlimlerin görüşlerine yer vererek o görüşler arasında en uygun ve tercih edilene yine kendi kitabında beyan etmiştir. Yazıldığı günden bu güne Afganistan, Pakistan ve buralardaki tüm medreselerde okunan çok değerli bir kitaptır. Şırnak Medreselerinde de adet olduğu üzere Cami Kitabı nahiv ilminin son kitabıdır. Bunun üzerinde birçok şerh vardır. Bu şerhlerden birkaçı ders kitabı olarak da okutulur, bazıları da mutala'a kitabı olarak kullanılır.

“Kafiye” eserini ustalıkla şerh etmiş olan bu eser kendisine itiraz edilmeyecek bir tarzda kaleme alınmıştır. Görüşümüzce eksik yanı, bazı yerlerde belirttiği farklı görüşler içinde taraf tutmayıp okuyucuyu bir çıkmazın içinde bırakıp, hangi görüşün daha isabetli olduğuna karar vermemesidir.

2.2.12.2. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Câmî Li'l-Kâfiye*

Abdulğafûr el-Lârî el-Hanefî (ö.912/1506) tarafından te'lif edilmiş nahiv ile ilgili çok faydalı bilgileri bir araya toplamıştır. Şark medreselerinde okuyan öğrenciler, “el-Kâfiye” ve

¹⁷⁸ el-Cami, *Mecmuatu Havaşi Molla Cami*, s. 213

¹⁷⁹ İclal Arslan, *Abdurrahmân el-Câmî ve el-Fevâidü 'z-Ziyâiyye Adlı Eeseri*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2008, s. 91

“el-Fevâidu’z-ziyâiyye”deki ibârelerin i’râbını çözmek için bu hâşiyeden istifâde etmektedirler.¹⁸⁰

Cami Kitabı üzerine yazılan bu haşiyeye kitabı, içeriği ve uslubü bakımından en dikkat çeken haşiyelerden bir tanesidir. Bunun nedeni ise ele aldığı konuları ince ayrıntısına kadar işlemesidir. Öyle ki artık bu eser mantık, vad’ ve istiâre ilimleri okutulduktan sonra ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Cami kitabının bazı dakik noktalarını şu şekilde beyan etmiştir.

Cami kitabında الكلمة لفظ (Kelime lafızdır.) ibaresi şu şekilde açıklanmıştır: Burada haber olan لفظ kelimesi müzekker gelip لفظة olarak müennes getirilmemesinin nedeni, bu cümlede müpteda ile haber arasında mutabakat (uygunluk) lazım değildir.

Detaylı olarak anlatılmayan bu konuyu Abdulgafur detaya inerek izah etmiştir: Haber ile müpteda arasında mutabakat olabilmesi için 3 şart gereklidir.

- 1.Haber müştak olmalıdır.
- 2.Haberde mübtedaya raci’ olan bir zamir gereklidir.
- 3.Haber müzekker ve müennesin eşit olduğu bir kelime olmamalıdır.

Örnekte geçen لفظ kelimesi yukarıda zikredilen şartları taşımadığı için mutabakat gerekli değildir.¹⁸¹

İkinci bir örnek ise, Kafiye’de geçen ما دلّ الأسم (İsim bir manaya delalet eder.) ibaresini Cami: burdaki ما mevsul edatı, kelimedden ibarettir. Aslı الأسم كلمة دلّت şeklindedir.

Abdulgafur, bunun derinine inerek: Cami’nin bu te’vili yapmasındaki amacı, gerçekte kelime olmayıp kelimenin tanımı içerisine giren mürekkep ve devailü’l-erbe’ayı (işaret eden dört şey) tanımdan çıkarmaktır. ما edatından kastın kelime olduğunu bildiren ip ucu ise konumuzun isim konusu olması, ismin de kelimenin bir kısmı olmasıdır.¹⁸²

2.2.12.3. Hâşiyetu ‘İkdi’n-Nâmî ‘ale’l-Câmî

Muhammed Rahmî b. Abdullah Hâcc el-Egînî er-Rûmî’nin (ö.1328/1909) te’lif ettiği bu hâşiyeye; “el-Fevâidu’z-Ziyâiyye”nin üzerine yazılmış haşiyeler arasında en kolay anlaşılabilir ve en çok tercih edilenidir. Öyle ki bu haşiyeye diğer haşiyelere nisbeten talebeler arasında daha çok kullanılır ve daha çok mütalaa edilir.

¹⁸⁰ Bolelli, " XVII-XX Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Arapça Öğretimi ", s. 624

¹⁸¹ Abdulgafur el-Lari, *Mecmuatu Havaşi Cami*, thk. Ali Rıza Kaşlı, Seyda Yayınları, 2.baskı, Diyarbakır, 2012, c.1, s. 60

¹⁸² el-Lari, *Mecmuatu Havaşi Cami*, s. 123

Buna delil olarak birkaç örnek verecek olursak, Cami'de geçen المعرفة أي التعريف لأن سبب (Marifeden kasıt tarif edebilme özelliği, çünkü cerre ve tenvinin kullanımına mani olan sebep ta'rifin vasfı olan ma'rifeliktir, ta'rifin kendisi değildir.) ibaresini 'Ikdi'n-Nami şöyle tafsil etmiştir: " وصف التعريف " burda beyani izafe mevcuttur. " لا ذات المعرفة " gayri munsarif sebepleri arasında marife yerine ta'rif ibaresini kullanmasındaki amaç, sebep denilen bu özellikler ismin kendisi olmamalı, ismin bir özelliği, bir vasfı olmalıdır. Buna binaen "المعرفة" tabiri de ismin kendisini nitelendirdiği için, gayri munsarif sebepleri arasında olamaz. Ancak marifenin özelliği olan " تعريف " tabiri, yerinde kullanılmış ve gayri munsarif sebepleri arasında sayılabilir.¹⁸³

Rahmî Efendi, harfle irab bölümünden bahsederken, yine küllî bir kaideyi şu şekilde dile getirmiştir: "قوله: وقد يكون الإعراب بالحروف، وضابطه كل ما كان حرف الإعراب فيه مدة ولاقى ساكنا بعدها"

Görüldüğü üzere Rahmî Efendi harfle irab için geçerli küllî kâideyi vermiş, böylece konunun belirlenen kâideler içindeki yerini açıklamıştır. O halde harf ile irabın gerçekleşebilmesi için, harfin med olup sonrasının da harekeye uygun biçimde sâkin olmasıyla mümkündür. Yani ötreye و , üstüne , esreye de ي harflerinin tekabül etmesidir.¹⁸⁴

Cami, "cem' müennes salim" veznin açıklarken " و هو ما يكون بالألف و التاء " (Elif ta ile cem' olunandır.) diye tanım yapmış, 'Ikdu'n-Nami buna ek bir şart getirerek bu harflerin cem' müennes alameti sayılabilmeleri için, kelimenin kökeninden olmayıp sonradan kelimeye ilave olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde kelimenin kökeninde bulunan bu harfler cem' müennes alameti sayılmazlar. Bundan dolayıdır ki " اموات " kelimesindeki "elif ve ta" harfleri kelimenin kökeninde bulduklarından dolayı cem' alameti sayılmamaktadırlar.¹⁸⁵

Yine eserde geçen esma-i sitte şartları arasında "tesniyye ve cem' olmamalıdır" ibaresi 'Ikdu'n-Nami tarafından ek bir bilgi ilave edilmiştir: Bu esma-i sitteler "cem' teksir" sıygası üzerine geldiklerinde hareke ile cem' musahhah sıygasında geldiklerinde ise "vav" ve "ya" harfleri ile i'rap edilmektedirler. Örnek جائني أبوك¹⁸⁶ , جائني أباءك

Müellif bir şeyi açıklarken, çok ayrıntıya boğduğunu fark ettiğinde, konuyu birkaç cümle ile özetleyerek yeniden toparlar. Bu durum, konunun, başka mecralara akıp gitmesini

¹⁸³ Muhammed Rahmi el-Ekini, *Mecmuatu Havaşi'l-Cami*, thk. Ali Rıza Kaşlı, Seyda Yayınları, 2. Baskı, Diyarbakır, 2012, c. 1, s. 358

¹⁸⁴ Yaşar Acat, *Rahmi Efendi ve el-'Ikdu'n-Nâmi 'ale'l-Câmû Adlı Eseri*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2013, s. 182

¹⁸⁵ Acat, *Rahmi Efendi ve el-'Ikdu'n-Nâmi 'ale'l-Câmû Adlı Eseri*, s. 235

¹⁸⁶ Acat, *Rahmi Efendi ve el-'Ikdu'n-Nâmi 'ale'l-Câmû Adlı Eseri*, s. 240

engelleyerek okuyucunun tekrar mevzuya odaklanmasını sağlar. Örneğin Rahmî Efendi, irab konusunu işlerken tanımı ve kısımlarıyla ilgili bir sürü bilgi verdikten sonra الحاصل diyerek konuyu, öğrencinin zihninde toparlamaya çalışmıştır.¹⁸⁷

2.2.12.4. Hâşiyetu'l-İsmet 'ale'l-Câmî

Bu haşiye kitabı, Muhammed İsmetullah b. Mahmut tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser diğer haşiye kitaplarına nisbeten en son telif edilenidir. Telif bakımından sonda olması, değer bakımından sona düşmesine sebep olmamış ve tam aksine çok rağbet görmüştür.

Aslında diğer haşiyelerden sonra oluşturulması ona avantaj sağlamıştır. Çünkü hem kendi fikirlerini dile getirmiş, hem de kendinden öncekilerin görüşlerini de bir süzgeçten geçirmiştir.

Bu eser Cami'de geçen bazı ibarelere önemli eklemeler yapmaktadır. Cami eserinde geçen *مثبته الفعل من حيث إنّ له فرعتين* (Gayri munsarifler fiile iki yönden benzerlik göstermektedir.) ibaresine, bu eser açıklık getirip önemli bir hususa işaret eder. İsmi fiile benzemesinin 3 merhalesi (aşaması) vardır:

1. Benzerlik o ismi mebni yapıp tüm i'rapları engeller.
2. Gayri munsarif yapıp bazı i'rapları engelleyip (cerre ve tenvin) bazılarını da karışmaz. Örn. أحمد
3. İsmi, amil (amel eden) yapar. İsm-i fail, ism-i mef'ul vb. gibi.¹⁸⁸

Bir başka ibarede " ليصير التائيث لازما " (Te'nis sebebine özel ismin şart koşulmasının nedeni, te'nisin kelimedede kalıcı olmasının sağlanmasıdır.) şeklinde tanımlanan bu cümle, bu kitapta ek bilgi ilave edilip gayri munsarif olan müennes bir ismin özel isimle şartlandırılmasının nedeni tenis alameti olan "ta" harfinin kelimedede kalıcı kılınmasıdır. Böylece te'nisin sürekliliği sağlanmış olacaktır. Özel isim olmadan önce bir isimde "ta" harfi mevcut ise (نجاة) yine bu şart geçerlidir.¹⁸⁹

Şerhte geçen " فالمفرد المنصرف " ibaresinin başında neden "fa" harfi kullandığını beyan etmiştir. Şöyleki Arap dil kaidelerine göre, "fa" harfi ardındalık anlamına gelir bir konu bittikten sonra konu örneklerle detaylı bir şekilde açıklanmak istenildiğinde "fa" harfi ile başlanılır.

¹⁸⁷ Acat, *Rahmi Efendi ve el-'İkdu'n-Nâmi 'ale'l-Câmî Adlı Eseri*, s. 183

¹⁸⁸ Acat, *Rahmi Efendi ve el-'İkdu'n-Nâmi 'ale'l-Câmî Adlı Eseri*, s. 290

¹⁸⁹ Acat, *Rahmi Efendi ve el-'İkdu'n-Nâmi 'ale'l-Câmî Adlı Eseri*, s. 351

Bu cümlede müellif, i'rap ve i'rap çeşitlerini açıkladıktan sonra, i'rabın bazen hareke ile bazen de harf ile olduğunu ve hangisinin hareke ile hangisinin de harfle olduğunu açıklamaya çalışıp "فالمفرد" kelimesi ile konuya başlamıştır¹⁹⁰

2.3. ŞIRNAK MEDRESELERİNDE OKUTULAN MANTIK KİTAPLARI VE MUHTEVALARI

Tanımı: Mu'cemu'l-Vesit adlı eserde mantık, konuştu anlamına gelen نطق kelimesinin mastarıdır. Felsefenin bir kolu olarak da görülmektedir. Mantık ilminin doğru bir şekilde kullanılması insan aklını yanlış düşmesinden alıkoyup onu doğru neticeye ulaştırır.¹⁹¹

Mu'cemu'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Mu'asire adlı eserde ise mantık, konuşmak anlamına gelip, insan ve hayvan konuşmalarını da içine alır.

Felsefenin bir kısmı olup doğru düşünme ve doğru delil getirme yöntemini geliştirir. Böylece zihni, tanımda oluşabilecek hatalardan muhafaza eder.¹⁹²

Mantık, kelimeler ve belâğat anlamlarına gelip bazen insan dışı varlıklar için de kullanılmaktadır. Buna delil olarak Kur'an'da geçen "علمنا منطق الطير" (bize kuşların konuşması da öğretildi) ayetidir.

Terim anlamı itibari ile Farabi'nin tanımına göre, aklın doğruya yönlendirilmesini sağlayan belli kaide ve kurallar bütünüdür.¹⁹³

Ünlü filozof İbn-i Sina'ya göre, doğru olarak bilinen, yanlışlardan koruyan, doğru akide ve düşünceye belli metotlarla götüren bir ilimdir.¹⁹⁴

En isabetli ve en çok kabul gören tanım ise me'ani ilminin kurucusu olarak kabul edilen el-Cürcani'nin yaptığı tanımdır: Mantık, tanımda oluşabilecek hatalardan zihni koruyabilen bir ilimdir.¹⁹⁵

Kurucusu: Düşünürler arasındaki meşhur görüşe göre bu ilmin kurucusu Aristo'dur. Bazılarına göre ise Aristo'nun bu ilmin kurucusu olmayıp sadece bu ilmi bir araya getiren ve belli bir düzene oturtandır.¹⁹⁶

Konusu: Mantık ilminin konusu tasavvuri ve tasdiki olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunların her birinde bir mebadı ve bir mekasıdı vardır. Mebadinin konusu "Külliyatı

¹⁹⁰ Acat, *Rahmi Efendi ve el-'İkdu'n-Nâmi 'ale'l-Câmî Adlı Eseri* s. 227

¹⁹¹ Mu'cemu'l-Luğatu'l-Arabiyye, el-Mu'cemu'l-Vesit, Mektebetu'l-Şuruku'l-Devliyye, 4. Baskı, 2004, s.931

¹⁹² Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cem-u'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Mu'asire*, Alimu'l-Kutup, Kahire, 2008, s. 2230

¹⁹³ el-Farabi, *İhsau'l-Ulüm*, thk. Ali Ebu Mulhim, Daru'l-Hilal, 1. Baskı, Beyrut/Lübnan, 1996, s. 104

¹⁹⁴ İbn-i Sina, *en-Necat fil-Mantık vel-İlahiyyat*, thk. Abdurrahman Umeyra, Daru'l-Ceyl, Beyrut, 1993, s. 3

¹⁹⁵ el-Cürcani, *Kitabu Ta'rifat*, Darul Kutubul İlmiyye, Beyrut/Lübnan, 1. Baskı, 1983, s. 257

¹⁹⁶ Ali Sami Neşar, *Suri Mantık*, Daru Marifeti'l-Cami'a, Kahire/Mısır, 1966, s.6

Hamse”dir, Mekasıdın konusu ise “Kavli Şarih” denilen bölümdür. Mebadı Tasdikatin konusu “Kadaya” (önergeler) ve bu önergelerin hükümleridir. Mekasıdı Tasdikatin konusu ise “Kıyast”ır.

2.3.1. Muğni’t-Tullâb Şerhu İśâğûcî

Alet ilimlerinlerinden olan Sarf ve Nahiv ilimlerinde geniş bir bilgiye sahip olan talebeler, Esîrüddîn el-Ebherî’nin (ö.663/1264)“İśâğûcî” metni üzerine yazılan Manisa’lı Mahmud b. Hasan er-Rûmî’nin (ö.1222/1807) te’lif ettiği bu şerhi okumaktadırlar. Muğni’t-Tullab mantık ilminin tüm konularını ele alır.

Mantık: (و هو آلة قانونية تعصم مراعاتها الذهن عن الخطأ في الفكر) kurallarına uyulduğunda zihni hataya düşmekten koruyan bir fen, bir sanattır.¹⁹⁷

Kitabın başında mantık ilminin konusu tasavvuri ve tasdiki diye ikiye ayrılmış, bunların her birinin de bir mebadı ve bir mekasıdı vardır. Mebadinin konusu “Külliyatı Hamse”dir. Mekasıdın konusu ise “Kavli Şarih” denilen bölümdür. Mebadı Tasdikatin konusu kadaya (önergeler) ve bu önergelerin hükümleridir. Mekasıdı Takdisatin konusu ise kıyastır.

İlk olarak Mebadı Tasavurat olan “Külliyat-ı Hamse”(Beş Tümel)’den başlamıştır. Bunlar: nev (tür), cins, fasıl, arazu’l-hasse(özgünlük), arazu’l-‘amme(ilinti)’dir.

Tasavvuratın mekasıdı ise Kavli Şarihtir. (tanım) Kavli Şarih: Bir şeyin mahiyetine yani hakikatına delalet eden söylemdir.¹⁹⁸

Bu da Haddi Tam ve Haddi Nakıs diye ikiye ayrılır. Haddi Tam: Bir şeyin yakın cinsi ve yakın faslından oluşandır. Örnek: İnsan konuşan bir canlıdır. Haddi Nakıs ise bir şeyin uzak cinsi ile yakın faslından oluşandır. Örnek: İnsan konuşan bir cisimdir. Eğer ki tanım bir şeyin özellikleriyle yapılmış ise buna rasm denir. Bu da tam ve nakıs diye ikiye ayrılır.

Mebadiye Tasdikat olan “Kadaya”, Hamliye ve Şartıye diye ikiye ayrılır. Kadayanın hükümleri de tenakuz ve ‘akstır. Mekasıdı Tasdikat ise kıyastır. Kitabını Sınatı Hamse ile bitirir. Bunlar Burhan, Cedel, Hitabet, Şiir ve Muhalatadırlar.¹⁹⁹

Bu ilme mantık ilmi denmesinin sebebi, mantığın anlamı tekellum olduğu içindir. Bu ilim de nutku (konuşmayı) kuvvetlendirdiği için bu ismi almıştır.

¹⁹⁷Mahmut Hasan el-Muğnisi, *Muğni’t-Tullab*, thk. Mehmet Can, Şefkat Yayıncılık, I Basım, İstanbul, 2013, s. 14

¹⁹⁸ el-Muğnisi, *Muğni’t-Tullab*, s. 5

¹⁹⁹ Bkz. Mahmut Hasan el Muğnisi, *Muğni Tullab*

Bu kitabın metni olan “İsâgûcî” ezberlenmesi gereken bir kitaptır. Selahadin Eyyubi ve İmam Nevevi mantık ilminin okunmasını haram görmüşlerdir.²⁰⁰Fakat burdaki mantıktan kasıt, Yunan Felsefesinin mantığıdır, şu an okunan mantık değildir. İmam Gazali’nin bu ilim hakkındaki yorumu ise "من لا معرفة له بالمنطق لا وثوق بعلمه" (Mantık ilmini bilmeyenin ilmine güven olmaz) şeklindedir. Bugün medreselerde okutulan mantık, Gazzali’nin bu yorumu çerçevesinde okutulmaktadır. Bundan sonra Muhyeddin, Şerhu’s-Şemsiye, Hasankâtîp gibi kitaplar okunur. Bunlar da isağuci şerhlerine benzer.

“İsâgûcî” kitabını güzelce açıklamıştır. Rahat okunan ve rahat anlaşılan bir kitap olmasının yanında, eserin biraz daha açıklayıcı ve ders kitabı olduğunu kanıtlayacak kadar zor bir anlatıma sahip olması daha isabetli olurdu.

2.3.2. Risâletu’ş-Şemsiyye

“Şemsiyye”²⁰¹ olarak bilinen mantık kurallarına dair yazılmış bir eserdir.

Bu eser Aristo mantık kurallarının özet niteliğindedir. Bu eserin yazarı olan el-Kazvini,²⁰² kitabın önsözünde şöyle demektedir: Cömertliğinin gereğince varlık nizamını var eden ve eşyanın mahiyetini icat eden Allah’a hamd olsun. O ki kudreti ile akli cevherleri, rahmeti ile astronomik faaliyetleri düzenleyendir.

Eser; üzerine şerh ve haşiyeler yazılan âlimler arasında oldukça rağbet gören bir kitap olarak bilinmektedir. Öyle ki bu eser ve şerhleri, mantık ilminin eğitiminde birer temel kaynak oldular.

“Risaletu’ş-Şemsiyye” mantık kurallarında mukaddimeyi(giriş) ihtiva eder. Bu da iki konudan oluşmaktadır.

Birinci Konu: Mantığın mahiyeti ve ona duyulan ihtiyacın beyanıdır. Burada da ilim için bir ayırım yapıp ilmi iki kısma ayırır.

a)Tasvir: Üzerine hiçbir hüküm bina etmeksizin bir şeyin tasvirinin zihin ve akılda oluşmasıdır.²⁰³(insan ve canlıyı tasvir etmek gibi)

b)Tasdik: Üzerine selb (olumsuz) veya icap (olumlu) yönünden bir hüküm bina etmekle beraber tasvir etmektir.²⁰⁴(insanın akıllı olmasını tasvir etmemiz gibi)

²⁰⁰ Şeyh Ahmet Abdulmun’im el-Demnehuri, *İdahu’l-Mubhem min Me’ani’s-Sulem fil-Mantık*, Thk. Muhammed Hadi Şemrehi, Seyda Yayınları, Diyarbakır, I. Basım,2012 Sayfa: 12

²⁰¹ Mehdi Fadlullah, *er-Risaletu’ş-Şemsiyye fi Kavaidi’l-Mantikiyye*, Arap Kültür Merkezi, Bida Yayınları, Beyrut/Lübnan, I. Baskı, 1998, s. 33

²⁰² Ebu’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ali b. Muhammed el-Kazvini, Necmuddin lakabı ile meşhurdur. h. 600 Kazvin’de dünyaya gelmiştir.

²⁰³ Mehdi Fadlullah, *er-Risaletu’ş-Şemsiyye fi Kavaidi’l-Mantikiyye*, s. 43

Tasviri ve tasdikinin bir kısmı nazari kesbi ilim olduğu için insanlar tasavvurat ve tasdikatlarda yanlış ve doğru yapma ihtimallerinden dolayı ince, derin kurallara ihtiyaç duymaktadır. Buna da mantık denilmektedir. Mantık tasavvuratı elde etme yollarını bize beyan eder. Mantiğa tümüyle ihtiyaç duyduğumuzdan dolayı bedihi değildir.

İkinci konu: Mantığın konusudur. Mantık ilminin konusu: Mantığın hakkında araştırma yaptığı her şey ya da bizi meçhulun (bilinmeyen) tasavvuruna (bilinen) veya meçhulün tasdikatına ulaştıran tasavvurat ve tasdikatlardır. Bizi tasavvura götüren şeylere “Kavli Şarih”(tanım) denilmektedir. Bu ismin verilmesinin nedeni, eşyanın mahiyetini (hakikat) açıklıyor olmasıdır. Muhatapı “Tasdikat” a yönlendiren şeylere hüccet (delil) denilir. Bu ismin verilmesinin sebebi, buna tutunan şahıs rakibini bu delille mağlup eder. Birin ikiden önce geldiği gibi, tasvir de tasdikten önce gelir.

2.3.3. Makâletu’ş-Şemsiyye

Makalatu şemsiyye üç makale(konu) den oluşmaktadır.

Birinci Makale: Müfret ve tanımlardan bahseder.

Birinci kısım lafızlar ve delaletleri: Her lafız belli bir manaya delalet eder. Bundan dolayı lafız ve delaleti arasında temel bir bağlantı vardır. Delalet iki türdür.

A.Lâfzî delalet: Delalet eden kelimenin lafız veya ses olması.

B.Lâfzî olmayan delalet: Delalet eden kelimenin ittifak görüşe göre va’den veya istilahen olması.²⁰⁵(va’d veya istilah olan delalet türüdür.)

Örnek İnsan lafzının, konuşan canlıya delalet etmesi gibidir.

İkinci kısım. Müfret manalar: Lafız delalet ettiği anlamına göre ya cüz-i ya da küllidir.

Cüz-i: Başkalarının o anlama ortak olmasını engelleyendir. Örnek. Ali bir özel isim olduğundan dolayı diğer fertleri kapsamamaktadır.

Küllî: Başkalarının anlama ortak olmasını engellemeyen kelimelerdir. Örnek insan sözcüğü bütün fertleri içine almaktadır.²⁰⁶

1.kısım. Küllî ve cüz-i konulardır: bu beş konu olup üçü küll-i ikisi cüz-idir.

²⁰⁴ *Er-Risaletu’ş-Şemsiyye fi Kavaidi’l-Mantikiyye*, s. 43

²⁰⁵ *er-Risaletu’ş-Şemsiyye fi Kavaidi’l-Mantikiyye*, s. 45

²⁰⁶ *er-Risaletu’ş-Şemsiyye fi Kavaidi’l-Mantikiyye*, s. 52

2.kısım. Tanımların konusudur. Tanım: Onu tanımakla başka bir şeyin hakikatini elde eden ve o tanımla yabancı kelimeleri tanımlanandan ayırt eden bir gerçektir. Örnek İnsan akıllı veya konuşan canlıdır.

Bu tanım ya had (hakikat) ya da resm (özellik) ile yapılır. Bunlarla yapılan tanımlar da ya tam ya da nakıstır.²⁰⁷

İkinci Makale: Cümle ve hükümlerinden oluşup giriş ve üç kısımdan ibarettir. Ayrıca cümlenin tarifi ve öncelikli kısımları da bu makalede ele alınmıştır.

Kadiyye(cümle): doğru veya yanlış olma ihtimali olan bir hükmü veren söz topluluğudur.²⁰⁸

Üçüncü Makale: Kıyastan bahsedip kıyası beş kısma ayırmaktadır. 1. kısım, kıyas ve kısımlarını ele almaktadır.

Kıyas: iki veya daha fazla söz topluluğundan veya cümlelerden oluşur. Ne zaman ki bunlar ortaya çıkarsa doğru bir netice meydana gelir.²⁰⁹

Örnek. كل معدن يتحدّد بالحرارة، الذهب معدن، فالذهب يتحدّد بالحرارة (her maden ısı ile açılır, altın da madendir, altın da ısının etkisi ile genişir ve açılır.)

İkinci kısım, muhtelifiyata dairdir. Bu kısım değişik cümlelerin karıştırılması ile elde edilen ve 13 cümleden ibaret olan kıyaslardır. Bazı kıyas türlerini diğer bazılarına ekleyerek toplamda 169 tane sonuç elde edilmektedir.

Üçüncü kısım, birleşik şart cümlelerinden oluşan kıyaslardır.

Birleşik şartlı kıyas, sadece şart cümlelerinden oluşan cümlelerden ibarettir.

Dördüncü kısım, istisna-i kıyastır. Netice veya zıttının bu önermede bizatihi bulunmasıdır.

Beşinci kısım, kıyasa ilave olan konuları ele almaktadır.

İstikra: Aralarındaki ortak özellikten dolayı bir şeyde mevcut olan bir hükmü başka birine sabit kılmaktır.²¹⁰

²⁰⁷ *er-Risaletu's-Şemsiyye fi Kavaidi'l-Mantikiyye*, s. 68

²⁰⁸ *er-Risaletu's-Şemsiyye fi Kavaidi'l-Mantikiyye*, s. 73

²⁰⁹ *er-Risaletu's-Şemsiyye fi Kavaidi'l-Mantikiyye*, s. 149

²¹⁰ *Er-Risaletu's-Şemsiyye fi Kavaidi'l-Mantikiyye*, s. 189

2.3.4. Şerhu's-Şemsiyye (Sa'deddîn 'ale's-Şemsiyye)

Sadeddîn Teftâzânî (ö.891/1389) tarafından kaleme alınan eserde, Necmeddîn Ömer b. Ali el-Kazvî'nin (ö.693/1294) "eş-Şemsiyye" isimli kitabında bulunan ama manası anlaşılmayan kelimeler açıklanmış, mantıkla ilgili kuralları incelemiş, kapalı ve anlaşılmayan ibâreler detaylı bir şekilde ele almıştır. Âlimler arasında yaygın bir şekilde kullanılan eser defalarca basılmıştır.²¹¹

2.3.5. Hâşiyetu Kul Ahmed

Kul Ahmed diye meşhur olan Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Hıdır b. Müslim Şihâbu'd-din (ö.785/1383) tarafından kaleme alınan bu hâşiyede, "el-Îsâğûcî"de bulunup manası anlaşılmayan kelimeler açıklanmıştır. Bu yüzden, âlimler arasında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Eser, defalarca basılmıştır. Eser Mantık ilmi ile ilgili olup Fenarî şerhinin haşiyesidir. h.706/M.1306 yılında Dimeşk'te doğan müellif, h.785/M.1383'te vefat etmiştir. Fenarî ve Muğni't-Tullâb adlı eserler ile aynı konuları ihtiva eder.²¹²

2.4. ŞIRNAK MEDRESELERİNDE OKUTULAN VAD', MUNAZARA KİTAPLARI VE MUHTEVALARI

Tanımı: Vad', sözlükte, kelimedede asıl olan şeklin üzerine gelmesidir. الرفع (yükselmek)kelimesinin zıttı olup موضوعا وضعه وضعه وضعه fiilinden türemiştir. Se'leb'in tanımına göre: kapalı tutulup açığa çıkarılmayan bir maddedir ve مرفوع kelimesinin zıttıdır.²¹³

Terim anlamı olarak Cürcani'ye göre: bir kelimenin belli bir manaya has kılınmasıdır. Kelime söylendiğinde mananın ortaya çıkmasıdır.²¹⁴

Tahavini'ye göre, bir kelimeyi belli başlı bir manaya delalet etmesi için konulmasıdır. Delalet eden şey ister lafız olsun ister işaret ma'na olsun buna موضوع, kendisine delalet edilen manaya موضوع له denilmektedir. Vad' şahsi ve nev'i olmak üzere 2 kısma ayrılmaktadır.

Şahs-i vad': Belli bir kelimenin belli bir mana için konulmasıdır. Örn. Ali isminin belli bir şahıs için konulması. Buna şahsi ve aynı vad' de denilmektedir.

Nev'i vad': Hususi olmayıp külli bir kaideyle bir manaya delalet etmesidir. Örneğin ağaç kelimesi bütün ağaçlar için konulmuştur. Buna aynı zamanda külli vad' de denilmektedir.²¹⁵

²¹¹ Bolelli, " XVII-XX Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi ", s. 626

²¹² Bolelli, " XVII-XX Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi ", s. 626; Uğur Erman, *Sıirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi*, s. 39

²¹³ İbn-i Munzur, *Lisan-ul Arap*, madde. وضع

²¹⁴ Abdulkerim b. Ali b. Muhammed en-Nemleti, *el-Muhezzeb fi-İlmi'l-Usuli'l-Mukarin*, Riyad, m.1999, s. 1061

Kurucusu: Gerçek anlamıyla bu ilmin kurucusu Abdulkahir el-Cürcani'dir. El-Cürcani, askıda kalan işkâl ve muğlak noktaları nahiv ilminin kaide ve kanunlarından kaldırdığı zaman, bu ilmin içerisinde bulunan terkiplerin arkasında akli dellillerin olduğuna inanıyordu. Kendi inancının peşine düşerek bu ilmi keşfetmiştir.

Konusu: Lafız ve ibarelerle alakalı olan bu ilmin esası, küllinin cüzden, 'umûmün (genel) hastan, müfredin müşterekten, lugatın ıstılahtan, ıstılah ve hakikatin mecazdan ayrımını yapmayı öğretmektir.²¹⁶

2.4.1. Risâletu'l-Vad'iyye

Şırnak Medreselerinde Mantık ilmi bitirildikten sonra Aduddin el-İci Eş-Şirazi'nin (ö.756/1355)²¹⁷ "Adudiyye" adlı eseri üzerine yazılan Ebu'l-Kasım b. Ebubekir el-Leysi- es-Semerkandi-nin²¹⁸ Risalatü'l-Vad' adlı eseri okutulmaktadır.

Müellif, "vad" kelimesinin ta'rifini ve yorumunu yapmış; bu ilmin şahsî ve nev'î, hâs, 'âmm, zât isimleri ve şekil isimlerine ayırarak nasıl vad' edildiğini ve bu ilimle ilgili diğer konular hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca vad' ilminin konusu, gâyesi ve bu sahada çaba harcayanlarca gizli olmayan faydası hakkında gerekli açıklamalarda bulunmuştur

Müellif kitabını "Mukkadime", "Taksim" ve "Hatime" diye üç bölüme ayırmış, Mukkadimede lafzın konulma meselesini (şahsi ve 'ayni, umûm ve husus külli ve cüz-i), Taksimde; Lafzın delalet etme şeklini (külli ve muşahhas) ele alır. Külli ; harf, zamir, ism-i işaret ve mevsuller gibidir. Muşahhas ise özel İsimler gibidir.

Hatimede ise, diğer ilimlerde gözden kaybolan bazı önemli noktalara "tenbih" sözüyle işaret eder.²¹⁹

Munazara:

Tanımı: Münazara sözlükte görmek veya beklemek anlamlarına gelmektedir.

²¹⁵ Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcani, *et-Ta'rifat*, thk. İbrahim el-Ebyari, Arapça Kitapevi, Beyrut, 1. Baskı, 1405 h. , s. 327

²¹⁶ Yusuf en-Necvi, *Hulasatu ilm'l-Vad'*, Mektebetü'l-Kahire, Kahire, Mısır, s. 3

²¹⁷ Eş Şirazi (d. ?/İce- Şiraz Ö. H. 756 M. 1355) Usul, Meani, Dil ve Akli İlimlerinde Prof. Eserleri: El Muaffik fi İlmi'l-Kelam, Şerhi Muhtasari İbni'l-Hacib fi Usuli'l-Fıkıh, el-Fevaidü'l-Ğıyasiye fil-Me'ani vel-Beyani, Eşrefü Tevarih, el-Medhel fi İlmi'l-Beyani vel-Bedi', Cevahiru'l-Kelam. Bkz. Muhammed b. Ahmed, *Şerhu'r-Risaleti'l-Adudiyye*, thk. Hasan Raşid, Nursabah Yayıncılık, I. Baskı 2012, Sayfa: 5-6)

²¹⁸ es Semarkandi (d. ?/ Ö.H.888 M.1469) Hanefi Mezhebinin fakihlerindedir. Eserleri: Buluğu'l-Ereb, Haşiyetun ala Şerhi'l-Miftahi'l-Ulum, Haşiyetun Ala Tefsiri'l-Beydavi, Mustahlasu'l-Hekaik, Haşiyetun ale'l-Metluvi fil-Belagat, Er-Risalatü'l-Semarkandiye. Bkz. Muhammed b. Ahmed, *Şerhu'r-Risaleti'l-Adudiyye*, Sayfa: 7

²¹⁹ Geniş bilgi ve detay için bkz. Muhammed b. Ahmed, *Şerhu'r-Risaleti'l-Adudiyye*

Rağip el-İsfani'ye göre: Nazar, bir şeyin anlaşılması veya görülmesi için yapılan düşünce veya görme işlemidir.²²⁰

Kamusu Mulhaki Muhiti'l-Muhit'te ise: Münazara, talep edilen şeyin isbat ve nefyinin nasıl yapıldığının yollarını öğreten ilimdir.²²¹

Terim anlamı olarak, iki tarafın tartışma yöntemlerini düzenleyen ve onları doğruya ulaştırın bir ilimdir.

Aynı zamanda münazara ilmi, zihnin sapkınlığa düşmesini koruyan bir ilimdir.²²²

İbn Sadreddin "el-Fevaidu'l-Hakkaniyye" adlı eserde, münazara ilmi mantık ilmi gibi diğer bütün ilimlere yardımcı olup doğruyu bulmak için tartışan iki tarafın, görüş ve diyaloglarını düzene sokmaya yarayan bir ilimdir.²²³

Mahmut b. Şeyh Muhammed el-Geylani'ye göre; münazara, iki hasmın hakkı ortaya çıkarmaları için birbirleri arasında geçen diyalogları düzenleyen bir ilimdir.²²⁴

Tanımlardan da anlaşıldığı üzere sözlük anlamı ile terim anlamı arasında bir irtibat mevcuttur. Sözlükteki bakmak anlamından yola çıkılırsa, bu ilimde tartışan her iki şahıs da hasmının deliline bakmaktadır.

انتظار (beklemek) anlamından hareket edilecek olursa, her iki hasım da ötekinin delil getirmesini beklemektedir.

Kurucusu: Bazı araştırmacılar münazara ilmini kurmada hiçbir ümmetin İslam ümmetini geçemediklerini ve bu ilmin İslam ümmeti ile başladığını ileri sürmüşleridir.²²⁵

Türkiye sınırlarına yakın Sihon Nehri'nin ardında yaşayan, birçok esere sahip âlim ve fakih olarak bilinen meşhur âlim Ebil Abbas b. Süreyc'den de ders alan Ebubekir Muhammed b. Ali b. İsmail el-Kaffali eş-Şaşi'ye göre bu ilmin kurucusu Ebu'l-Abbas b. Süreyc'tir.²²⁶

Konusu: Bu ilmin konusu delillerdir. İddiâ sahibinin başkasını iknâ etmesi ve iddiâsını ispatlamak için kullandığı delillerdir.

²²⁰ Rağip el-İsfahani, *Mufredatu'l-Feza'ili'l-Kuran*, thk. Safvan Adnan ed-Davivdi, Daru'l-Kalem-Daru'l-Şemsiyye, Şam, 4. Baskı, 2009, s. 518

²²¹ Rihaf Baytar en-Dori, *Tekmilatu'l-Me'acimi'l-Arabiyyi*, Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Irak Cumhuriyeti, 1. Baskı, 2000, c. 10, s. 249

²²² el-Kadi Abdurrahbi Nebi b. Abdurrahbi Resul Rahmet Vikri, *Dusturu'l-Ulema*, ayr. Bkz. *Camiu'l-Ulum fi İstilahati'l-Funun*, thk. Hasan Hani Kahs, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Lübnan, Beyrut, 2000, c. 2, s. 262

²²³ Zahir Avad el-Elme'i, *Menahicu'l-Cedel fil-Kur'an*, Kahire, 1. Baskı, h. 1400, s. 24

²²⁴ Siddık b. Hasan el-Kunuci, *Ebcedu'l-Ulum el-Veşi el-Merkumi fi beyani Ehvali'l-Ulum*, c. 2, s. 34

²²⁵ Ali Naif eş-Şuhud, *Mevsuatu'r-red ala Mezahibi'l-Fikriyyeti'l-Mu'asire*, c. 61 s. 68

²²⁶ Zekeriyye b. Muhammed b. Mahmut el-Kazvini, *Asaru'l-Bilad ve Ahbaru'l-İbad*, Daru'l-Sadr, Beyrut, 2010, c. 1 s. 221

Münazara ilmi müellife tartışma, ikna etme gücü ve kabiliyet bilgisini vermektedir. Böylece müellif, isbat veya inkâr etmek istediği bir meseleyi kurallarına uygun ve doğru bir biçimde deliller getirerek kolayca anlatır. Muhatabını böylece ikna eder ve aleyhine bir şeyin gelmesini engeller.²²⁷

2.4.2. Er-Risâletü'l-Velediyye

Mantık ilminden sonra Saçaklızâde diye meşhur olan Maraşlı Muhammed b. Ebu Bekir'in (ö.1145/1732)²²⁸ "er-Risaletül-Velediyye" adlı eseri okutulmaktadır. Müellifin, eserini oğluna ve diğer kimselere münâzarayı (tartışma metodlarını) öğretmek için kaleme aldığı zikredilmektedir. Bu eser münazara ilminden bahsetmektedir.

Münazara ilmi, Amidi'nin yaptığı tanıma göre: İki şahıs arasında geçen bir cümlenin her ikisi tarafından kendi görüşünü tasdik edip muhatabın görüşünü iptal etmeye yarayan ve hakkın ortaya çıkarılması için kullanılan bir ilimdir. Taşköprülü Zade'ye göre ise: İki şey arasında hakkın ortaya çıkarılması için karşılıklı olarak getirilen delillerdir.²²⁹

Müellif kitabını 3 kısma ayırmıştır. Birinci kısımda ta'rifle bağlantılı olan konuları ele almıştır. (Yapılan tanımın bütün fertlerini içine alamaması ya da tanımın yabancı kelimeleri kapsam dışına bırakmaması veya ta'rifin imkânsız bir durumu gerekli kılması) Bu durumlara yol açan nedenler; tanımın hâss, âm ya da devr ve tesellülü gerektirmesidir.

Bazı âlimlere göre tanımın tanımlanandan hâs ya da âm olması caiz değilken, bazıları da bunu caiz görmektedir. Bu işkallere cevap olarak, tanımdan maksadın tanımlananı bütün şeylerden değil de bazı şeylerden ayırt etmesidir. Bu ayırt etme de hâs ya da âm tanımlarla da yapılabilir.²³⁰

Örn. "الإنسان حيوان" (bütün insanlar canlıdır) tanımında, insanı tanımlayan "canlıdır" kelimesi her ne kadar onu bütün canlılardan ayırmasa da, diğer cansız varlıklardan ayırt ettiği için bu tanım caizdir.

İkinci kısımda ise taksim konusuna değinmiştir. Taksim de kendisi içerisinde kısımlara ayrılır. Küllinin cüziyatına taksimi ya da küllün eczalarına taksimidir.

²²⁷ Salih b. Hüseyin el-Caferi Ebu'l-Beka el-Haşimi, *Tahcilun min Harfi't-Tevret vel-İncil*, thk. Mahmut Abdurrahman Kadh, Mektebetü'l-Baykan, Riyad, Suudi Arabistan, 1. Baskı, 1998, 1/42

²²⁸ el-Meraşi (d.../ö.1150/Kahramanmaraş), Muhammed Darendevidi, Şeyh Abdulgani en-Nablisi'nin yanlarında ders almıştır. Tefsir, Hadis ve Tasavvuf gibi ilimlerde de bilginidir. İlim ve tasavvufta icazet almıştır. Eserleri; İsmetu'l-Ezhan, Tertibu'l-Ulum, Teshilu'l-Feraid (el-Meraşi, *er-Risaletü'l-Velediyye*, s. 8)

²²⁹ Muhammed b. Ebubekir el-Meraşi, *er-Risaletü'l-Velediyye*, thk. İbrahim el-Harrani, Muhammed Diyarbakır, Haşemi Yayınevi, İstanbul, 1.baskı, 2012 s.

²³⁰ el-Meraşi, *er-Risaletü'l-Velediyye*, s. 22-23

Küllinin cüzîyatına taksimi; taksim edilenin taksimde doğrudan ya da dolaylı olarak zikredilmesidir. Örneğin *الكلمة إما اسم أو فعل أو حرف* bu tanımda kelimenin cüzîyatları olan isim, fiil ve harf bunlardan her biri kendi başına kelimeyi adlandırabilmektedir.²³¹

Küllün eczalarına taksimi, bunun tam tersi olarak taksim edilen şey taksimde geçmemektedir.²³² Örneğin kuru fasulyenin eczaları olan fasulye, su ve salça tek başlarına kuru fasulyeyi adlandıramaz.

Bu taksim de ya akli ya da istikraidir. Akli taksim, aklın taksimde başka bir kısmı caiz görmemesidir. Örneğin sayı ya tektir ya da çifttir. Akıl burda üçüncü bir kısmı caiz görmez.

İstikrai taksimde ise, aklın başka bir kısmı kabul ettiği halde araştırmalar sonucu başka bir kısmın bulunmamasıdır. Örneğin kelime ya isim ya fiil ya da harftir. Buna itiraz da şu şekilde yapılabilir. Aklın başka bir kısmı kabul ettiğini ispatlamak ya da araştırmalar ile başka bir kısmın var olduğunu ispat etmektir.²³³

Üçüncü kısımda ise tasdik ve onun anlamında olan nakıs murekkepleri ele almıştır.

Tasdik: Tam bir kelimadan ibarettir, buna dava ya da mudde'a denilir. Bunun söyleyenine mu'allil denilir. Mu'alil denilmesinin sebebi, söylediği cümleye delil getirme zorunluğu olmasıdır.

Men' etme: ya sebebe dayanılarak ya da hiçbir sebebe dayandırılmadan yapılır. Buna cevaben muhatabın delili çürütülerek kendi delilinin isbatı yapılır.²³⁴

Bazen muhatab, mu'allilinin davasının aleyhinde bir delil öne sürererek kendisinin haklılığını ortaya koymaya çalışırken muhatabın lehine bir delil ortaya çıkar.

Örneğin âlemin sonradan var olduğunu savunan bir Müslüman, delilini âlemin değişkenlik gösterdiğinden yana getirmektedir. Bunu çürütmeye çalışan filozofun âlem, hareke ve sukundan ayrı değildir. O zaman âlem yaratıldığı anda nasıl bu ikisinden ayrı olsun. Filozof, bu delilinde âlemin sonradan yaratıldığını kendi cümlesinde itiraf etmiştir.²³⁵

Son olarak da kitabını şu şekilde bitirmiştir. Mu'allil ve sail arasında cerayan eden tartışma ya mu'allilin sailin itirazına cevap vermemesi ile ya da sailin mu'allilin cevabına itiraz etmemesi ile son bulur. Örfte mu'allilin cevapsız kalmasına ifham, sailin itirazsız kalmasının ilzam denilir.

²³¹ el-Meraşi, *er-Risaletu'l-Velediye*, s. 38-39

²³² el-Meraşi, *er-Risaletu'l-Velediye*, s. 53-54

²³³ el-Meraşi, *er-Risaletu'l-Velediye*, s. 40-42

²³⁴ el-Meraşi, *er-Risaletu'l-Velediye*, s. 58-64

²³⁵ el-Meraşi, *er-Risaletu'l-Velediye*, s. 71-72

Munazara ilminin dalları o kadar eskidir ki insanoğlunun yeryüzüne geliş tarihine kadar uzanır. Öyle ki bütün peygamberler kendi zamanının insanlarına göre bu ilim vasıtası ile tebliğde bulunmuşlardır. (Hz. İbrahim, Nemrutla; Hz. Musa, Firavun ile). Hakkın ispatı, hakkın batıl karşısında açığa çıkması ve batılın iptali için olmazsa olmaz bir ilimdir.

Münazara ilmine bu eserle başlayıp bu eserle münazara ilmini tanıyan talebeler, musannife bir teşekkür borçludurlar. Kitabın eksikliği ise ele aldığı konuları kısa tutması ve konular hakkında az örnekler vermesidir. Bu da talebenin bu ilmi öğrenmesi ve çözmesi için kitabın şerhlerine ve başka eserlere başvurmasına neden olmaktadır.

2.5. ŞIRNAK MEDRESELERİNDE İSTİ'ÂRE MECAZ VE BELAGAT İLMİNDE OKUTULAN ESERLER VE İÇERİKLERİ

Tanımı: Mecaz, gerçek anlamı dışında kullanılan ve aralarında külli-cüzi, eser-müessir, hâl-mahâl gibi bir ilişkinin olduğu kelimelerdir. İstiâre ise, iki kelimenin arasında benzerlik yönü olmak şartı ile gerçek anlamı zikredilmeden yapılan teşbihe denilir.²³⁶ Belagat kelimesi "بلغ" fiilinin mastarıdır. Lazım olan bu fiil, fail aldığı zaman "بلغ الرَّجُل" "ifadesi, beyanı güzel oldu, lisanı fasih oldu." gibi manalara gelmektedir. Ancak, belagat mastarının birinci baktan gelen "بلغ يبلغ بلوغاً" fiiliyle de alakası vardır. Bu fiilin ise pek çok manaları olmakla birlikte hepsi vusûl (bir şeye ulaşmak, yetişmek) mefhumünde birleşmektedir. Kısaca "بلغ" "zaman veya mekân itibariyle bir şeye ulaşmak veya yaklaşmak" manasını ifade etmektedir. Fakat بلغ fiilinin vûsul kelimesinden bir farkı vardır. O da bu fiilde, bu manaya ilaveten bir kemal ve üstünlüğün söz konusu olmasıdır. İnsanın Allah'ın hitabına muhatap olup ona ibadet etmekle mükellef kılındığı vakti ifade eden " سنّ البلوغ) (" bülug yaşı" tabirinde bu mana gayet aşikârdır. Zira bu tabir, çocuğun olgunlaşıp kemale erdiğini ve artık sorumluluk yüklenecek seviyeye ulaştığını belirtmek için kullanılmaktadır. Aynı şekilde " sözün belagatlı olması" da diğer sözlerden farklı, üstün ve mükemmel bir noktaya eriştiğine işaret etmektedir. Bu manasıyla belagat kelimesi belagat ilminde bir ıstılah olarak yerleşinceye kadar, sözün veya sözü söyleyenin güzel bir vasfı olarak kullanılagelmiştir.

Bir ıstılah olarak belagatın birçok tanımı yapılmakla birlikte, biz en meşhur ve kabul görülen iki tanımı ele aldık.

Fahrettin Razi'ye (ö.606/1210) göre, belagat kişinin sözü bozacak kısaltmadan ve usandıracak uzatmadan sakınmak suretiyle kullanacağı ifadeyle kalbindeki mananın özüne ulaşmasıdır.

²³⁶ Abdulhakim b. Şeyh Reşid ed-Derşevi, *Mecmu'atun Teştemîlu 'ala Hamsi Resail*, thk. İbrahim el-Harrani, Muhammed Diyarbakır, Haşimi Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2012, s, 8

Üzerinde durulan ikinci tarif ki bu daha meşhurdur. Hatib Kazvini'ye (ö.739/1338) aittir. Kazvini'ye göre belagat; kelamın belagatı, fasih olmasıyla beraber mukteza-yı hale uygun olmasıdır.²³⁷

Muhammed es-Sekaki (ö.626/1299) Miftahu'l-Ulum adlı eserinde me'ni ve beyan ilmini yine onlara tabi olan belagat ve fasahat gibi ilimleri ele alıp işlemiştir. Me'ani ilmi Sekaki'ye göre: durumun ne ifade ettiğini ve ne anlama geldiğini, anlatılmak istenen şeyin ne olduğunu ortaya çıkarmak için lafız ve kelimelerin ardına düşüp araştırarak bulmaktır.²³⁸

Kurucusu: Meczaz, belagat ilminin temel konularından biridir. Daha önce dil bilimciler bu konuyla ilgilenmiş olmakla birlikte, onu sistematik ve ayrıntılı bir şekilde tahlil eden kişi Abdulkahir el-Cürcani olmuştur.²³⁹Hicri V. asırda, başta Me'ani İlmi olmak üzere diğer Belagat Fenlerinin kaidelerini vaz eden ve belagat ilmini müstakil bir ilim olarak şekillendiren, edebi bir dehaya sahip bir müellif zuhur etmiştir. Bu müellif, Ebubekir Abdulkahir el-Cürcani'dir. (ö.471/1078) Cürcani, "Esraru'l-Belaga" ve "Delailu'l-İ'caz" adlı iki eseriyle belagat ilmini temellerine oturtmuştur. Koyduğu kaideleri ve tahrir ettiği bahisleri pek çok örnekle açıklamıştır.

Cürcani'yi Arap Dili ve Belagatında zirvede olan simaların başında yer alan Zemahşeri (ö.528/1144) takip eder. Belagat ilmini zirveye çıkaran müelliflerin sonuncusu ise Ebu Ya'kub Yusuf es-Sekkaki'dir (ö.626/1228). Sekkaki, kendinden önce dağınık halde olan bilgileri "Miftahu'l-Ulum" adlı eserinde toplamış ve bu bilgileri bablara ayırıp tertip etmiştir.²⁴⁰

Bu şekli ile birkaç zaman geçmiştir ki Abdulkahir el-Cürcani h.5. asırda gelip (h.471) Delail-ul-İ'caz adlı esereinde belagat ilmini fasıllara ayırarak müstakil bir ilim haline getirmiştir. Bu delillerden hareketle bu ilmin kurucusunun Abdulkahir el-Cürcani olduğuna hükmedeyiz.²⁴¹

²³⁷ Hikmet Akdemir, "Belagat İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy. 2 (1996), s. 149-150

²³⁸ Abdulaziz, *İlm-ul Me'ani*, Daru'n-Nedhedu'l-Arabiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 2009 s. 28

²³⁹ Sedat Şensoy, "Belagat Geleneğinde Akli Meczaz Tartışmaları", *İslam Araştırmalar Dergisi*, Sayı 8 (2002), 1-37

²⁴⁰ Hikmet Akdemir, "Belagat İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri", 156-157

²⁴¹ Abdulaziz Atik, *İlmi'l-Me'ani*, Beyrut, 1985, s. 25

Konusu: Arapçadaki cümlelerin içindeki mecaz-ı mürsel ve isti'âreleri konu edinen bir ilimdir.²⁴² Rummani'nin değindiği üzere, belagatın konusu ise en güzel surette lafızdan manayı çıkarıp kalbe ulaştırmaktır.²⁴³

2.5.1. Sutûr Kitabı

Bu kitaptan sonra medreselerde nahiv ilmine ara verilip mecaz ve isti'âre ilmine geçiş yapılır. “Sa’dini” eserinin dibacesinin (mukaddime) isti'âre ve mecazlarını bizlere öğreten “Sutûr” adlı eserin yazarı Abdulkhakim b. Abdulkkerim ed-Derşevi'dir. Bu kitabın başında eserinin birkaç sayfadan olduğunu kendisi bizlere bildirmektedir. Hacmi küçük olmasına karşın veciz bir usulle isti'âre ilmini talebelere çok iyi aktarmaktadır.

Kitabının başında mecaz-ı müfredin tanımını yapıp, mecaz kelimesini müfret ve mürekkep olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Mürekkep mecaza değinmemiş olmasının sebebini üzerine şerh yazdığı eserde mürekkep mecazın bulunmamış olmasından kaynaklandığını söylemiştir.

Akabinde istiârenin tanımını yapıp kısımlarına geniş bir şekilde değinmiştir.

İsti'âre, iki kelimenin arasında benzerlik yönü olmak şartı ile gerçek anlamı zikredilmeden yapılan teşbihe denilir.²⁴⁴

الأستعارة المصراحة (açık isti'âre) ve الأستعارة المكنية (kapalı isti'âre) olmak üzere ikiye ayrılır.

Açık isti'âre, benzetilenin açık olarak zikredilip benzeyenin zikredilmediği istiâredir. Buna ilaveten gerçek anlamından uzaklaştıracak, benzeyenin özelliklerinden olacak bir karinenin gelmesi elzemdir.

رأيت اسدا يرمي (Eli ile atış yapan bir aslan gördüm) örneğinde, geçen “adam” kelimesi aslana benzetilmiş olup benzetilen olarak kullanılan “aslan” kelimesi zikredilmiş, benzeyen olarak kullanılan adam kelimesi zikredilmemiş olduğundan açık isti'âre olmuştur. Aslanın gerçek anlamında kullanılmadığına işaret eden ve adamın özelliklerinden olan “Atış yaptı.” cümlesi karine olarak kullanılmıştır.²⁴⁵

²⁴² Mecmuatun Teştemilu 'ala Hamsi Resail, s. 5

²⁴³ Muhammed Ahmed Kasım, Muhittin, *ilmu'l-Belagat, el-Muessisetu'l-Hadis lil-Kitap*, Trablus/Lübnan, 1.baskı, 2003, s. 11

²⁴⁴ *Mecmu'atu Teştemilu ala Hamse Resail*, s. 8

²⁴⁵ *Mecmu'atu Teştemilu ala Hamse Resail*, s. 8-9

Kapalı isti'âre ise, benzeyenin açık olarak zikredilip benzetilenin zihinde kapalı olarak zikredilmesidir. Benzetilenin özelliklerinden olacak ve gerçek anlamdan uzaklaştıracak bir karinenin gelmesi elzemdir.

اظفار المنية نشبت بزید (Ölümün pençeleri Zeyd'e yapıştı.) örneğinde, ölümün pençesi olmadığı için burda ölümün gerçek anlamı dışında kullanıldığını bilinmekte. Ölümü yırtıcı bir hayvana benzetmiş, benzeyen olan ölüm kelimesini zikretmiş, benzetilen olan yırtıcı hayvan kelimesi zikredilmemiştir.²⁴⁶

Her isti'ârede olması gereken benzerlik yönü, bu örnekte de ölüm ve yırtıcı hayvandan her birisinin yapıştığı kişi bırakmamasıyla meydana gelmiştir. Ölümün gerçek anlamından uzaklaştıran kelime ise yırtıcı hayvanın özelliklerinden olan pençe kelimesidir ve burda karine olarak kullanılmıştır.

Kapalı isti'ârenin içinde olan hiyali isti'âre ise, benzetilenin özelliğinin benzeyene has edilerek meydana gelir.²⁴⁷ (Örnekte geçen pençe kelimesinin ölüme has kılındığı gibi)

Mutlak isti'ârelerde karinenin dışındaki -benzetilenin özelliklerinden olan- özelliklere terşih, benzeyenin özelliklerinden ise buna tecrid (uzaklaştırma) denilir.²⁴⁸

İsti'âre ilmini az ve öz bir anlatımla talebelere aktarmada eşsiz bir eserdir. Eksikliği ise mürekkep (temsili) isti'âreyi, talebe onu öğrenmeye muhtaç olmasına rağmen ele almamakta, ele aldığı her üç isti'âreyi de geniş açıklamamakta ve farklı görüşlere de yer vermemektedir.

2.5.2. Şerhu'l-İsam 'ale'l-Ferîd

İsâmuddîn İbrahim b. Muhammed b. Arab Şâh el-İsferâyînî el-Hanefî el-Eş'ârî(ö. 951/1544) tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Beyân İlmi ile alakalı konuları ihtiva eden eser, Ebu'l Kasım İbrahim el-Leysî es- Semerkandî'nin "Ferîde" diğer ismi ile "er-Risâletü's Semerkandiyye/er-Risâletü't-Terşîhiyye" adlı metninin şerhidir.²⁴⁹

Kitap üç bölümden meydana gelir. Birinci bölümde, mecâzın çeşitleri altı kısımda açıklanmıştır. Birinci kısımda; mecâz-ı müfret konusu, ikinci kısımda; isti'âre-i musarraha'nın asliyye ve tebei'yye kısımları, üçüncü kısımda; isti'âre-i tahkîkiyye ve isti'âre-i tahyîliyye,

²⁴⁶ *Mecmu'atu Teştemilu ala Hamse Resail*, s. 9

²⁴⁷ *Mecmu'atu Teştemilu ala Hamse Resail*, s. 9-10

²⁴⁸ *Mecmuatun Teştemilu 'ala Hamsi Resail fi İlmi'l-Beyan*, s. 10

²⁴⁹ İbrahim el-Harrânî, *Tuhfetu'l-İhvâni'l-Medresiyye fi Terâcimi Ba'di Musannif'il-Kutubi'd-Dirâsiyye*, (byy. 1427), s. 131-134

dördüncü kısımda; isti'ârenin karîneleri, beşinci kısımda; geniş bir şekilde terşih konusu, altıncı kısımda ise, mecâz-ı mürekkep konusu işlenmiştir.²⁵⁰

Kitabın ikinci bölümünde, isti'âre-i mekniyye'den bahsedilmiş ve bu konu dört kısımda ele alınmıştır. Birinci kısımda; selefeye göre isti'âre-i mekniyye, ikinci kısımda; Sekkâkî'ye göre isti'âre-i mekniyye, üçüncü kısımda; Hatîb'e göre isti'âre-i mekniyye, dördüncü kısımda ise isti'âre-i mekniyye'deki müşebbeh'in bazı hükümlerinden bahsedilmiştir.²⁵¹

Kitabın üçüncü bölümünde isti'âre-i mekniyye'nin karîneleri anlatılmıştır. Müellif üçüncü bölümü de beş kısma ayırmıştır. Birinci kısımda; “tahyîl” in selefeye ve Hatîb'e göre tarifi, ikinci kısımda; Zemahşerî'nin tahyîl hakkındaki görüşü, üçüncü kısımda; Sekkâkî'nin isti'âre-i mekniyye hakkındaki görüşü, dördüncü kısımda; isti'âre-i mekniyye'nin karînesi hakkında bir konu ele alınmış, beşinci kısımda ise terşih konusu²⁵² ele alınmıştır.

Bu kitap, öğrencinin anlama, zoru başarma konusunda güven kazanmasına yardımcı olmuştur. Kitap belagatın isti'âre bahsini veciz bir tarzda ele almaktadır. Daha önce zikredilen “Sutur” adlı kitabın bir nevi şerhi konumundadır. Kitabın ele almadığı konuları detaylı bir şekilde muhatabına aktaran bir kitaptır. Bu kitap, medreselerde okutulan alet kitapları arasında en kapalı ve anlaşılması güç ibareleri içinde barındıran eşsiz bir kitaptır.

Kitabın eksikliği kendi döneminin talebelerini düşünmüş olacak ki, bu zaman talebelerine zor gelen, ibare ve anlatımıdır.

2.5.3. Telhîsu'l-Miftâh fi'l-Me'ânî, ve'l-Beyâni ve'l-Bedî'

Dımeşk Hatîbi olarak tanınan Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahmân el-Kazvînî eş-Şâfi'î'nin (ö.739/1338) te'lif ettiği eseri, müellif Sekkâkî'nin “Miftâhu'l-'ulûm” isimindeki kitabının üçüncü bölümünü kısaltarak birbiriyle uyumlu ve düzenli bir şekilde tertip etmek suretiyle bazı bilgileri de ekleyerek meydana getirmiştir.

Söz konusu eser, ilim ehli arasında meşhur olup bir mukaddime ve üç fen (bilim dalı) halinde düzenlenmiştir. Birinci fen, me'ânî ilmi ile ilgili olup sekiz bâbdan oluşur. İkinci fen, beyân ilmiyle ilgilidir. Bu fen de; teşbihin çeşitleri, isti'ârenin çeşitleri ve kinâyeye ile ilgili konuları kapsamaktadır. Üçüncü fen, bedî' ilmiyle ilgilidir.

²⁵⁰ Usâmuddîn İbrahim b. Muhammed b. Arab Şâh el-İsferâyînî el-Hanefî el-Eş'ârî, *er-Risâleti'l-İsâmiyye li Hilli Dekâiki's- Semerkandiyye*, (İstanbul: Hâsemî Yayınları, 2012), s.34-118.

²⁵¹ el-İsferâyînî el-Hanefî el-Eş'ârî, *er-Risâleti'l-İsâmiyye li Hilli Dekâiki's- Semerkandiyye*, s.138-154.

²⁵² Harrânî, *Tuhfetu'l-İhvâni'l-Medresiyye fi Terâcimi Ba'di Musannif'i'l-Kutubi'd-Dirâsiyye*, s.135-137.

Ayrıca müellif bu muhtasar olan kitabına “el-İzâh” isminde bir şerh de yazmıştır. “Telhîs” kitabına, ilim erbabınca kabul görmüş büyük âlimler çok önem vermişlerdir. Ayrıca çok sayıda öğrenci, bu kitabı hem okumuş, hem de ezberlemiştir. Âlimler “Telhîs” üzerine pek çok sayıda şerh ve hâşiye yazmışlardır. Kelkuta, Âsitane, Beyrut, Mısır ve İstanbul’da defalarca basılmış olup Sa’dî Çöğenli başkanlığındaki bir heyet tarafından tahkîk ve tercüme edilmiştir.²⁵³

2.5.4. el-Mutavvel

İmam Mesut b. Ömer b. Abdullah Sa’duddin et-Teftezani’nin ele aldığı bu eser, veciz bir üslupla ele alındığından dolayı çok tercih edilen bir kitaptır. Teftezani Arap İlimlerinde, kelimeler, usul ve mantık ilimlerinde meşhur bir âlimdir. Dilinde tutukluluk vardı.(h.722-792)²⁵⁴ h. 722’de Horosan’ın Nesa şehrine bağlı Teftezan köyünde doğmuş, ilimde ün salmış bir ailede büyümüştür. Öyle ki babası âlim ve kadı idi, hakeza dedesi ve dedesinin babası da meşhur âlimler arasında sayılmaktaydı. Tahkik ve tedkik âlimlerinden olup nahiv, sarf, mantık, meani, beyan, usul ve tefsir gibi ilimlerde de bilgindi, Şafii ve Hanefi mezheplerinde fetva sahibiydi.²⁵⁵

Teftezani, ilminin mükemmelliğine delalet eden birçok eser kaleme almış, bu önemli eserlerinden bir tanesi "المطول" olarak bilinen “Şerhu’l-Mutevvel ‘ala Telhisi’l-Miftah”tır. Bu kitaba h. 742’de yirmi yaşındayken Hevarzim’de başlamış ve 748’de Herat’da tamamlamıştır. Sultan Timurlenk’in bu kitabı Herat Şehri’nin kalesine astığı söylenmektedir. Kitap böylece ün kazanarak çoğu yerde çoğaltılmıştır. h. 1260’da İstanbul’da basılmış olup Lüknov, Delhi ve Tahran’da basımı tekrarlanmıştır. Âlimler bu kitabı tam olarak kabul ettikten sonra kitaba büyük önem verip üzerine haşiyeler yazmışlardır.

Kitabın giriş bölümünde fesahat ve belagat anlamları ile ilgili bir konuşma vardır. Sonra müellif, kitabını üç fen/ilim’e ayırıp birinci fende me’ani ilmi, ikinci fende beyan ilmi, üçün fende bedi’ ilmini açıklamaya çalışmıştır.

Me’ani ilmi: Arapça lafızların hallerini öğretmeye yardımcı olan bir ilimdir. Bu bölümü 8 kısımda ele almaktadır. Bunlar;

1) Haberi isnadın halleri

²⁵³ Böleli, " XVII-XX Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Arapça Öğretimi ", s. 629

²⁵⁴ Sa’d et-Teftezani, *el-Mutevvel Şerhu Telhisi Miftahi’l-Ulum*, thk. Abdulmecid Hezavi, Daru’lKutubu’l-İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut, 2013, s. 8

²⁵⁵ Ahmet b. Ali el-Eskalani Şihabuddin, *ed-Dureru’l-Kamine fi-e’yani’l-Maineti’l-Saminet*, Daru’l-Me’arifi’l-Osmaniyye, Beyrut, h. 1350, , c. 4, s. 350

- 2) Musnedu'n-ileyhi halleri
- 3) Musnedin halleri
- 4) Mutealleketu'l-fiilin halleri
- 5) Kâsr
- 6) İnşâ
- 7) Fâsl
- 8) Vâsıl²⁵⁶

İkinci fende beyan ilmını açıklamıştır: Değişik yollarla tek bir manayı kast etmektir. Lafzi delalet ya konulduğu mananın tamamını ya da cüz'ine veya ondan hariç bir şeye delalet eder. Birincisine vad', ikinci ve üçüncü delalete ise akli delalet denilmektedir. Birincisi mutabık olarak, ikincisi tadmin ve üçüncüsü iltizam yoluyla delalet etmektedir.²⁵⁷

Üçüncü fen bedi' ilmi olup tanımı şu şekildedir: Delalet ve işaretlere riayet edilerek kelamı güzelleştirmeyi öğreten ilimdir. Bu da iki kısım olup manevi güzellik ve lafzi güzellikler diye taksim edilmiştir.²⁵⁸

2.5.5. Muhtasaru'l-Me'âni Şerhu Telhîsi'l-Miftâh

Hatib el-Kazvî'nin "Telhis" isimli eseri üzerine, Sa'deddin Mes'ud b. Ömer et-Teftâzânî'nin (ö.792/1389) h. 756 yılında te'lif ettiği bu eserde müellif, "Telhîs"teki manası anlaşılmayan kelimeleri, beyitleri ve diğer ibâreleri açıklamıştır. Müderrisler, bu kitabı tercih ederek asırlarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutmuşlardır.

Belagatı, ma'âni, beyân ve bedi' kısımlarına ayırmıştır. Öğrenciler, "Telhîs" metnini ezberlemek suretiyle kitabı okurlar. Bu kitapla birlikte öğrenci sarf, nahiv ve belagat ilimlerini meleke haline getirmiş olur.

Sa'd et-Teftâzânî tarafından yazılan bu eser, içerdiği kısa ve önemli kaideler sayesinde bütün medreselerde sıra kitabı olarak okutulmaktadır. Bu kitap kendi içeriğinde çok zengin olup sıra kitapları arasında çok önemli bir yere sahiptir. Bu eser diğer kitaplardan farklı olarak tek bir ilimden bahsetmeyip bütün ilimlere faydası olan bir kitaptır.

Örneğin, sarf ilmi sadece sarftan bahsedip onun konularını kendi içerisinde açıklayıp genişleterek meydana çıkarırken, yine aynı şekilde nahiv, mantık, vad' gibi ilimler de sarf

²⁵⁶ Şihabuddin, *ed-Dureru'l-Kamine fi-e'yanî'l-Maineti'l-Samine*, s. 19

²⁵⁷ Şihabuddin, *ed-Dureru'l-Kamine fi-e'yanî'l-Maineti'l-Samine*, s. 72

²⁵⁸ Şihabuddin, *ed-Dureru'l-Kamine fi-e'yanî'l-Maineti'l-Samine*, s. 94

ilmi gibi kendisini ilgilendiren konuları açıklamaktadır. “Muhtasar” ise hadis, tefsir, sarf, nahiv vb. tüm ilimlere doğrudan veya dolaylı olarak etki eder.

Bir insan okuduğu ilimleri anlayabiliyor ve yorumlayabiliyorsa şüphesiz bunu belagat ilmine borçludur. Örneğin Üstad Bediüzzaman “İşaretu'l-İcaz” kitabını tamamen muhtasar ilminin tekniğiyle kale almıştır.

Bu kitap üç kısımdan oluşup bunlar me'ani, beyan ve bedi' ilimleridir.

Fesahat mufred ve kelimeler için vasıf olabilecek bir kelimedir. Teftazani'nin de değindiği gibi "كلمة فصیحة و كلام فصیح" veya "الفصاحة یوصف بها الكلمة و الكلام" diye kullanılmaktadır.

Belagat ise mütekellim ve kelimeler için sıfat olabileme özelliğine sahipken, müfret lafız için sıfat olamamaktadır. Örneğin متكلم بلیغ و كلام بلیغ gibi.

Bir kelimenin fasîh vasfını alabilmesi için belli başlı bazı özellikler mevcut olup bu özellikler sırasıyla;

1) Kelimenin içerisinde yer alan harfler dile ağır gelebilecek türden olmamalıdır. Örneğin مستشفرة kelimesinde harfler lisana ağır geldiğinden dolayı fasîh vasfını kaybetmiştir. Ama مرتفهاة kelimesinde ağırlık bulunmamasından dolayı fasîh bir kelime olarak vasıflandırılmaktadır.

2) Yabancı bir kelime olmayıp Araplar arasında sıkça kullanılabilen ve anlamı hemen hemen herkesçe bilenebilen bir türden olmalıdır. Örneğin تفقعة kelimesi biçimce yabancı olması ve anlamının anlaşılması için değişik sözlüklere ihtiyaç hâsıl olduğundan fasîh bir kelime değildir.

Kelimenin fasîh özelliğine sahip olabilmesi için, muhalefetu'n-kıyas (kıyasa aykırı) olmaması gerekmektedir. Kıyasa aykırı olmaktan maksat, hem Arapça kullanımına hem de Arap dil kurallarına aykırı olmasıdır. Bundan dolayıdır ki مسجد kelimesi sadece kurala aykırı olduğundan fasîh olma özelliğini kaybetmezken, مسجد kelimesi kullanışa ve kurallara aykırı olduğundan dolayı bu vasfını kaybetmiştir.²⁵⁹

Kelamda yani cümlede fesâhat gerçekleşebilmesi için "خلوصه من ضعف التألیف و تنافر" (cümlelerin oluşumundaki zayıflıklardan, kelimelerin birbirlerine uyuşmazlıklarından, lafzi ve manevi anlaşmazlıklardan uzak durması gerekmektedir.) Buna örnek olarak cümle mübtedaya haber olması durumunda cümlede bir zamirin bulunup

²⁵⁹ Et-Teftazani, *Muhtasaru'l-Me'ani*, thk. Muhammed Hadi el-Mardini, Seyda Yayınları, 1. Baskı, Diyarbakır, 2015, s. 17-22

mübtedaya raci' olması elzemdir. Bunun aksine böyle bir zamirin gelmemesi durumunda cümlede oluşan zayıflıktan dolayı cümle fasih olma özelliğini kaybetmektedir.

Mutekelimin belîğ olma özelliğine sahip olabilmesi için ملكة يقتدر بها علي تعبر عن المقصود (maksadını fasih bir dille anlatabilme kabiliyetine sahip olması gerekmektedir).²⁶⁰

Kelamdaki belâgat özelliği şu şekilde gerçekleşir: " مطابقة الكلام لمقتضي الحال " (kelamın duruma uygun olması esastır).²⁶¹

Örneğin muhatabın inkârcı olmadığı bir durumda kelamın başına kasev edatlarından birisinin gelmesi belâgatı ortadan kaldırırken, muhatabın inkârcı olduğu bir durumda kelamın başına kasev edatı getirildiğinde duruma uygunluk bulunduğundan kelam belîğ olma özelliğini kazanmaktadır. إنَّ زيد قاتم cümlesini kabul etmeyen muhataba karşı tekid edatı olan إنَّ harfi getirilir, inatlaşması durumunda haberin üzerine لام harfi konulur ya da haber mübtedan önce getirilerek pekiştirme yapılır. إنَّ زيدا لقاتم و قاتم زيد şeklinde kullanılır.

Allah c.c. kâfirlerin inadına karşılık ayeti kerimede şöyle buyurmuştur. يس والقرآن الكريم Allah c.c. Burada إنَّ ve لام harflerini birlikte aynı cümlede kullanmıştır.

Kitabın birinci bölümünde me'ani konusu ele alınmıştır. Me'âni ilminin tanımı şu şekilde yapılmıştır: علم يعرف به أحوال اللفظ العربي التي بها يطابق مقتضى الحال (Arapça lafızlarının hallerini, asla uygun olarak öğrenmeye yardımcı olan bir ilimdir).²⁶² Örneğin mübtedanın harekesinin merfu', hal olan kelimenin harekesinin mensub, bir kelimeye hal edatı ne zaman gelip zil-hal nasıl olmaktadır gibi konuları muhataba bildirmektedir. Bunlar da kendi içerisinde sekiz grupta toplanmaktadır.

Beyan ilmi: " علم يعرف به إيراد المعني الواحد بطرق مختلفة في وضوح الدلالة عليه " (deliller ışığında tek bir manayı çeşitli yollarla elde etmektir).²⁶³

Söz gelimi Kuran'da geçtiği üzere Firavun kıssaları Kuran'ın değişik birçok ayetinde geçmektedir. Kıssalar bütün ayetlerde aynı olmasına rağmen, ibareler farklı olarak kullanılmıştır. Bu da Kuran'ın i'caz olduğuna dair deliller arasında yerini almaktadır.

Kitabın son faslında bedi' konusunu ele almaktadır. Bedi' ilmi: " علم يعرف به وجوه تحسين " (deliler ışığında asla riayet edilerek, kelamın inceliklerini ve güzelliklerini ele alan bir ilimdir).²⁶⁴

²⁶⁰ Et-Teftezani, *Muhtasaru'l-Me'ani*, s. 22-26

²⁶¹ Et-Teftezani, *Muhtasaru'l-Me'ani*, s. 27

²⁶² et-Teftezani, *Muhtasaru'l-Me'ani*, s. 33

²⁶³ et-Teftezani, *Muhtasaru'l-Me'ani*, s. 224

Eserin anlaşılır ibareleri, düzgün anlatımı ve isabetli konu sıralaması, kendisini eleştiriden uzak tutmasına katkı sağlamıştır.

Bu ilmin sadece Acem (Arap olmayanlar) olanlarla sınırlı olmayıp bütün herkes için elzem olduğunu değerli bir “seyda”nın Arap olan bir şahısla yaptığı diyalogtan çıkarılabilir.

Bir gün “seyda”nın yanına Arap biri gelip şöyle der. ‘Seyda! Bizim sıra kitaplarını okumaya ihtiyacımız yoktur.’ “seyda” neden diye sorduğunda “Ben köken olarak Arap olduğum için Kur’an ne diyorsa anlamını biliyorum. Benim nahiv, belagat vb. ilimleri öğrenmeme ihtiyacım yoktur.” der.

“seyda”:

- Tamam, o zaman sana bir şey sorayım diye karşılık verir.

Seyda: “Kuran’ın başındaki (أَلَمْ ذَاكَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ) bu ayet hakkında ne söyleyebilirsin?”

Adam:

-Seyda bu ayet kolaydır, “elif lam mim”; âlimler de bunun hakkında bir görüş belirtmemişler, (bu kitap) ذَاكَ الْكِتَابِ (içinde hiç şüphe yoktur) هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ (muttaki olanlar için hidayettir) diye cevap verince

Seyda mizâhi bir üslûple şöyle bir cevap verir:

-Arap bir kadın sabahtan akşama kadar çobanlık yapsın, hiçbir şeyden haberi olmasın o bile bu kadarını bilir.

O zaman sana birkaç soru daha sorayım. Allah neden ذَاكَ demiş هذا dememiştir? veya رَيْبَ ismini mensub olarak getirmiş, neden رَيْبَ getirip ismin merfu’ olarak getirmemiştir?

Seyda ona bunların belâgat yönünden hikmetlerini anlattıktan sonra,

Adam:

-Seyda! Bunları bilmek için vahiy gelmesi gerekir diye cevap verdi.

Seyda şöyle bir cevap verdi:

Bizim hiçbirimize vahiy gelmemiştir. Ama bunları öğrenmek için Arapça gramer ve belagat derslerinin kaide ve usulleri esas alınarak böylesi derin noktalara ulaşılabilir.²⁶⁵

²⁶⁵ Seyda Molla Ömer Nas (d.1960, Başmüderis), 01.02.2016 tarihinde kendisiyle belagat ilmi hakkında sohbet ederken aramızda geçen konuşmadan alınmıştır.

SONUÇ

Sonuç olarak İslamiyeti kabul eden müslümanlar, yeni dinleri hakkında bilgi sahibi olmak için öncelikle cami ve cami müştemilatında bulunan ilim halkalarına başvurular. Müslüman nüfüsü ve bilgi edinme gereksinimi günden güne artış göstermişti. Bu artış öyle bir seviyeye ulaştı ki artık ilim halkaları buna cevap vermekte yetersiz kalıyordu. İslam coğrafyasında ilim halkalarının alternatifi ve bir üst kurumu olan medreselere müracaat etme zorunluluğu hâsıl olmuştu.

Kurucuları Melikşah'ın veziri olan Nizamülmük'ün zamanından bu yana süregelen bu medreseler bazı zaman ve mekânlarda sekteye uğramışlarsa da tümüyle yok olmayıp varlığını koruyabilmişlerdir. Varlığını koruyabildiği yerlerden bir tanesi de Şırnak Merkez ve İlçeleridir. Eskiden beri gerek mescit gerek evlerde ve hatta bazen mağaralarda da bölgenin kalbinde derin izler bırakan çok sayıda ulemâ tarafından bu bölgede medrese tahsilatı sürdürülmüştür.

Medreselerin bu denli vazgeçilmez olmasının altında yatan sebeplerden bir tanesi de içlerinde barındırdıkları kaliteli eğitim, yetiştirdiği sayısızca âlimdir. Şırnak'ta kurulan medreseler de ilim mirasını eksiksiz almış ve kuşaktan kuşağa aktarılmasına vesile olmuştur. Böylece medresenin kurumsal kimliği diğer bölgelerde olduğu gibi Şırnak'ta da kendini muhafaza etmiştir.

Günümüzde medreseler gerek kurumsal olarak gerekse bireysel olarak çeşitli yerlerde varlığını sürdürmektedir. Bireysel olanlar genelde camilerin bitişiğinde halk tarafından yaptırılan, az öğrenci kapasiteli 2-3 odadan ibaret müştemilatlardır. Kurumsal kimliği olanlar ise Kur'an kursu kimliğine bürünmüş devlet veya hayırsever işadamları tarafından tesis edilen mekânlardır. Bu türde olan kurslar daha çok kontejana sahip olmakta ve en az 100 veya üzeri öğrenciye ev sahipliği yapmaktadırlar. İâşeleri ise belli bir miktarı devlet tarafından gönderilmekle birlikte çoğunluğu hayırsever işadamları ve toplum tarafından karşılanmaktadır.

Günümüzdeki medreselerin eğitim hizmetini ifa etmeleri için son derece donanımlı ve bilgin hocalara müracaat edilir. Yerleşim birimi içerisinde bu ihtiyaca cevap verecek donanıma sahip olan hoca bulunmaması halinde diğer şehirlerde bulunan bir hocaya teklif götürülür. Ardından hoca kurstaki kontejan durumuna göre derslerde kendisine yardımcı olabilecek birkaç müderris edinir. Bu müderrisler sıradan her kişi veya kişiler olmayıp

medrese ilimlerine vakıf olan ve belli bir sistem ve sınav yöntemine tabii tutulduktan sonra medreseye alınır. Bahsi geçen yardımcı öğreticiler çoğu zaman müftülüklerin görevlendirdiği imam-hatiplerdir. Bazıları kuran kursu öğreticileri, az bir kısmı ise fahri olup maaşları hayırseverler tarafından karşılanmaktadır.

“Medrese-hoca-yardımcı hoca” üçlüsü tamamlandıktan sonra öğrenci alımına başlanır. Medreseleri diğer eğitim kurumlarından ayıran bir özellik de öğrencileri medreseye kabul şekli ve prensibidir. Diğer tüm eğitim kurumları öğrencileri belli bir yaşa ve şartlara göre kabul ederken medrese ise öğrenci kabulünde herhangi bir yaş sınırı ve ilave şartlar aramaz. Sadece öğrenciden istenen medresenin kurallarına ayak uydurması ve disiplin içerisinde eğitimini aralıksız sürdürmesidir.

Alınan öğrenciler genel itibariyle ortaokul mezunu çağında olan 12-13 yaş grubunda olanlardır. Öğrenciler öncelikli olarak kuran eğitimine tabi tutulur. Akabinde medreselerde standart bir şekilde okutulan kalsik kitaplara geçilir. Her bir öğrenci medrese eğitimi modeli gereği özel olarak bir hoca tarafından ders görür ve bu ders alma şekli eskiden beri süregeldiği şekliyle sabah 9-12 saatleri arasında gerçekleşmesi zaruridir. Ders okunduktan sonra medreselerde uygulanıp diğer eğitim kurumlarından uygulanmayan model olan “müzakere” sistemiyle talebeler derslerini tam olarak pekiştirmeye çalışırlar. Bu yöntem gerek talebeler arası bilgi alışverişine gerekse talebelerin birbirleriyle kaynaşmasına imkân sağlamaktadır.

Medrese eğitim sisteminde sınıf geçme sisteminin aksine kitap geçme sistemi mevcuttur. Ayrıca medreselerde uygulanan müfredat milli eğitim sistemindeki müfredat gibi değişkenlik göstermemektedir. Asıl kitaplar diye tabir edilen sarf, nahiv, mantık, usul, belagat ve kelam iminde okutulan kitaplar çok nadir olarak görülen bazı medreselerde değişkenlik gösterebilir diğer medreselerde ise bu sıra kitapları değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir.

Medreselerde okutulan sıra kitaplarının çoğunluğu Arap Dili ve Belagatını öğretmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda üstlendiği bu vazifeyi hemen hemen eksiksiz bir şekilde ifa etmektedir. Bunun başlıca sebepleri arasında okutulduğu kitapların içerikleri ve muhtevaları gösterilmekle beraber eserlerin özellikle Arap Dili kurucuları ve geliştiricileri tarafından kaleme alınıp, analiz ettirilmeleri şüphesiz en büyük paydır. Böylece medrese hocaları Arap Dili ve belagatını, alanından uzman kişilerin eserlerinden yola çıkarak öğretirken öğrenciler de aynı şekilde ana kaynaklardan öğrenme şansını yakalamış olurlar.

Okutulan kitapların kusursuzluğu tartışılmamakla beraber geçen uzun zaman diliminde bu kitapların günün şartlarına cevap verememesi önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu denli önemli kitapların incelenmesi, tahkik edilmesi ve en önemlisi topluma daha iyi bir şekilde tanıtılması yapılacak akademik çalışmalarla mümkün olacaktır.

Daha da önemlisi Arap Dili ve Belagatının öğrenilmesi ve öğretilmesinde yüksek düzeyde pay sahibi olan bu kitapların İlahiyat Fakülteleri tarafından sahiplenilmeleri ve özellikle ders kitabı olarak okutulmaları son derece faydalı olacaktır. Medreseler sadece klasik kitaplarla yetinmeyip modern kitaplara başvurmalı, İlahiyat Fakülteleri de sadece modern kitaplarla sınırlı kalmayıp bu ilmin kurucuları tarafından kaleme alınan klasik eserlerden de istifade etmelidirler. Böylece her iki kurum bu kitaplar üzerinden beraber çalışarak eski ve yeniyi aynı potada eritme şansını yakalayacaktır.

Şırnak Medreselerinde okutulan Arap dili ile ilgili sıra kitaplarının her biri ezberlenir, okutulan kitap bitirdiğinde talebe o kitaptan yazılı ve sözlü sınavına tabi tutulur. Sınavlar yaptırılarak medresenin kendi belirlediği baraj notunun üzerine çıkmayı başaran talebeye çeşitli hediyeler takdim edilmekle beraber diğer bir kitaba geçme imkânı da sağlanır.

Bu sistem ve uygulama esasları neticesinde tüm kitaplarını başarıyla tamamlayan bir öğrenciye medreseden mezun olduğuna dair diploma mahiyetinde olan “icazet” verilir. Resmîyette bu belgenin herhangi bir statüsü bulunmasa da bölge halkı nazarında ciddi bir şekilde dikkate alınmaktadır. Bölge halkı arasında cerayan eden dini meselelerin ihtilaflarında başvurulan ilk merci’ bu belgenin sahibi olan hocalardır.

Medrese eğitimini başarılı bir şekilde tamamlayan talebe, açıktan okuduğu okulların tahsil durumuna ve girdiği imtihanların sonuçlarına göre imam-hatip, müezzin-kayyum, kuran kurs öğreticisi, vaiz, müftü gibi değişik statülerde görevler üstlenebilmektedir. Medrese eğitimini başarılı bir şekilde bitiren bu talebelerin bir kısmı da imkân dâhilinde medresede kalarak müderris olarak devam ederler.

Kaliteli eğitim veren, kaliteli öğrenci yetiştiren medreselerden alınan icazetlerin devlet nezdinde resmi bir hüviyet taşımaması sebebiyle, medresenin fonksiyonu azalmakta, bunun bir sonucu olarak da öğrenci ve öğretici sıkıntıları yaşamaktadır.

Keyfi uygulanan bazı yasakların artık tartışılmaya başlandığı günümüzde, inanıyoruz ki medreselere yeniden imkân verilse, çağın gereklerine uygun olarak kendilerini yenileyecek ve geçmişte yerine getirdikleri işlevi bugün de başarıyla yerine getirebileceklerdir. Mesela bu müesseselerden mezun olanlara yapılacak bir sınav sonunda “Arap Dili ve Edebiyatı” lisans

diploması verilemez mi? Medereseden mezun olan talebenin aldığı icazete resmi bir diploma sıfatı verildiği takdirde buradaki eğitim seviyesinde bir artışın olacağı muhakkaktır.

Hemen hemen bütün eğitim kurumlarının eğitim giderleri, materyalleri ve işçisi devletin resmi bakanlıkları tarafından karşılanırken kuran kursu kimliği altında resmi bir kimliğe sahip olan medreselerin de eğitim ve gıda masrafları devlet tarafından karşılandığı takdirde medresede ders veren hocaların bir nebze olsun yükleri hafiflerdi. Bunun neticesinde medreselerin işçilerini üstlenen şahısların onların işlerine müdâhil olma durumu ortadan kalkar ve akabinde daha bağımsız bir eğitim kurumu haline dönüşürdü.

KAYNAKÇA

- Abdulğani, Arif, *Nazmu't-Ta'lim 'indel-Müslimin*, Kenan Yayınları, Şam, 1993.
- Acat, Yaşar, *Rahmi Efendi ve el-'İkdu'n-Nâmi 'ale'l-Câmî Adlı Eseri*, Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2013.
- Ağırakça, Ahmet, "Medreselerin Islahı Çerçevesinde Tekliflerimiz", *Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 5-7 Ekim 2012*, y.y., 2013, I/297-303.
- Akdemir, Hikmet, "Belagat İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy. 2 (1996), s. 149-168.
- Arslan, İclal, *Abdurrahmân el-Câmî ve el-Fevâidü'z-Ziyâiyye Adlı Eseri*, doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2008 m.
- Atik, Abdulaziz, *İlmü'l-Me'ani*, Daru'n-Nedhedu'l-Arabiyye, Beyrut, Lübnan, 2009.
- Berda'i, Sa'duddin Sa'dullah, *Silsiletu'n-Nahiv*, Tanzim. Muhammed Ali Arslan, Mutercim Yayınları, 1. Baskı, , İstanbul, 2014.
- Berde'i, Sa'dullah, *Hedaiku'l-Dekaik Şerhu'l-Unmûzec*, Salah Bilici Yayınları, İstanbul
- Bilici, Ali, *Mukayyed Sarf Cümlesi*, Salah Bilici Kitapevi, İstanbul
- Bolelli, Nusrettin, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)*, 29 Haziran - 1 Temmuz 2012, y.y., Bingöl Üniversitesi, 2013, I/615-653.
- Bolelli, Nusrettin, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)*, Bingöl Üniversitesi, 1. Cilt, 29 Haziran - 1 Temmuz 2012 m.
- Cami, Abdurrahman b. Ahmet, *Mecmuatu Havaşi Molla Cami*, hazırlayan. Ali Rıza Kaskı, Bekir Sermabıyıkoglu, Seyda Yayınları, 2. Baskı, Diyarbakır, 2012.
- Camiu'l-Ulum fi İstilahati'l-Funun*, thk. Hasan Hani Kahs, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Lübnan, Beyrut, 2000 m.
- Cavi, Abdulhak b. Abdulhannan, *Haşiyetu Tedrici'l-Edani*, thk. Muhammed Hadi eş-Şemrehi, Seyda Yayınları, 3. Baskı, Diyarbakır, t.y.

- Cavi, Abdulkhak, *Haşiyetu tedrici'l-Edani*, thk. Muhammed Hadi Şemrehi, Seyda Kitapevi, 1. Baskı, Lübnan, 2015
- Cevat, Mustafa ve Susa, Ahmet, *Delilu Haritatu Bağdat el-Mufassal*, Matbaatu Mecmei'l-İlmiyyi Irakiyye, Bağdat, 1958
- Cürcani, Abdulkahir b. Abdurrahman, *Avâmilu'l-Cürcani, Siseletu'n-Nahiv*, Şarih. Muhammed Ali Arslan, Seyda Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014 m.
- Cürcani, Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rifat*, thk. İbrahim el-Ebyari, Arapça Kitapevi, Beyrut, 1. Baskı, 1405 h.
- Cürcani, *Kitabu Ta'rifat*, Darul Kutubul İlmiyye, Beyrut/Lübnan, 1. Baskı, 1983 m.
- Çakır, Mehmet, "Binâü'l-Ef'âl", *DİA*, 6/179.
- Dayf, Şevki, *el-Medarisu'l-Nahviyye*, Kahire
- Demnehuri, Şeyh Ahmet Abdul Mun'im, *İdahu'l-Mubhem min Me'ani's-Sulem fil-Mantık*, Thk. Muhammed Hadi Şemrehi, Seyda Yayınları, Diyarbakır, I. Basım, 2012 m.
- Derşevi, Abdulkhakim b. Şeyh Reşid, *Mecmu'atun Teştemîlu 'ala Hamsi Resail*, thk. İbrahim el-Harrani, Muhammed Diyarbakır, Haşimi Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2012 m.
- Dori, Rihat Baytar, *Tekmilatu'l-Me'acimi'l-Arabiyyi*, Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Irak Cumhuriyeti, 1. Baskı, 2000.
- Durmuş, İsmail, "Emsile", *DİA*, 11/166-167.
- Ebu'l-Beka el-Haşimi, Salih b. Hüseyin el-Caferi, *Tahcilun min Harfi't-Tevret vel-İncil*, thk. Mahmut Abdurrahman Kadh, Mektebetu'l-Baykan, Riyad, Suudi Arabistan, 1. Baskı, 1998 m.
- Ebul-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr İbn Hallikan, *Vefayatu'l-A'yan ve Enba'u Ebna'i 'z-Zeman*, Beyrut, trz. , II
- Elme'i, Zahir Avad, *Menahicu'l-Cedel fil-Kur'an*, Kahire, 1. Baskı, h. 1400
- Erkan, Arif, *el-Beyan*, Huzur Yayınevi, İSTANBUL, 2006 m.
- Erman, Uğur, *Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitimi*, basılmamış yüksekisans tezi, Erzurum-2013.
- Eşnevi, *Tasrif el-Allamet Ali b. Şeyh Hamid el-Eşnevi*, Saadet Yayıncılık, Mısır, h.1354
- Farabi, *İhsau'l-Ulüm*, thk. Ali Ebu Mulhim, Daru'l-Hilal, 1. Baskı, Beyrut/Lübnan, 1996 m.

Hafız İmaduddin, Ebu'l-Fida İsmail b. Kesir, *el-Bidaye ve 'Nihayye*, Maarif Yayınları, Beyrut, 1958 m.

Hamidî, Muhammed Sadık, “Doğu ve Güneydoğu Medreselerinin Mahiyeti ve Ders Müfredatının Islah Önerisi”, *Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 5-7 Ekim 2012*, y.y., 2013, 313-328.

Hüsametdin es-Samurai, *el-Medresetu me'at-Terkis a'le'n-Nizamiyyat*

Işıkdoğan, Davut, *Güneydoğu Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri: Mardin Örneği*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 53,2 (2012)

İbn Cinni, Ebu'l-Feth, *el-Hasais*, thk. muhammed ali el-Neccar, Alemu'l-Kutub, Beyrut

İbn Faris b. Zekerriyya, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekayisi'l-Luga*, Beyrut, trz. V

İbn Faris, İbn Zekerriyya Ahmed, *Mekayisu'l-luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Daru'l Fikr, Beyrut, 1979, V,403

İbn Manzur, Muhammed b. Muharrem, *Lisanu'l-Arap*, (thk. Abdullah Ali el-Kebir- Haşim Muhammed eş-Şazeli), Daru'l Me'arif, Kahire, VI,4371-4374

İbn-i Sina, en-Necat fil-Mantık vel-İlahiyyat, thk. Abdurrahman Umeyra, Daru'l-Ceyl, Beyrut, 1993 m.

İbrahim el-Harrânî, *Tuhfetu'l-İhvâni'l-Medresiyye fi Terâcimi Ba'di Musannif'î'l-Kutubi'd-Dirâsiyye*, (byy. 1427)

İbrahim ez-Zencani, *Sarf Mecmuası*, thk. Mehmet Sait Yıldırım, y.y., t.y.

İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan Zeyyad, Hamid A.kadir, Muhammed Ali el-Neccar, *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Mektebetu'ş-Şuruk el-Dueliyye, Mısır, b.4/2004

İmam Camaluddin b. Abdullah b. Malik el-Endulusi, *Metn-i Elfiyyet-i ibn-i Malik*, thk. Suheyb Muhammed Nuri, Nur Sabah Yayıncılık, 1. Baskı, Lübnan, 2010 m.

İmamoğlu, İbrahim Hakkı, Karabük Üniv. , *Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, Uluslararası Sempozyum, Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (05-07 Ekim 2012 Muş-Türkiye), (MSK, 2013: I/196). e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı:XI Nisan 2014

İmamoğlu, İbrahim Hakkı, “(İslam'ın Kadim Geleneğinden) Medreselerden (Vatandaşlık Bilincine) Mekteplere: Hedef-İçerik ve Paradigma Sorgulamaları”, *Medreseler*

Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 5-7 Ekim 2012, y.y., 2012, c. 1, s. 185-198.

İsfahani, Rağib, *Mufredatu'l-Fezaili'l-Kuran*, thk. Safvan Adnan ed-Davivdi, Daru'l-Kalem-Daru'l-Şemsiyye, Şam, 4. Baskı, 2009.

İsferâyînî el-Hanefî el-Eş'ârî, Usâmuddîn İbrahim b. Muhammed b. Arab Şâh, *er-Risâleti'l-İsâmiyye li Hilli Dekâiki's- Semerkandiyye*, İstanbul: Hâsemî Yayınları, 2012.

İzi, Seyid Ali, *Şuruhi'l-İzi*, y.y., Mektebetü'l-Mahmudiyye, t.y.

İzzettin ez-Zencani, *kitab-ı Sarf*, thr. İbrahim Aydemir, Kürşat Salih Yaman, Haşimi Yayinevi, 3. Baskı, Beyrut, 2015 m.

Kasım, Muhammed Ahmed, Muhittin, *ilmu'l-Belagat, el-Muessisetu'l-Hadis lil-Kitap*, Trablus/Lübnan, 1.baskı, 2003.

Kazvini, Zekeriyye b. Muhammed b. Mahmut, *Asaru'l-Bilad ve Ahbaru'l-İbad*, Daru'l-Sadr, Beyrut, 2010 m.

Kılıç, Hulusi, "Sarf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36, s. 136-137.

Kırpık, Güray Bağdat Nizamiyye Medrese'sinin Kuruluşu, Yapısı Ve İşleyişi, İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetu's-Selâm) Uluslararası Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, 7-9 Kasım 2008, Üsküdar-İstanbul, 685-687

Kunuci, Sıddık b. Hasan, *Ebcedu'l-Ulum el-Veşi el-Merkumi fi beyani Ehvali'l-Ulum*, t.y., y.y.

Lari, Abdulgafur, *Mecmuatu Havaşi Cami*, thk. Ali Rıza Kaşlı, Seyda Yayınları, 2.baskı, Diyarbakır, 2012.

Luis Maluf, *el-Müncid*, Mektebetü'ş-Şerkiyye, Beyrut, b.42/ 2007 m.

M.Şerif Eroğlu, *Bütün Yönleriyle Arapkendisi*, Kent Yayınları, 2004 m.

Mahmut Hasan el-Muğnisi, *Muğni't-Tullab*, thk. Mehmet Can, Şefkat Yayıncılık, I Basım, İstanbul, 2013 m.

Maksut, *Kitabu's-sarf*, tahrir: İbrahim Aydemir, Haşimi Yayınları, 1.baskı, İstanbul/2011 m.

Mehdi Fadlullah, *er-Risaletu'ş-Şemsiyye fi Kavaidi'l-Mantikiyye*, Arap Kültür Merkezi, Bida Yayınları, Beyrut/Lübnan, 1. Baskı, 1998 m.

Mehmet İpşirli, "Medrese" TDVDİA, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003 m.

Mevlüt Karaca, Osmanlıca Türkçe Lügat, Hisar Yay. İstanbul 2005

Meylani, *Şerhul -Muğni fin-Nahvi*, Tahkik: Muhammed Hadi E Şamrehi El Mardini, Seyda Yayınları, Diyarbakır, 2. Basım 2015 m.

Molla Yunus, *El-Mecmuatu 'n-Nahviyetu 'l-Cedidet*, thk. Muhammd Can, Şefkat Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul/2015 m.

Muhammed b. Abdurrahim el-Meylani el-Ömeri, *Şerhu 'l-Muğni*, thk. Muhammed Can, Şefkat Yayıncılık, İstanbul

Muhammed b. Ahmed, *Şerhu 'r-Risaleti 'l-Adudiyye*, thk. Hasan Raşid, Nursabah Yayıncılık, I. Baskı 2012 m.

Muhammed b. Ebubekir el-Meraşi, *er-Risaletu 'l-Velediye*, thk. İbrahim el-Harrani, Muhammed Diyarbakır, Haşemi Yayınevi, İstanbul, 1. baskı, 2012

Muhammed el-Hudari eş-Şafii, *Haşiyetu 'l-Huderi*, thk. Ferhat el-Mustafa, Daru'l-kutubu'l-İlmiyye, 4. Baskı, Beyrut, Lübnan, 2011 m.

Muhammed es-Saban eş-Şafii, *Haşiyetu 's-Saban*, thk. Abdulhamid Hindari, Asriyye Yayınları, Beyrut, 2009 m.

Muhammed Rahmi el-Ekini, *Mecmuatu Havaşi 'l-Cami*, thk. Ali Rıza Kaşlı, Seyda Yayınları, 2. Baskı, Diyarbakır, 2012 m.

Muhammed Rıza, Abdulhadi. *Mahbubatu Nizamülmülk*, el-Mısriyye el-Lübniyye yayınevi, t.y.

Muhammed Ali Ez-Zecup, *el-İdaretu 't-Terbiyye fil-Medarisi fil-Asri Abbasi(132-656 h.)*, Yermük Üniversitesi, Ürdün, 2002

Muhibbuddin Ebu Feyz es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseyni ez-Zebidi, *Tacu 'l-Arus min Cevahiri 'l Kamus*, Beyrut, 1994, XX, 226

Muhtar Ömer, Ahmed, *Mu 'cem-u 'l-Lügati 'l-Arabiyyeti 'l-Mu 'asire*, Alimu 'l-Kutup, Kahire, 2008.

Musa el-Celali, *Mecmuatu 'l-Ulum*, Şefkat Yayıncılık, İstanbul, 2011 m.

Musa el-Celali, *Ta 'likatu 'ala Haşiyeti 'l-Kızılci*, Sembol Yayınevi, İstanbul/2011 m.

Müfit Yüksel, *Uluslararası B.Şebap ve Molla Hüseyin Batevi Sempozyumu*, İlbey Matbaa, 1. Baskı, İstanbul

- Necvi, Yusuf, *Hulasat'u ilm'l-Vad'*, Mektebetu'l-Kahire, Kahire, Mısır
- Nemleti, Abdulkerim b. Ali b. Muhammed, *el-Muhezzeb fi-İlmi'l-Usuli'l-Mukarin*, Riyad, m.1999.
- Neşar, Ali Sami, *Suri Mantık*, Daru Marifeti'l-Cami'a, Kahire/Mısır,1966 m.
- Nihad M. Çetin, (Ilse Lichtenstadter), "Nahiv" *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, IX, 35
- Öztürk, Mustafa ve Mehmet Suat Mertoğlu, "Zemahşeri" *DİA*, c. 44, s. 235-238
- Subki, Tacuddin Abdulvehap b. Takiyuddin, *Tabakatu Şafiyetu Kubra*, thk. Mahmut Muhammet et-Tenaci, Abdulfettah el-Hulvi, Hicr Yayınları, 2.baskı, 1413.
- Suyuti, Celalettin *Behcetü'l-Merdiyye*, tahkik: Muhammed Hadi Şemrehi. Seyda Yayınları, Diyarbakır, Türkiye, 2016 m.
- Suyuti, Celalettin, *Behcetü'l-Mardiyye*, thk. Muhammed Hadi el-Mardini, Seyda yayınları, Lübnan, 2013 m.
- Suzan, Yahya, "Medreselerde Arapça Öğretimi", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum) 29 Haziran - 1 Temmuz 2012*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl: 2013, 1. Cilt, s. 599-614.
- Şengül, Birgül Açıkyıldız, "Cizre Kırmızı Medrese: Mimari, İktidar ve Tarih", *Kebikeç*, 38 (2014), s. 169-198.
- Şensoy, Sedat, *Belagat Geleneğinde Akli Mecaz Tartışmaları*, İslam Araştırmalar Dergisi, Sayı 8, 2002, 1-37
- Şerhi Ketri'n-Neda*, tahkik: İrfan Metreci, Seyda Yayınevi, Diyarbakır, Türkiye. Baskı;2, 2014 m.
- Şırnak Kültür Envanteri*, Editör. Mehmet Top, Anıt Matbaa, Ankara, 2010.
- Şihabuddin, Ahmet b. Ali el-Eskalani, *ed-Dureru'l-Kamine fi-e'yani'l-Maineti'l-Saminet*, Daru'l-Me'arifi'l-Osmaniyye, Beyrut, 1350 h.
- Şuhud, Ali Naif, *Mevsuatu'r-red ala Mezahibi'l-Fikriyyeti'l-Mu'asire*
- Teftezani, *Muhtasaru'l-Me'ani*, thk. Muhammed Hadi el-Mardini, Seyda Yayınları, 1. Baskı, Diyarbakır, 2015 m.
- Teftezani, Sa'deddin, *el-Mutevvel Şerhu Telhisi Miftahi'l-Ulum*, thk. Abdulmecid Hezavi, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut, 2013.

- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.
- Uyanık, Ercan ve İrfan Davut Çam, “II.Meşrûtiyet Dönemi’nde Medreselerde Islahat Tartışmaları”, *Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 5-7 Ekim 2012*, y.y., 2013, I/247-260.
- Yalar, Mehmet, “Seyda, Mele ve Fekilerin Bölgenin Dinî ve Kültürel Hayatındaki Yeri”, *Medreseler Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum 5-7 Ekim 2012*, y.y., 2013, I/458-475.
- Yeşil, Selman, *Medreselerde Arap Diline Dair Okutulan Kürtçe Kitaplar*, Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum), Bingöl Üniversitesi Yayınları/2013, 1. Cilt, 29 Haziran - 1 Temmuz 2012 m.
- Zehebi, Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmet, *Siyeru'l-E'lami'n-Nübela*, thk. Şeyh Şuayb et-Taut denetiminde muhakıklardan bir heyet, Risale Yayınları, 3.baskı, 467/12, 1985 m.
- Zeydan, Corci *İslam Medeniyeti Tarihi*,(Çev: Zeki Meğamiz), Doğan Güneş Yay. İstanbul 1971
- Zeynuddin, Yahya b. İbrahim, *Haşiyetu Dedecengi 'ala Şerhi Sa'dudin*, Mektebetu'l-Mahmudiyye, İstanbul
- Zili, Ahmet b. Muhammed, *Haşiyet-u Cami'il Fevaid*, şarih. Hasan b. Ahmet ed-Dirzibini, thk. Muhammed Hadi Şemrehi, el-Mardini, Mektebetuu Seyda, 3. Baskı, 2015
- Zili, Ahmet b. Muhammed, *Haşiyetuu Cami'i'l-Fevaid*, Şarih. Hasan b. Ahmet ed-Dirzibini, thk. Muhammed Hadi Şemrehi, el-Mardini, Mektebetu Seyda, 4. Baskı
- Zili, Ahmet b. Muhammed, *Haşiyetu Akdu'n-Nami 'ala Şerhi'l-Halli'l-Me'akid*, şarih, thk. Fuat Mahmut Nasır, Nur Sabah Yayınları, 4. Baskı, Lübnan, 2011.